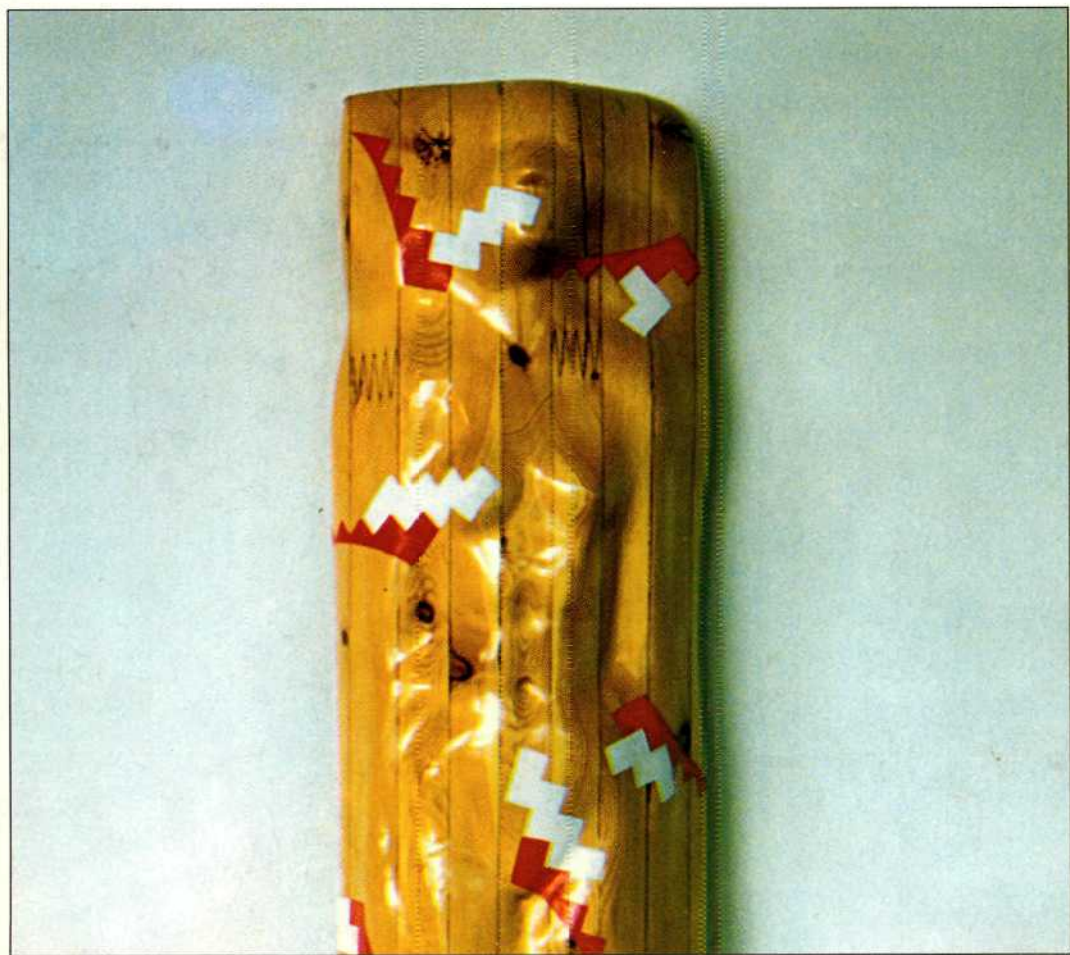

Vikerkaar

100

Konkretismi fenomen: Steeni "Auguraamat", Sørensen jt. Soometsa ja Vangoneni luule. "Kalevi ja Linda" II v. Vastumõtleja Nietzsche. New Yorgi suurhertsog ja Eesti pealinn Dorpat. Langemetsa DIXI. Aksel Tamm meenutab. Prantsusmaa uudised. Ülikool – elamise viis. Kuusnets, perestroika märter. Ann Kuuse immits. Hannes Starkopfi kunst.

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri
Ilmub alates 1986. a juulist. 8. aastakäik.

Oktoober 1994. Nr 10

Sisukord

Vagn Steen *Auguraamat* 1
Villy Sørensen *Lind neitsirüüs* 5
Jarl Hammarberg-Åkesson *Luulet* 10
Åke Hodell *Õhulahing* 11
Vagn Steen *Konkretism?* 14
Maimu Berg *Kalev ja Linda. II vaatus* 21
Triin Soomets *Luulet* 44
Veikko Vangonen *Luulet* 49
Johannes Saar *Värvitud reaalsus* 54

Leonidas Donskis *Geenius ja kultuur* 57
Jan Blomstedt *Nietzsche kui vastumõtleja* 64
Kristiina Ross *New Yorgi suurhertsog ja Ees-
ti pealinn Dorpat* 68
Arnold Hinnom *Suur heitlus* 71

Dixi
Andres Langemets *Eesti kuumast suvest ja
eesti kapsapeast* 75

Meie intervjuu
Vestlus Aksel Tammega 77

Vaatenurk
Barbi Pilvre *Vabas kehas vaba vaim* 86
Astrid Reinla *Minu mälestusi Madis K-st* 87
Mati Unt *Stuudium noorusest* 88

Kaleidoskoop
James Kenneson *Viiimaseid uudiseid Prant-
susmaalt* 90
Ere-Reet Soovik *Ülikool kui elamise viis* 91
Kajar Pruul *Jaak Kuusnets, perestroika mär-
ter* 93

Foorum
Taaniel Sebra *Eesti kirjaniku immüts – Ann
Kuusk* 96

Kujundus: Jüri Kaarma

Esikaanel: Hannes Starkopf. "Müüt". Vär-
vitud puit. Kõrgus 130 cm. 1993.

Tagakaanel: Hannes Starkopf. "Viva Las
Vegas". Värvitud kips. Kõrgus 80 cm. 1992.

VAGN STEEN
Auguraamat

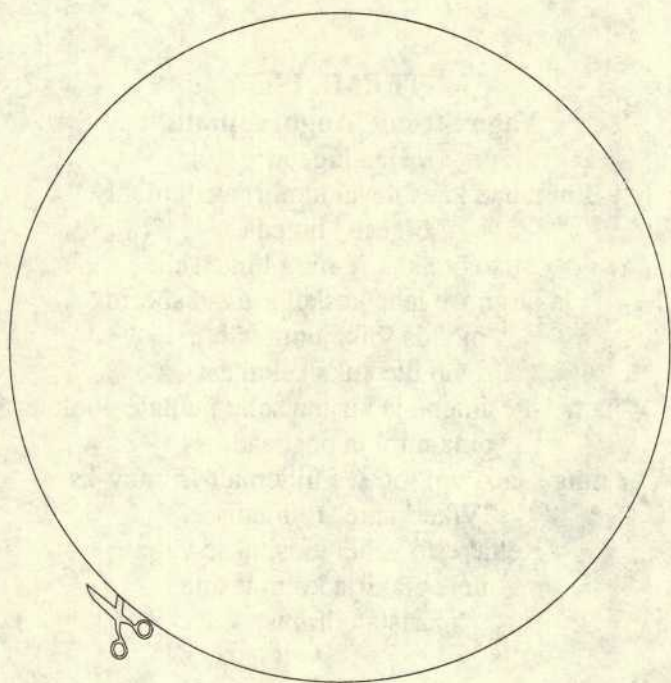
TEEME ISE

Vagn Steeni "Auguraamatu"!

Hea lugeja,
kui tahad käesoleva numbriga avaluuletust
"õigesti" lugeda,
siis võta käärid ning lõika selle
ja järgmise lehe keskel asuvad sõõrid
mööda lõikejoont välja.
Jääb üle kaks kettakest.
Võta neist esimene ja kirjuta selle puhtale poolele
oma nimi ja postiaadress
ning saada või too see hiljemalt 15. nov-ks
"Vikerkaare" toimetusse.
Kettakeste vahel loositakse välja
meie ajakirja kolm tasuta
aastatellimust.

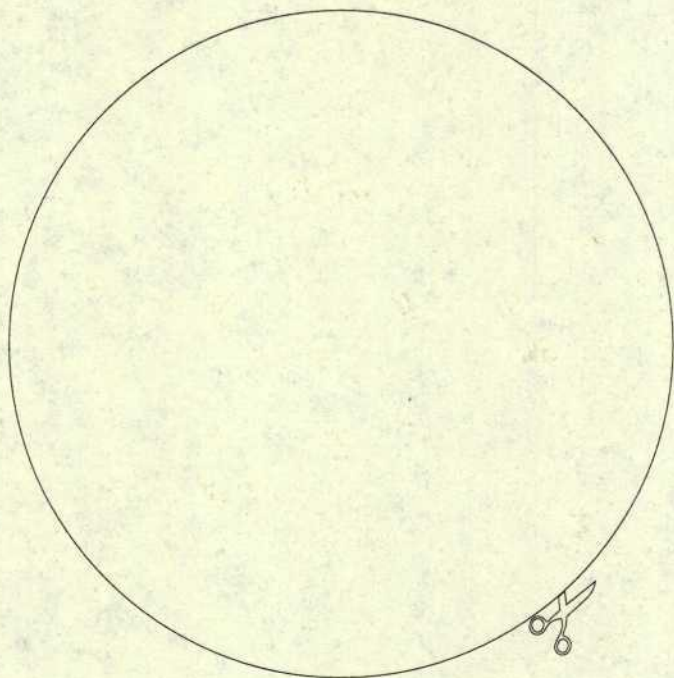
Ma saan rääkida sinuga
läbi raamatu

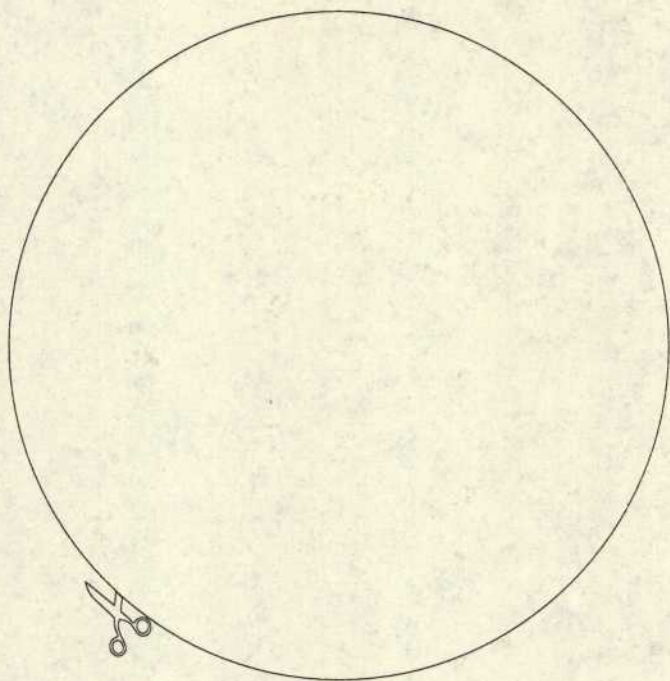
Ma saan sosistada
sulle kõrva

Võin sind ka

suudelda

*Inglise keelest
tõlkinud
Ian Gillan
ja
Led Seppel*

VILLY SØRENSEN

LIND NEITSIRÜÜS

Taani keelest tõlkinud Ene-Reet Soovik

Istusin oma laua taga ja lehitsesin pildiraamatuid ning kõik pildid kujutasid loomi; ma uskusin, et loomad oskavad rääkida nagu päris inimesed ja tahtsin endale koera, kellega ma rääkida võiksin, sest olin ainuke laps. Kuid ema kartis koeri ja ma sain akvaariumi kaladega. Kalad ei osanud rääkida, ehkki maigutasid suud, nagu tahaksid, ja et nad ei osanud ja võib-olla ka seetõttu, et nende ümber oli alati märg, läksid mul ikka silmad märjaks, kui neid vaatasin. Siis sain ma kollase linnu, kellel oli kõver nokk, ning lind laulis päev läbi ja ma õppisin laulma nagu tema.

Kuid tema ei õppinud laulma nagu mina. Ma laulsin vanu laule loomadest, kes muutusid inimesteks, kui inimene neid suudles, ja suudlesin lindu, kuid see näpistas mind oma kõvera nokaga ninast ega muutunud inimeseks.

Läksin kooli teiste laste sekka ega teadnud enam, miks olin tahtnud loomi inimesteks muuta, kui inimesi oli juba isegi küllalt; nende keelest sain ma paremini aru ja õppisin seda nüüd ka kirjutama. Istusin ema laua taga ja lehitsesin mitmeid raamatuid ning raamatutes ei olnud enam pilte.

Mulle tundus, et mu koolikaaslased on nagu linnud, nad sädistasid nagu linnud ja siiski ei suutnud ma nendega sama rõõmsalt kaasa laulda kui varem oma kollase linnuga. Ma ei uskunud, et neist võiksid inimesed saada, kui ma neid suudlen, sest nad olid juba inimesed, ja ma ei hoolinud nende suudlemisest.

Siis mõtlesin ma, et inimlapsed ei ole võib-olla päris täiskasvanud inimesed ja et ka mina ise ei ole veel päris inimene. Kui vanemaks sain, löid mu põlvisse kasvuvalud ja ma märkasin, et mulle endale ei ole mu nahas kohta; nägin peeglist, et saan suuremaks, kuid ma ei hoolinud endast omaenese kujul. Mõne teise inimese ees tahtsin ma seista nagu iseenese peegelpildi ees ja tunda ta mõtteid sama hästi kui enese omi. Nüüd teadsin ma üha enam võõrkeelseid sõnu ja väljendeid, ent siiski ei rääkinud ma rohkem, võib-olla oli see päritud emalt, kuigi ta tegelikult oli mu võõrasema, sest ta oli alati vait.

Koolis õppisin ma, et inimesed olid alguses loomad. Mulle meenusid vanad laulud ja ma küsisin, kas loomadest said kunagi inimesed seeläbi, et neid suudeldi. Siis hakkasid kõik naerma, kõige valjemini poisid oma muutunud häältega, nagu muutuksid nad kõik huntideks. Õpetaja vaid naeratas omaette ja lausus sõnad, millest ma aru ei saanud ja mida ma seetõttu pole kunagi suutnud unustada: "Siis oli inimestel kahju loomadest, et need ei ole inimesed. Nüüd on inimestel kahju iseendist, et nad ei ole loomad. Sest vahe on selles: loomast võib olla kahju, kuid inimesel võib olla kahju teistest – või iseendast."

Sellest päevast peale olid poisid mul pidevalt kannul, keeled ripakil. "Tahad musi ja inimeseks saada," ulgusid nad, piirasid mu sisse ja ma küünis-tasin nende käed verele. "Ta on metskass," hüüdsid nad ja kuhu ma ka läksin, jooksid nad mu ümber ning hõikused: "Kiss-kiss, väike miss!", sest nad olid saanud piisavalt targaks, et teada, et "kiss" tähendab ühes võõrkeeles suudlemist ja et preili on seal "miss".

Oli üks poiss, kelle nimi oli Rolf, sest ta oli tugevam kui teised, seetõttu kartsin ma teda kõige rohkem ja mulle tundus, et ta on mul pidevalt kannul. Kui aga teised oma "Kiss-kiss, väike miss!" salmiga mu kannul olid, peletas ta nad minema; tema hääl oli tugevam kui nende omad ja kostis üksinda nendest üle. Ja siiski ei rääkinud ta minuga kunagi, ta käis mu järel nagu koer, kui ma koolist koju läksin, ja kui ma kooli lõpetasin, lõpetas ka tema ja jäi seisma värava taha ning vaatas sisse, kuna mina istusin sees ja vaatasin välja, sest selles vanuses ei lubanud võõrasema mul välja minna. Kui pimenes ja võõrasema nägemine nõrgemaks jäi, läksin ikkagi välja ja me seisime teine teisel pool väravat ega lausunud sõnagi ning ma tundsin end peaaegu nagu siis, kui seisin peegli ees ja unistasin sellest, kelle mõtteid ma tunneksin sama hästi kui enese omi. Ja ikkagi oli nüüd teistmoodi, mul ei tarvitsenud enese peale mõelda, seda tegi nüüd ju tema, ja mina mõtlesin nüüd tema peale. Ent siiski ei suutnud me leppida vaikimisega, ehkki see oleks olnud kõige parem, ta tahtis alati midagi öelda, aga tundus, nagu oleks ta pärast kooli lõpetamist keele ära unustanud, helid, mis üle ta huulte tulid, olid kummalised ja ma jooksin tagasi tuppa. Kuid magada ma ei saanud, ehkki oli öö, kuulasin teda edasi ja nägin, kuidas ta kuupaistel edasi-tagasi kõnnib, ega teadnud, kas ta tahab mind kõigi ohtude eest kaitsta või valvata, et ma minema ei pääseks.

Nii läks öö öö järel, ta ju teadis, et võõrasema tahtis mind majast välja saada ja mujale saata. "Sa oled käopoeg," ütles võõrasema, "ja on aeg, et sa pesast välja koliksid." Ma ei hoolinud neist sõnadest ja kui ma minema pidin, hüüdsin Rolfi, kuid siis oli ta magama jäänud ja ainult pomises unes.

Ma ei läinud teise majja elama, sest majadest oli puudus, seisin lillepoes ja müüisin roose ja liiliaid. Palga sain kätte lilledes, aga mul polnud neid kellelegi anda ja mu pööningukambris oli õhk juba üksi punastest roosidest lämbe. Päeval käisin ringi poolunes, öösel ei maganud ja roosid koltusid kuupaistel.

Iga päev tuli poodi keegi noormees ja ostis suuri lillekimpe, ehkki kandis jooksupoisimundrit; tal olid kummaliselt närvilised liigutused, ja kui ma seljaga tema poole seisin ja lilli kimpu sidusin, küünitas ta üle leti, nägin seda seljatagusest peeglist. Edevalt arvasin, et ta soovib mind paremini näha, kuni avastasin, et ta tahab hoopis kassani ulatuda, et saada raha lillede eest maksmiseks. Teesklesin, et ei näe midagi, sest arvasin, et võib-olla tal on keegi, kellele lillekimpe kinkida. Kuid lillekaupmees kutsus mu enda juurde ja ähvardas lahti lasta, sest münte jäi puudu. Kui mu jooksupoiss tagasi tuli, ütlesin, et ei tohi talle midagi müüa, aga kui ta õhtul pööningule tuleb, on mul lilli küllalt, sest õhk mu kambris läks üha lämbemaks. Kui ta tuli, ei tahtnudki ta lilli, ta oli väga närviline ja peaaegu kokku kukkumas. Oma kummaliselt

naerval häälel jutustas ta, et oli poodi tulnud minu pärast ja et seal, kus ta elab, on roose ja liiliaid küllaga.

Igal õhtul tuli ta ja rääkis maast ja ilmast ning ma ei hoolinud sellest, et tema hääles oli naer ja et ta silmad kilasid. Ühel õhtul tõi ta kaasa kaks hõbesõrmust ja tahtis teise mulle anda. Ta tahtis mind tiibadel kanda ja seal, kus ta elas, kasvasid roosid ja liiliad, ja mina olin tüdinud oma närbunud roosidest ja kuupaistekollasest ning võtsin ta sõrmuse vastu, kuid meie mõlema käed värisesid nii, et sõrmus veeres põrandale. Järgmisel päeval tuli hõbesepa tütar ja ütles, et peame valvsad olema, sest hõbesepatöökojast on kaks sõrmust kaduma läinud. Õhtul tõi jooksupoiss mulle kuld- ja hõbeehteid ja ma süüdis-tasin teda varguses. Siis nuttis ta nii, et ta hääle muutus pehmeks: kui ta nägi läikivaid asju, ei suutnud ta vastu panna kiusatusele varastada, see oli tal loomuses, ütles ta, sest ta oli õnnetu olevus ja ainult mina võisin tal aidata varastatud kraami peita ja leida üles selle hea, mis temas peidus on. Embasin tema jooksupoissimundrit ja ta suudles mind esimest korda mu veel noores elus, kuid ma ei tundnud muutumist, millest olin unistanud, ma ei saanud sellest tõeliseks inimeseks ja ka tema ei saanud selleks, sest kui siis uksele klopiti ja see politseimundrite ees järele andis, ronis ta mu põõninguaknast välja ja nii see lind ära lendaski. Ta ei toonud mulle head, ehted läikisid kuupaistel ja mind pandi trellide taha, nagu oleksin lind.

Kui ma jälle välja sain, läksin hõbesepa juurde, et kinnitada, et ma pole süüdi, ja siis seisis poiss koos hõbesepa tütreaga leti taga ja raputas pead. Kõikidel korstnatel, millest möödusin, istusid suured harakad ja vibutasid oma uhkeid sabu ning neil oli naer hääles.

Tulin tagasi võõrasema majja, mind täitsid kurjad mõtted ja ma soovisin uuesti Rolfi näha, et ta mu jooksupoisi lõhki rebiks. Kuid ainuke, keda ma uuesti nägin, oli võõrasema, ta oli jäänud vanemaks ja nii vanaks, et vajas abi. "Võõrastütär," ütles ta, "ma tahtsin sind sellest majast minema saata, et sa saaksid teistsuguseks kui mina ja saaksid päris inimlapsi. Ja ikkagi ei soovinud ma sulle teistsugust elu kui mu enda oma, sest ma võtsin su majja selleks, et armastada omaenda õnnetust sinu omas, ja ma teadsin, et sa tuled tagasi."

Võõrasema hääle oli muutunud kahedaks nagu kaarnal ja kunagi varem ei olnud inimeste kõne mu kõrvus sellisena kostnud. Mõistsin, et kui inimesed peavad rääkima, et üksteist mõista, on juba liiga hilja. Nüüd armastasin ma vaikimist ja mulle meenusid mu lapsepõlve kalad, kes ainult teesklesid, nagu räägiksid, mulle meenus ka Rolf, kes ei saanud sõnagi üle huulte ja leppis kummaliste helidega. Ma ei öelnud võõrasemale enam sõnagi, nagu tema varem minuga eales ei rääkinud; teadsin, et kui tahaksin rääkida, peaksin kasutama kurje sõnu, ja mul oli temast ta kurjuse pärast kahju. Päeval ei saanud ma teda jätta, ainult öösiti läksin välja pimedasse aeda. Aga seal, kus ma sammusin, sahises lehtedes; läksin mööda vaikseid teid, kus tänavalaternate valgus oli tugevam kui kuupaiste, seal kuulsin selja taga ka vilistamist. Nägin teda vilksamisi laternaalguses, kuid ei hoolinud sellest, et teda vaadata, sest põlgasin inimese juures kõike hiilivat. Siiski jätsin ukse paokile, sest varsti olin

ma juba liiga vana selleks, et olla noor. Sisinal kummardus ta mu kohale ja suudles mu külmniiskeid huuli enda omadega, ta põimis end lämmatavalt mu rinna ümber ja hammustas end tugevasti mu alakehasse, siis kisendasin ma nii, nagu ma iial varem polnud tahtnud kisendada, metsikult nagu loom, kui tema kobrutis üle minu voolas, ja mu suud täitis vastikuselehk. Kui endaks sain, oli ta minema hiilinud, ja samal ööl suri mu võõrasema, võib-olla hirmust mu kisenduse ees.

Istusin üksinda võõrasema laua taga, seda täitsid akvaariumid kaladega ja terraariumid madudega ja vaatekastid piiksuvate hiirtega. Ma ei lahkunud kunagi lukustatud aiast, kui pimesed ja tänavalaternad põlesid, kuid suveõhtutel istusin heki taga ja kuulasin, kuidas loomad mööda jooksevad. Mul polnud vaja inimest suudelda, et tunda tema loomarüüd, ja kui Rolf mööda läks, võib-olla vanade mälestuste ajel, nägin teda karusena ja neljakäpakil, sest teised, mitte mina, olid ta lõugu suudelnud. Lendasin üles pärna otsa ja huikasin, mitte nii kõvasti kui olin kisendanud nooruses, sest olin õppinud end valitsema. Ikkagi jooksis ta minema ja ma kuulsin ta ulgumist üha kaugemal eemal. Kogu selle suveöö istusin pärna otsas ja oksendasin välja oma hiirte jäänuseid.

Taanlaste elava klassiku VILLY SØRENSENI (sünd 1929) debüüttoose käsikiri lükati hakatuseks ühest kirjastusest tagasi põhjendusega, et tegemist olla vaimuhaige fantaasia sünnitise. Viimaks novellikogu "Kummalised lood" (Sære historier, 1953) siiski avaldati ning hiljem on seda tituleeritud taani modernismi esikteoseks. Seejärel on VS sulest ilmunud novellikogud "Ohutud lood" (Ufarlige historier, 1955), "Eestkostejutustused" (Formynde-fortællinger, 1964) ning kolme aastakümne jooksul kirjutatud tekste koondav "Paljud ja üksikud" (De mange og de enkelte, 1986). Lisaks novellistimainele on VS tuntud kui esseist, filosoof, kirjandus- ja ühiskonnakriitik. VS ise ei erista novellikirjaniku poolust endas esseisti omast. Tema lugusid sobiks iseloomustama prantsuse termin conte philosophique. VS on öelnud, et vaevalt on tema loomingus võimalik tõmmata piiri nende kahe žanri vahel, ta annab erinevate vahenditega edasi sama sõnumit, selgitades esseedes seda, mida novellides väljendas sümbolite abil.

1959. aastal ilmunud esseekogumik "Kirjanikud ja demonid" (Digtere og dæmoner) tõi autorile Taani kriitikapreemia, järgnesid Kierkegaardi peegeldava pealkirjaga "Ei – ega" (Hverken – eller, 1961), "Mineviku ja tuleviku vahel" (Mellem fortid og fremtid, 1969), Põhjamaade Nõukogu auhinna vääriliseks arvatud "Eesmärgiga ja eesmärgitult" (Uden mål – og med, 1973). Poliitilise programmi mõõtmed võttis Niels I. Meyeri ja K. Helveg Peterseniga kahasse kirjutatud "Vastuhakk tsentrist" (Oprør fra midten, 1978), heaoluühiskonna kriitika, mis pakkus nii konservatiivsematest vaadetest kui sotsialistide seisukohtadest lahknevat tulevikuprogrammi. Esimesel aastal pärast ilmumist müüdi poleemikat põhjustanud teost 100 000 eksemplari ja 1982 avaldasid autorid selle jätkuna "Tormi vastuhaku ümber" (Røret om oprøret).

Vahepealsetel aastatel ilmus VS-lt "Kuldne kesktee" (Den gyldne middelvej, 1979) ning proosa- ja luulevormis mõttekilde sisaldav "Ilmapäevad" (Vejrdage – vrd 'argipäevad' – vardage, 1980). Veel on VS avaldanud päevikud "Algused" (Tilløb, 1988) ja "Kestmised" (Forløb, 1990). Auhindadest kõneldes võib mainida, et 1962 pälvis VS Taani Akadeemia Suure auhinna, 1965. aastast on ta Taani Akadeemia liige. 1986 määrati talle esimese taanlasena Rootsi Akadeemia Suur auhind, mida ka väikeseks Nobeli preemiaks nimetatakse.

VSi looming ammutab palju juba olemasolevatest tekstidest, Euroopa kultuurimälus eksisteerivatest motiividest antiikajast 20. sajandini välja. VS ikaht mütoloogiakäsitlust, Vana-Põhja jumalate maailma kirjeldavat "Jumalate hukku" (Ragnarok, 1982) ja antiigiainelist "Apolloni vastuhakku" (Apollons oprør, 1989) iseloomustab allikate põhjalik läbitöötamine ning erinevate tõlgendusvariantide arvestamine. Taani kriitika on VSiga seoses kõnelnud kirjanduslikust arheoloogiast. VSi viimane teos kannab pealkirja "Jeesus ja Kristus" (Jesus og Kristus, 1992). Kristuse ja kristlaste vastandamisest astub VS sammukese edasi ja võtab vastandada ajaloolist Jeesust müütilisele Kristusele. See süvakäsitus on loogiliseks jätkuks VSi elutööle, meie lõhestatud maailma vaatlemisele.

Lõhestatuse kirjanikuks nimetab VS sedagi autorit, kes teda ta enda sõnutsi ehk kõige rohkem mõjutanud, Thomas Manni. Saksakeelne kultuuriruum ja saksa vaimuelu on VSi jaoks tähtsal kohal, talle on lähedased ka Robert Musil ja Hermann Broch, viimase romaane on ta tõlkinud taani keelde, samuti Kafka novelle. Kafkale on VS pühendanud terve monograafia "Kafka looming" (Kafkas digtning, 1968), monograafiad on ta kirjutanud ka Nietzsche (1963) ja Schopenhauerist (1969). (Monograafiate rida täiendab "Seneca. Humanist Nero õukonnas" (Seneca. Humanisten ved Neros hof, 1976). Senecatki on VS taanindanud, samuti Rotterdami Erasmust.) Aastatel 1959–63, mil VS ühes Klaus Rifbjergiga toimetab kirjandusajakirja "Vindrosen", ilmnes selleski suunitlus saksa kirjandusele ja kultuurile. Õppinud pole VS mitte ainult kodumaises Kopenhaageni ülikoolis, vaid lisaks sellele Freiburgis, kus muuhulgas kuulus Heideggeri filosoofialoenguid.

Peale Kierkegaardi ja Heideggeri eksistentsialistliku filosoofia on tähtsamateks märksõnadeks VSi filosoofilises taustas marksismis esitatud võõrandumisteooria ja Jungi psühholoogilised arhetüübid. Jungist ja Kierkegaardi hirmumõistest lähtub näiteks "Akadeemias" ilmumisejärge ootav essee "Rahvalaulud ja kihlused", mis teiste seas vaatleb ka ballaadi "Neitsi linnuriüüs". VSi loominguga on eesti lugejal varem olnud võimalus tutvuda koguteoses "Taani novell" (1978) avaldatud lühilugude ning "Loomingu Raamatukogus" 1979. aastal ilmunud kogumiku "Kummalised lood" kaudu.

E.-R. S.

JARL HAMMARBERG- ÅKESSON

Rootsi keelest tõlkinud Ene-Reet Soovik

sina loed seda siin ja mina vermin sama teksti
pliiatsiga kirjutuslaua taga göteborgis
asume mõlemad kumbki omal pool paberit
tekst minu kiri sinule on meie vahel
sina kes sa seda loed ja mina
oleme siin üksi
ma kirjutan seda sinule hariliku pliiatsiga
hästiteritatud harilik meeldib mulle väga
teinekord kirjutan ma pastakaga

(I) LASTERAAMATUD (Teosest "Lauakesed, katke end!")

Lillekuningad ja Püksatakuningad helistavad kellu-kaid
pilved (mis kogu aeg jooksevad laudade kohal edasi-tagasi) tulewad
joostes erinevatest ilmakaartest
Jumal, leiba õnnista, ole lauas meiega
p r e e s t - r i n n a d a e v a s t a g u
lauad kasvavad
paljas-jalgised päikese-kiired pilkudes nopiwad karja-naised kari-
kakraid; suuremad j. väiksemad linnud pesitsewad kõigis
paaris-kabjalistes daami-kübarates
pärimi hõõruda leigete piima-dega ja segada jahu-d sisse
lauad seisawad roheligega kaetult, kuid kaugustest on kuulda rohu
kasvamist laudade all
imeõhukestes pluusides lippavad plikad võidu kõigi kõndivate laudadega
p r e e s t - r i n n a d n e e l a k u
Taignal lasta kerkida, sõtkuda hoolikalt ja küpsetada keskmise kuumusega
ahjudes
kõndivate laudade pardale!
willkommen hier in grünen
laua, lauda, kukuwad kellade käod
kui taigen on kerkinud, segada see ülejäänud soojade piima-dega ja
osaga sõelutud jahust millel lasta hästi kerkida
lauad paksenewad

lauad awarduwad
liigutakse sukkade j. kingadeta
pikk-laua ümber on kuulda matsuvat vanamuti-juttu
lüüakse hingekeella end. päikesetõusudele
preest-rinnad n o r s a k u
    lindkuigikala? kollanokkforellendkalasinikael
seejärel lisada ülejäänud koostisosad ja ülejäänud jahu
tüdrukud (tõelised väikesed päikese-kiired) juhtusid puutuma leibu
    suurte varvastega
lauad kitsenewad
lauad laienewad, kuigi naisvanaeided nopiwad ühiste jõududega
    sinise õie
    viidikad ilg-rohelistes pluus-pihikutes ja viigi-pükstes
    mannid piht-kuubedes ja õudsetes pikk-kuubedes
preest-rinnad s ü l i t a g u
mõned tüdruk-lapsed lähewad näost ROHELISEKS ja saavad PIKA NINA
(1962)

ÅKE HODELL

Õhulahing

Rootsi keelest tõlkinud Ene-Reet Soovik

Talle meenus:

Vabadus
kõigil neil putukatel
– väikestel pilootidel
suve vormirüüdes

Kuidas kellukad helistasid
oma sina talle vastu
Kuidas sääskede madu tantsis
loojuva päikese kohal
haavakastanjettide saatel

Talle meenus:

Vana piloot
kes istus tavernis
ja leinas kõrbenud
kastoorõli lõhna
Blériot' monoplaanis

Ja põllunduslendurit
kes tuli linnast kui varblane
vanad nahkrõivad seljas
ja kündis õhus põlde
ning külvas kaeru päikesehobustele

Talle meenus:

Tema esimene mudellennuk
Ilus poiss ja tema teenija
Kummimootoriga mudel
balsapuust
ehtsast jaapani paberist
õhuvoolupidurite
ja tubli tüüriaga

Nad lendasid
ja said tuulega sõbraks
Ja tuul laulis
"Kõrgemale, kõrgemale..."
Ja ta silmad suurenesid miljon korda
ja maailm muutus alatiseks

Talle meenus Esimene maailmasõda:

Kui õhulahing
oli džentelmenide sport
ja iga allatulistatud vaenlast
leinati kui kadunud sõpra

Ja Teine maailmasõda
Humanismi piloodid
Richard Hillary Langenud 1943
(0 võitu)
Antoine de Saint-Exupéry Langenud 1944
(0 võitu)

Talle meenus äkki:
kui tühjaks jäi kõik
kui ema suri
ega jätnud maha
ühtegi trööstivat sõna

Et see oli kaks aastat pärast Hiroshimat
kui kõik muutus ja maailm
sai uue ajaarvamise

Et samal aastal oli ta kirjutanud ühele tüdrukule
et sügis on suve luukere

Talle meenus nüüd ka:
Armastajate rahu
kelle jaoks pommid
on kuri muinasjutt

Ja Lendav tünder
mis kihutas minema kui kera
ja põrkas kokku tõusva päikesega

Talle meenus nüüd uuesti:
Tühjuse ring...

Keegi oli küsinud:
Kuhu kadus see mees
Mees kes kandis propellerit
mis meenutas risti?

Ja keegi oli vastanud:
Ta suri Washingtonis
süüdistatuna...
Ta suri Moskvas
süüdistatuna...
Ta suri Roomas
süüdistatuna...

Viimaks süüdistati teda
(enne kui ta tõepoolest suri):
Selles, et ta oli liiga armetu
esindamaks inimkonda

VAGN STEEN

KONKRETISM?

Konkretism?

Liikumine konkretismi suunas on üldine. On iseloomulik, et ta on saanud ühtaegu paljude kunstnike juhtlauseks.

Sellele suundumusele leidub ka ajalooline seletus – konkretismil on tähtis koht tekstuaalses revolutsioonis, mille tõi endaga kaasa Teise maailmasõja järgne sõnatoodangu ja -tarbimise taasläbivaatus.

Üldiselt hõlmab konkretism tekste, mis on kirjutatud pärast seda revolutsiooni. See on negatiivne pool tema definitsioonist. Kui 50ndail ja 60ndail kasutati sõna "konkreetne", siis oli selge vaid see, mis seda ei ole.

Eelkõige ei olnud seda tekstid, mis esindasid selgesti väljendatud sümbolismi. Kuid võimalus sümboliseeringuks jääb alati: mida tahes võib tajuda kui midagi muud.

*

Viimase väite puhul tuleks rõhutada sõnu "väljendatud" ja "võimalus".

Siit tuleneb määratlus, et mittekonkreetne kunst esindab kunstniku eneseväljendust, konkreetne kunst aga esindab kasutaja võimalusi.

Seda definitsiooni võib laiendada. Mittekonkreetses kunsti analüüsis õigustab end täiesti sellega, kui viidatakse väljenduse siirusele selle avaldumiskujus ja vormis. Kuid konkreetse kunsti puhul pole mingit tarvidust vaadelda ja arvustada luuletaja siirust, vaid vastupidi, hoopis lugeja oma. Selle analüüs peab olema suunatud kasutamissituatsioonile: kuidas kasutada ära kõik teksti võimalused.

Arengujoon liigub loovalt kogemuselt, mida lugejatele võidakse edasi anda, tekstimaterjalile, mida lugejad saavad kogeda.

Tekstide olemasolu ei õigusta see, et luuletaja on neid kogunud, vaid see, et lugejad neid kasutada saavad.

Ja et kogemust võib pakkuda kõik, siis on põhimõtteliselt kõik ka luule. Kuid otsustavaks on kasutamissituatsiooni asetatu puhul see, et teksti poeetilisi võimalusi ergutatakse ja elustatakse.

"Luuletuseks" saab see, mida saab lugeda kui luulevõimalusi.

Ja veel, sissejuhatus lõpetuseks. Konkretismi seeme külvati juba enne 1914ndat: Marcel Duchamps oli siis juba eksponeerinud oma *ready-made*'i ja Hans Arp formuleerinud oma teesi: kuna abstraktsiooni pole olemas, siis nimetame seda konkreetseks.

Seitse tunnust

Konkretistlikud luuleraamatud ei sarnane varasemate luuleraamatutega ja on mõningaid konkretismi liike, mis ei sobi üldse raamatus avaldamiseks.

(1) Esimene, mis lugejat rabab, on **uus visuaalne kujund**. Midagi sarnast võib leida küll juba antiigis, barokis, manerismis, Mallarmé'l, Apollinaire'il, dadas ja sürrealistidel, rääkimata letristidest. Reklaamid ja graafiline disain on veelgi ärgitanud visuaalset kogemust ning maalikunst on omandanud "loetavaid" vorme, mis mõnel juhul on lähenenud tekstuaalsusele.

Mitte need seigad iseenesest pole uued, vaid visuaalse ülekülluse, keerukuse ja visuaalse teadlikkuse säärane kontsentreeritud väljapanek.

(2) See, mis raamatulugejaile kättesaadav pole, on **uus akustiline kujund**. Seepärast osutub tarvilikuks lisada plaate ja linte.

Rootsis on paljudel raamatutel plaadid kaasas. Teisis raamatuis on tekst nagu partituur ja tõeliselt saab luuletus eksisteerida ainult heli kujul. See käib Fahlströmi ja Johnsoni kohta. Hodelli loomingus on luule sageli *performance*, mitte raamat.

(3) Kolmandaks on **osaluse** taotlus. Selle märgiks on kommentaarid, koos ettepanekute, käskude ja õhutustega töötada ise edasi luuletuse kallal ja produtseerida ise midagi. Need veenavad pidevalt lugejat: saa ise luuletajaks! Siin on kõige rohkem tunda FLUXUS'e ja *happeningi*-liikumise mõju. Aga see on ka üldine demokraatlik tendents: anda tarbijaile osa vastutusest teksti saatuse eest; neil on hääleõigus ja võimalus loominguprotsessi kujundamisel kaasa rääkida.

(4) Neljas tunnus, mis eriti luuleraamatus kohe silma hakkab, on paljude luuletuste **piiratud vahendid** – väga kasin sõnavara või märgihulk.

On luuletusi, mis tegelevad "ainult" ühe üksiku sõna või üksikute sõnaosadega, või üksnes tüpograafilise materjaliga või visuaalsete sümbolitega. Või ka ainult värvidega. Mõned on arvesse võtnud ka trükivärvi lõhna – mis peagi haihtub. Ja mõnikord moodustab valge paber kogu teksti.

(5) Viiendaks tunnuseks on sõnamaterjali **organiseerimise uus süsteem**. Sageli moodustab see uue grammatilise kujundi, mis lähendab konkretismi sellele, mida taani traditsioonis tuntakse kui "süsteemiluulet". Luuleraamatuis on tähtsal kohal uued minigrammatikad või uued lingvistilised üksikmudelid.

Need sõnamaterjali organiseerimise süsteemid võivad olla täiesti erinevad verbaalse grammatika omadest. Põhimõtted võivad olla visuaalsed, akustilised, osalusel põhinevad, seriaalsed või stohhastilised. Sõnamaterjal võib olla esitatud struktureerimatult, palja sõnastikuna – kui korratus.

Siin piiranguid pole: mida tahes võib kasutada, et teksti liikumist juhtida. Aga see juhtimine on teadlik. Nii et võib-olla et ainus, mis puudub, on avatud mitterefleksiiivne väljendus. Ja sekundaarse printsiibina võib sedagi leida.

(6) Kalduvus kutsuda üles võtma tekste kui midagi täiesti erisugust on viinud nende **uudsele objekti-iseloomule**.

Keel pole ainus, mida saab konkreetse materjalina kogeda. Peale paberi on palju muidki võimalusi, mille külge luuletus võib kuuluda. On mitmeid topeltreaalsusi: objekte, mis on nii kell kui luuletus, nii laud kui luuletus, nii kiri kui luuletus, nii kummipael kui luuletus.

(7) Lõpuks, on suundumus **kogeda tekste mitteassotsieeruvatena, tähendusvabadena**. Neid saab lugeda pigem füüsiliselt kui metafüüsiliselt.

*

Need seitse tunnust on omavahel seotud, nad võivad omavahel kattuda ja üks võib kaasa tuua teise.

Kas on tekstid pärast Teise maailmasõja järgset tekstuaalset revolutsiooni omandanud rohkem tegevusvabadust? Kahtlemata.

Graafiline luule hõlmab sümboleid ja kritseldusi, rafineeritud trükitehnikaid ja fotograafiat, elektronkaameraid jpm.

Heliluule küünib ürghäälest, primitiivsetest kriginatest ja kiljatustest keeruka elektroonika ja paljude helikanalite kasutamiseni.

Lugeja-aktiivsus ulatub täielikust tarretusest (Hodelli puhul) suurima vabaduseni, mida lugeja söandab endale lubada – vabaduseni lükata luuletaja kõrvale peaaegu nagu rituaalset isatappu sooritades (Steeni puhul).

Vahendite hulk algab eimillestki ja ulatub minimaalseimast kuni kõige keerukamate ja laiaulatuslikumate sõnastikeni, põhimõtteliselt isetootvate sõnamasinateni.

Juhtimistüübid ulatuvad mittejuhtimisest kuni keeruka totaaljuhtimiseni, mis toimub elektroonilise andmetöötluse abiga ja katab rohkem mõtteid kui inimaju valitseda suudab.

Tõlgendusvõimalused ulatuvad näiliselt ammendatavatest kuni ammendamatuteni, luuletajaga seotuist kuni lugejaga seotuni, kindlatähenduslikest tähendusvabadeni.

*

Nende seitsme tunnuse abil võib kirjeldada ka uut lugejat, kellele konkretism on suunatud ja keda ta endale loob.

See lugeja peab omama uutmoodi vastuvõtuvõimet ja elutunnet, mobiilsust võimalike tõlgenduste vahel ja võimet lugeda teksti kui nende võimaluste keerukat sulamit. Tal peavad olema Õnnelikud Uued Kõrvad (*Happy New Ears* – John Cage) ja avatud silmad, tal peab olema julgust keelelahing vastu võtta ja muuta see osaks oma elust. Ta ei tohi hakata otsima autorit-subjekti, kes osa tema vastutusest enda kanda võtaks. Ta peab olema võimeline lugema vabamenuna autorist. On olemas palju "luuletajata luuletusi". Ja ta ei tohi otsida tähendust lihtsustavaid ja piiravaid tõlgendusi – vaid ta peab olema suuteline säilitama teksti suurel määral tähendusvabana.

Lugejal peab olema süsteemitunnet, juhtimistunnetust, võimet tajuda teksti objekti-iseloomu ja veel paljut muud.

Lugejal ei tule üksnes reprodutseerida oma seniseid lugemisharjumusi, vaid produtseerida uusi lugemisvõimalusi – tal peab olema ergast valmidust võtta ette õnnelikke uusi lugemisi, kohtuda tundmatuga.

Suured silmad, avatud kõrvad, suur kaasahaaratus, suur isu ja väga suur vabadus.

Lugeja peab olema, nagu oleks ta luuletaja – ja ta ongi.

FRAGM T

Üks sakslase Timm Ulrichsi luuletusist on sobiv demonstreerima mainitud seitset põhijoont kirjutamis- ja lugemisprotsessis.

(4) **Põhivahendiks** on üksiksõna. See, et lugemine võimaldab teadvuses esile tulla palju rohkematel sõnadel, on sekundaarne faktor.

(5) **Teksti organiseerimisprintsiiip on lihtne:** teha fragmendist fragmente. Võimalused saab välja arvutada. Juhul kui iga täht saab ainult kas olla või mitte olla (mitte näiteks pool-olla, veerand-olla, ebaselgelt olla), siis on võimaluste arv $2^8 = 256$. Kuid samas langevad ära võimalused kasutada ühtaegu kõiki kaheksat tähte või mitte ühtegi neist – kumbki variant poleks fragment. Niisiis, 254 võimalust fragmentaarseks fragmendiks. Fragmendid järjestatakse juhuslikult.

(6) **Objekti-iseloomu** ei oma mitte üksnes sõna, vaid reaalne fragment, mitte üksnes fragment, vaid ka fr g ent.

(1) **Visuaalsed kujundid** moodustavad voldikuna üksteise alla paigutatud 254 võimalust – see on distinktiivne pilt, mis kasvab välja luuletusest enesest.

(7) **Tähendusvabaduseelement** sisaldub lugejas endas, kes on võimeline ühendama seda fragmentaarsust millegagi oma elust. Lugeja võib ise valida lugemismeetodi, assotsiatsioonid ja tõlgendusviisid.

(2) **Akustiline kujund:** luuletus soodustab paljusid erinevaid esitusi – ja samas ka mitte ühtki: võib ütelda, et tegelikult on luuletus graafiline.

(3) Lugejale pakutakse **osavõttu**, luuletus on täielikult mõistetav, ta ei ole krüptiline. Ning teda on võimalik lugeda kui eeskujunäidist: lugeja võib selle põhjal produtseerida teisi näiteid, näiteks teha sõna "vaikne" vaikseks, sõna "pool" pooleks, sõna "sinine" siniseks, sõna "peegel" peegeldavaks, sõna "tuul" puhuvaks, sõna "ring" ringikujuliseks.

Peamised osalusvõimalused on olemas: **kaasamõistmine, kaasaotsustamine, kaasaloomine** (*co-understanding, co-decision, co-creation*).

Selles viimases ongi kutse luuletaja ja lugeja uudse rollijaotuse juurde.

Ses vallas on kõik konkretistlikud luuletajad osalenud ka katsetes haarata tarbijat kaasa konkreetsemal viisil, kui seda suudab raamat:

Happening'id on olnud eelkõige väljakutsed kõigile pealtvaatajaile olla valmis olema näitleja.

Workshop'id ja instruksioonisarjad on andnud kõigile võimaluse olla aktiivne omaenese initsiatiivil.

Füüsilised kokkusaamised mingis ruumis on võtnud väga mitmekesiseid vorme ja muutnud luuletajate kohtumise laiema publikuga millekski hoopis muuks kui tavapärased avalikud luulelugemised.

Traditsiooniliselt jaotus initsiatiiv järgmiselt: luuletaja esitas oma sõnad ja tarbijad võisid neid sõnu kuulata, jälgida poeedi hääletooni ja teda ennast. Publiku laiema, "konkretistliku" kaasahaaramise korral aga jagab luuletaja välja algmaterjali ja ideekavandi ning tarbijad saavad ise tekste luua kas gruppides või individuaalselt.

Timm Ulrichsi näite puhul võiks luuletaja juhised publikule kõlada järgmiselt: "Sõna "fragment" ei ole fragment. Tehkem "fragmendist" fragment (fragmendid)."

Konkretism kui Skandinaavia fenomen

Oluline on aasta 1953.

(Fahlströmil on küll tekste, mida dateeritakse aastasse 1952 ja veel varasemaid materjale leidub üle kogu maailma.)

Eelkäijaid on arvukalt.

Taanis on Emil Bønnelycke tekstid, mis ilmusid 1920. aasta paiku, tekstid, mis trükiti 30ndail aastail "linien II" ja 40ndail COBRA Grupi kataloogides – kõigis neis on midagi sarnast sellega, mis hiljem sai tuntuks "konkretismi" nime all.

Kahju, et toona ei jätkunud piisavalt kujutlusvõimet, julgust ega võimalust anda kindlamat kuju neile katsetusile – ja muidugi, et puudusid paremad lugejad, kes suutnuks neis tekstides näha midagi enam kui vaid lõbusaid anekdoote. Mõned kunstnikunimed, mis siinkohal veel meelde tulevad: Asger Jorn, Ib Geertsen, Richard Winther ja Aagaard Andersen. On ka üksikuid luuletusi Ole Sarvigilt, Jørgen Nashilt ja Palle Jessenilt.

Aga liikumisel, mis sai alguse aastal 1953 Öyvind Fahlströmist ja Eugen Gomringerist, mille lähtepunkt oli vastavalt konkreetse muusikas ja konkreetse maalikunstis ning mis laiema mõju Skandinaavias omandas pärast 1963. aastat avaldatud raamatutega, – sel liikumisel puudus tegelikult otsene side varasemate katsetustega. Märksa rohkem oli ta mõjutatud FLUXUSest, *nou-*

veau réalisme'ist ja John Cage'i vabadustest ning paljust muust. Ja ka uuslihtsuse suund luules ja *pop-art* andsid talle tuge.

*

Kas Skandinaavia konkretismil on olemas oma iseloomulikud erijooned? Kas konkretismist on saanud kogu Skandinaaviat hõlmav nähtus?

Norrast saame mainida vaid üht Jan Erik Voldi raamatut ("blikket"). Ja Soomest Anselm Hollo, kes kuulub küll rohkem Inglismaale. Järjepidev looming on sündinud Rootsis ja Taanis.

Mõningaid vorme on mujal viljeldud rohkem kui Skandinaavias – konkretism on tõeliselt rahvusvaheline nähtus.

Teised vormid aga on omased just Skandinaaviale. Hans-Jørgen Nielsen'i eksperimendid sõnaliikidega on täiesti ainulaadsed. Unikaalne on Johnsoni kirjutusmasinagraafika – ka võrreldes näiteks Gappmayri omaga. Äärmiselt iseäralikud on kõik Hodelli tekstid, nendes on destrukttiivne olemus arendatud ekstreemsete olukordadeni. Ja kogu lugejaosalust taotlev suundumus on täie tõsidusega viidud selle erinevas mõttes viimaste piirideni Jarl Hammarberg-Åkessoni ja Vagn Steeni töödes.

Kuid tähelepanuväärseim joon on see, et Skandinaavia konkretism on väga sensuaalne ja oma meelelisuses väga vaba. Ses mõttes sisaldab ta ühtaegu nii Emmett Williamsi soojust kui ka John Cage'i siirust.

Mõne kunstiliikumise puhul ilmnev tendents muutuda dogmaatiliseks, moodidikteerivaks ja poliitiliseks ei ole siin kujundanud ühegi rühma hoiakut – kuigi on võinud tähendada midagi ühe või teise üksikluuletaja juures. Nagu Skandinaavias nii sageli, on ka seda "ismi" trakteeritud ebadogmaatiliselt, rahvalikul viisil, ja kui ta ka on saanud poliitiliselt teadlikuks, ei ole temast saanud ühise poliitika ajamise vahendit. Samamoodi on olnud sürrealismiga.

Skandinaavlastest pole kunagi saanud konkretismi fanaatikuid. Liikumine on arenenud mitmekesistumise ja avaratumise, mitte dogmatiseerumise ja piiratuse suunas. See kujunes keeleliseks seiklusretkeks uutesse valdkondadesse – mitte mehhaanilisteks näpuharjutusteks (nagu paar fantaasiavaest kriitikut olid arvanud).

Konkretismist sai lõbus tõsidus ja tõsine lõbu – vanas heas Rabelais' ja Kurt Schwittersi vaimus. Seda kirjutasid jõuküllased ekstravertsed inimesed, kellest kunagi ei saanud "tõelisi" konkretiste – nad eelistasid olla üldse lahterdamata. Täna on neist tegelikult saanud üksteisest tugevasti erinevad luuletajad.

Mida andis neile konkretistlik seiklus – või pigem: üldse tekstuaalne revolutsioon?

Teadlikkuse helist, kirjatähest, lugejatest, tekstuaalsetest vahenditest, keele materiaalsest iseloomust ja tema tähendusvabadest võimalustest. See andis neile erksa keelelise sensuaalsuse, vaba leidlikkuse, janu keele ja uudsete keelesituatsioonide järele, konstruktiivse meediumitaju. Lühidalt: andis kõik

selle, mida kuum ja külm, kirglik ja truu, eksperimenteeriv ja siduv vahekord keelega võib anda.

Mida sai temast lugeja?

Hulga tekste antoloogias ja kirjandusloos. Ja seega hulga kutseid isiklikele keelelistele seiklusretkedele, osalusele luuleprotsessis võrdsel alusel luuletajatega, senisest võrdsema initsiatiivijaotuse tingimustes.

Kas leidis revolutsiooniline hoiakumuutus aset ka konkretismi lugejates?

JAA. Vastus on suur JAA. See on ühtlasi JAA keelele, kõikvõimalikele lingvistilistele materjalidele ja nende paljudele uudsetele kasutusviisidele.

Inglise keelest lühendatult tõlkinud Ian Gillan ja Led Seppel

VEEL MÕNED MÕTTED KONKRETISMIST

Kuigi ilma vastavate loosungiteta, on Eestiski päris palju kasutat konkretistlikke võtteid. Pigem tuleks küll arvata, et tegu on olnud luule yldiste arengusuundadega, mitte niivõrd "konkretismi" kui sellise mõjuga. Oma teadlikul kujul on konkretism Eestis veel suhteliselt uus ja vähetunt nähtus. Siiamaani pole vist näiteks keegi korraldanud meil selliseid "luulelugemisi" nagu Vagn Steen kirjeldab. Kindlasti rikastaks eesti kirjandust, kui mõni noor ja vihane (või vanem ja seda vihasem) kirjandustegelane midagi seesugust ette võtaks. Eriti põnev oleks, kui suudetaks muidu passiivne eesti publikki yles raputada ja kaasa looma panna.

Tahaks veel ära mainida yhe eesti kirjaniku, kelle seosed konkretismiga paistavad kyll päris tihedad ja otsesed. Muidugi on see Ilmar Laaban. Eelkõige tuleks tähelepanu pöörata tema kogule "Rroosi Selaviste" (1957). Sääil leiduv tsykkel "Mitte-teri" pakub lugejaile fantastilisi "keelelisi seiklusretki". Miks ka mitte eeskuju võtta ja Laabani alusmaterjalist midagi luua? Ka kogu teised osad ("Väike eesti luule ajalugu", "Sümposion Rroosi Selaviste juures") sobiksid hiilgavalt igasse konkretistlikku antoloogiasse. Eriti ilmekalt avalduvad neis piirat vahendite ja tähendusvabaduse põhimõtted. Näiteks oma enamasti neljavärsilistes stroofides piirdub Laaban peaaegu alati ainult 1. värsi tähtedega (see teeb umbes 8–12 tähte terve stroofi peale). Selline keelekasutus ise juba tingib paljude kirjakeelele tundmatute sõnade kasutamist (või loomist) ja lugejal on oma tähenduse loomisega tegemist kyll. Konkretismi alla mahuvad ka Laabani eesti luules enneolematud häälutused, mis säilivad ainult helilindil, grammofoniplaadil või autori pääs.

Aga lõpuks. Võta tekst, unusta oma passiivsus, söösta kiskjana teksti kallale, lase kujutlusel möllata, kisu, venita, purusta, silita, hellita, suru kokku, harvenda – ole luuletaja! Sina ju tead, mis mulle hea on (isegi kassid teavad)?

L. S.

VAGN STEEN (sünd 1928) on taani konkretistlik luuletaja ja avangarditeoreetik, kes 1965. aastal sünnitas tähelepanu oma raamatuga "Kirjuta ise!" (*Skriv selv*), mis koosnes valgetest puhastest paberilehtedest. Samapalju kui luule kaudu on ta saanud tuntuks oma loengute,

intervjuude, raadioprogrammide, lasteraamatute ja artiklitega. "Loov tegevus on teda alati rohkem huvitanud kui loodud teosed. Oma teooria kiuste satub ta sageli kirjutama väga ilusaid luuletusi," ütleb temast Paul Borum oma ülevaates "Danish Literature" (Kopenhaagen, 1979).

Siin lühendatult tõlgitud artikkel "Konkretism?" on algselt ilmunud ingliskeelses väljaandes "Scandinavica" (London&New York), *Supplement*, May 1973. "Vikerkaare" toimetus tänab Astrid Reinlat, kelle vahendusel see artikkel koos autori lahke eestindamisloaga meieni jõudis.

MAIMU BERG

KALEV JA LINDA

II vaatus

***

9. pilt

Aastate pärast. Kalev ja Linda kohtuvad üle pika aja

L: Maailm on küll väike, aga ometi on seal nii palju asju, palju inimesi, erinevaid paiku. Sa kaod sinna nagu tilk vett merre. Ma käisin läbi kaks Maicise kaubamaja korrust, enne kui üks mu ära tundis ja nad mult autogrammi palusid.

K: Ja see on ometi tavaliste inimeste kaubamaja.

L: See oli võõrastav, isegi meeldiv.

K: Nad kiljuvad su kõrvad kurdiks.

L: Ma andsin autogrammi presidendi naisele. Ameerika presidendi naisele.

K: Nad karjuvad ja kiljuvad, nii et oma mõtteidki ei kuule, ja sa muudkui kirjutad, muudkui kirjutad. *Kalev*, siis *S*, pikk kriips ja *g* konks, see tantsib pärastki veel kaua mu silme ees.

L: Mõnikord ma tahaksin olla see noor tüdruk, kellel aeg-ajalt palutakse rindu näidata. Ainult rindu. Nad on näinud kõiki mu pragusid, avausi ja kumerusi, nad tunnevad neid paremini kui ma ise, aga näidanud olen ma vaid oma rindu.

K: Ma luuletan ikka veel, see jahmatab neid, nad ei oota seda, öeldakse, mu luule erineb minust, aga milline ta on, milline ma olen? Iga rida, mis ma kirjutatan, trükitakse ära, ta trükitakse kümnetes keeltes.

L: Vahest oleks mulle sellest aidanud, kas oleks? Ainult rindu näidata, mõned korrad nädala jooksul, kas metsa vahel või vormikuue varjus.

K: Ma käin harva Eestis, see paik ei lähe mulle suuremat korda, ma ei taha siin elada, ma ei pea ennast eestlaseks, vaid maailmakodanikuks, aga igal aastal augustikuus olen ma Haapsalus. Sest mul on suhe. Ma lähen Valge Daami juurde, me jääme temaga kahekesi, esimene kord ta ehmatas, kui ma vaikselt ta selja taha hiilisin, tema juurde pääsemine maksis mulle 10 000. Ta seisis peegli ees, kuualguses oli ta nägu sinine ja üsna võigas. Aga joontelt üpris

harilik nägu. Siis märkas ta mind järsku peeglist. Ma küsisin, kas ma võiksin ta rindu näha, ma ütlesin tasa ja alandlikult: "Palun näidake mulle oma rindu!"

L: Ah!

K: Ta vaatas mind hetke mõistmatult, siis paljastas aeglaselt rinnad. Tal on väikesed poisirinnad, ta on eriline Daam, harilikust näost hoolimata. Möödunud aastal küsisin, kas ma võin ta rindu puudutada.

L: Ah!

K: Ta ei öelnud midagi, ma tõstsin käe ta rindadele, need olid juba paljad, ta ei läinud eest ära ega lükanud mu kätt kõrvale, ma puudutasin teda, aga mu käsi libises läbi tema rindade nagu läbi õhu.

L: Ah!

K: Ma kirjutasin sellest sonette, sonetid on kuuvalguse luule, neid on praeguseks tõlgitud 26 keelde, mitte keegi ei ole neid lugenud, mitte keegi. Ükskord vaatajatega kohtudes ma küsisin, ma käskisin neil mu luuletusi peast öelda, nad lugesid mu vanu lauseid, mis on kirjutatud iga seina peale, nad vuristasid neid nagu Piiblit, nagu Uut Testamenti, aga sonette nad ei tundnud. Hädaga tsiteerisid nad Arturit. Ma karjusin, ma viskasin nad kõik saalist välja ja ütlesin, et järgmine päev saavad need tasuta sisse, kes mu sonette peast oskavad. Nad tulid hommikul vara ja vuristasid uksele mu värse, midagi aru saamata, see oli hale ja absurdne, nad ei taibanud neist mitte midagi, mitte midagi mu kuulsast Valge Daami tsüklist. Inimrämps.

L: Mu maja on mere kaldal kõrgel kaljul. Ei, stopp, ära ütle, et see on tõusiklik. Ma ostsin ära saare, millest need narrid olid teinud mingi ökoreservaadi. Ma vihkasin seda paika lapsest saadik. Meid viidi sinna ekskursioonile. Saarel ei elanud inimesi, seal ei lubatud elada, et mitte häirida pesitsevaid linde. Rannaäär haises linnusitast, neid oli seal tuhandete kaupa, nad karjusid kimevalt ja mõttetult.

K: Ma tean.

L: Kaljud lagunesid inimeste puudumises, nad lagunesid vaikes üksinduses ja langesid vette. Ma arvan, et poole sajandi pärast on nad kõik vette pudenenud. Ainult minu maja on veel alles. Suvel oli kohutavalt kuum, jänesed läksid hulluks ja hüppasid kaljudelt alla merre, kõikjal kandsid lained surnud jäneseid, need haisesid, linnud nokkisid neid ja magasid sealsamas korjaste kõrval, nad olid ennast jänestest nii täis õginud, et ei jaksanud enam lendu tõusta. See oli vaba looduse märatsemispaik. Kõik olid siin kaitse all, valged kaljud, igasugused rohulibled, armetud vaevased õied, kidurad põõsad, janusse kuuvalavad, tuultest äraväntsutatud puud. Ja igal pool meeletu hais, mis seisis paksu vinena saare kohal, siis kui tuuli ei olnud.

K: Kohutav hais.

L: Kaks korda päevas tuli sinna laev. Ükskord ta tõi inimesi, inimesi ja sõdureid. Teine kord viis need mandrile tagasi.

K: Naissõdureid, ma tean. Hallide panamakübaratega naisi.

L: Inimestel lubati sõdurite saatel mõned tunnid saarel viibida. Neile näidati karjuvaid linde ja hullunud jäneseid. Nad tahtsid vaadata ja koguni pildistada

kiduraid lilli. Lillede korjamine oli keelatud. Neil lubati käia puust peldikus – Daamid ja Härrad. Neile müüdi ökoloogilistes topsides joogivett. Peldiku kraanist voolas soolane vesi.

K: Tulisoolane.

L: Lapsed karjusid kuumuses ja haisus. Vanemad avaldasid vaimustust.

K: Kümneks minutiks lubati vette.

L: Inimesed kastsid ennast jäneste korjuste vahele verisesse vette, linnud sittusid neile pähe.

K: Merevesi oli siiski uskumatult puhas, kuigi punane, verine.

L: Ja väga külm.

K: Väljakannatamatult külm.

L: Aga kõik ujusid.

K: See oli rituaal.

L: Jah.

K: Ka väikesed lapsed.

L: Haises jäneste verest.

K: Ja lindude väljaheidetest.

L: Haises nagu loomaaias palaval päeval.

K: Nagu karupuuris.

L: Ahvimajas.

K: Sõdurid kontrollisid üle, kas inimeste arv klapib. Mõnikord ei klappinud, siis hakati otsima.

L: Laev enne välja ei läinud.

K: Elusalt ei tohtinud keegi sinna jääda.

L: Laip tuli leida.

K: Mõnikord hüppas mõni kaljult alla.

L: Siis kui mina käisin, hüppas üks vanamees. Ta vedeles jäneste keskel nagu suur alasti jänes.

K: Nagu nülitud.

L: Jah, suur nülitud jänes.

K: Ma nägin seda.

L: Mina ka.

K: Ma käisin seal vanematega, ma olin veel päris väike. Ma olin alasti, päike kõrvetas mu noku ära. Ma ei saa enam lapsi.

L: Ma olin oma klassi ekskursiooniga. Seal oli üks väike poiss, kelle noku oli kole punane.

K: Ma karjusin valust, aga nad ei märganud enne õhtut ja siis oli juba hilja.

L: See oli jube naljakas, see väike punane noku.

K: Nülitud vanamees oli ka naljakas.

L: Kõik läksid alla teda lähemalt vaatama, kuigi sõdurid püüdsid takistada.

K: Üks neist nügis mind oma pehme tagumikuga. See leevendas pisut mu valu.

L: Ärasõit hilines.

K: Oleks me õigel ajal ära sõitnud, poleks minuga seda õnnetust juhtunud.

L: Kas sa nägid, kuidas lehk saare kohal hõljus, kui me ära läksime.

K: Ma olin nii väike ja mul oli valus. Nad jätsid vanamehe sinna.

L: Teda ei saadud ära viia, linnud olid kallal, linde ei tohtinud häirida.

K: Linnud pidid süüa saama.

L: Neile antakse ka talvel toitu.

K: Teri ja pekki.

L: Ja seemneid

K: Ja linnuseemneid.

L: Ma ju ütlesin, seemneid. Vahel ka salatit.

K: Talvel peavad nad rohelist saama. See kergendab seedimist.

L: Ma lasin vanamehe mälestuseks kivist risti püstitada. Sinna, kuhu ta kukkus. See saar läks mulle kalliks maksmata, aga ma sain ta endale. Kõigepealt peletasin ma sealt linnud minema. Ranna äärde seati kohutavad müramasinad. Tulistati kahuritest. Pesitsemishooaja alguses lasti rakette. Ma hankisin saarele rebased, need sõid jäneseid ja linde. Linnud ei tule enam sinna ja jäneseid on otsa saanud. Siis tabas rebasid hullustus, see oli veel palju jubedam kui jänestega, nad heitsid ennast kõik mõne tunni jooksul kaljudelt alla. Linnud püüdsid tagasi tulla rebasid õgima. Hais ja kisa olid kohutavad. Mul möllas seal terve aasta polk sõdureid. Koristati rebaste korjuseid, peletati linde, puhastati vett. Töö käis.

K: Terve polk?

L: Umbes nii. Nüüd olen ma kõigist lahti – lindudest, jänestest, rebastest.

K: Sõdurid?

L: Naissõdurid läksid viimase laevaga, see tõi ehitajad, maja on nüüd valmis. Ehitajad läinud. Mu mees ei näinud seda maja kunagi.

K: Ma olen välja arvestanud – 12 aasta pärast abiellun ma Valge Daamiga.

L: Tast saab su naine?

K: Ma ei tea, elukaaslane, abikaasa, partner, ükskõik. Keegi võib ju olla. Mis tähtsust sellel on, kes. Ta ei sega mind, me hakkame elama Haapsalus, tema lossis, ma lasksin ruume korda teha. Me elame terve augustikuu nädala koos, ma palun, et ta ka mind puudutaks, ma tahaksin seda tunda, kuidas olematu käsi puudutab. Aga kauem kui nädal ma seal olla ei taha, siis lähen tagasi oma Pariisi korterisse.

L: Ja tema tuleb ka Pariisi?

K: Tehku, kuidas soovib. Talle võiks seal meeldida, korter on lillades ja valgetes toonides. Aga ma ei sisustanud seda tema jaoks. Ja võib-olla vahetan ma peagi värve.

L: Jah, mehed on inetud. Mõnikord nad tunduvad mulle isegi inetumad kui naised.

K: Mehed, naised, mis sa räägid, mõtle, kui Artur seda kuuleks.

L: Arturist on tehtud viissada vahakuju, neid on igal pool, isegi Zimbabwes. Üks sulas seal ära, oli unustatud raudteejaama vedelema. Artur oma khakiülikonnas.

K: Zimbabwes polegi raudteed. Ma ei salli naisi shortsides, kui neil on kõhud ja paksud tagumikud.

L (*Kalevit matkides*): Mehed, naised, mis sa räägid. Artur ei olnud paks. Tead sa ka, et hülged nutavad, kui neil läheb halvasti, nad valavad ehtsaid pisaraid.

K: Millal neil läheb halvasti? Arturist olevat topis tehtud.

L: Ma kuulsin, et sinust olevat topis tehtud.

K: Su lapsed Linda? Kas nemad rääkisid seda?

L: Mu lapsed, mis lapsed, võib-olla. Mu mees on maetud Moskvasse. Ma ei lähe kunagi Moskvasse, ma ei teagi, kuhu ta on maetud, ma andsin ta sinna matusebüroosse ja nad matsid ta maha, see läks mulle maksuma veerand miljonit. Nad teatasid mulle, kuhu nad ta matsid, aga ma unustasin selle paiga nime. Nad saatsid ülesvõtte mausoleumist. Ukse peal on Arturi tsitaat kolmes keeles. Ja minu telefoninumber. Ta oli Moskvas sündinud.

K: Kes? Artur?

L: Mis Artur, kust mina tean, kus Artur sündinud on. Minu mees oli Moskvas sündinud. Ta maeti sinna. Mu poeg käis haul. Ta ütles, et mausoleum on tavalistest kividest, mitte marmorist, ainult valgeks krohvitud. Ta lubas nad kohtusse kaevata, aga see on tülikas ja kallis. Hauda hooldamine ja mausoleumi katuse parandamine võtab igal aastal 6000. Sellest pool läheb aednikule. Kuigi ma ei tea, miks ma talle nii palju pean maksuma. Seal kasvavad ainult ühed lilled – *Petunia surfinia Revolution*. Need ei vaja ju teab kui palju hooldamist, kuigi nad õitsevad seal terve suve läbi. Krundi ütür veel peale selle. Ma lõpetan selle kohe, kui mu hing on selleks küps. Matku sinna, keda tahavad.

K: Sa oled vanamoodne. Kui Artur sind kuuleks, sind, Linda, oma esimest jüngrit.

L: Artur on surnud.

K: Minu teada ta elab, tal on väike maja vist kuskil Monacos, mõned magamistoad, kaks kööki ja kolm vannituba. Ta on vaene, see *poor Artur*, ta on kõik oma rahad missiooni peale hakkama pannud.

L: Artur on mängur, mäletad, vahel ööbis ta silla all, vahel paadi all, teda ei saanud selles mõttes kunagi tõsiselt võtta. Mängur. Võib-olla ta polegi surnud, vaene pole ta kindlasti.

K: Mis mõttes? Ma kasvatan Pariisi lähedal hapuoblikaid, mul on seal suur põld. Need läksid moodi, ma isegi teenin nende pealt. Oblikalõhnaõli "Poor Artur".

L: Ma tean, me käisime Arturiga seal, noppisime mõned oblikad ja kujutle, kohe tuli põlluvaht, kes tulistas Arturile soola tagumikku. Kui jõe! Mina sain õnneks minema. Me ei saanud mehele kuidagi selgeks teha, et Artur ongi "Poor Artur".

K: Mitmed teisedki on kurnud, et sellel mehel pole huumorimeelt.

L: Ta on väga tõsine.

K: Talle makstakse selle eest.

L: Sool on nii naljakalt vanamoodne.

K: Võib-olla, peale neljakümme on nagunii ainult kaks võimalust – kas olla lehm või kits.

L: See on siis, kui sa jagad inimesi vanamoodi naisteks ja meesteks.

K ja L kooris: *Fin de siècle*, androgüünide ajastu.

L: Kõik suured kaubamajad.

K: Kõik kuulsate moeloojate firmaärid.

L ja K kooris: Teatrid, kohvikud, tänavad.

K: Kogu elu! Tarmukad inimesed, kõik ühesugustes riietes, pikkades või lühikestes pükstes, olenevalt ilmast. Jalgratastel. Kui sa jalgsi käid, kuuled selja taga pidevalt jalgrattakummide sahinat. Kõik ruttavad kuhugi, nad ei peatu silmitsema merd, mis iga päev muutub, ega kaldavette ujunud luiki. Ikka edasi, ikka edasi. Sulle tulevad vastu noored inimesed, ühtmoodi päevitanud, lühikestes pükstes, T-särkides, juuksed lehvimas. Ei mingeid embusi, suudlusi, karskelt käest kinni, linased märsid õlal, märssides käterätik, vahetuspüksid ja päevituskreem, õnnelikud ja rahuldatud. Arturi ideed elavad.

L: See tuleb mulle kuidagi tuttav ette. Ideed elavad! Aga lõuna pool võib veel tänapäevalgi kohata inimesi, kes vajuvad palava päikese all pargipinkidele laiali nagu tainas. Neis on kõik vedel, ka kondid. Nad valguvad pingile, karjuvad üksteisele midagi, naised kriiskavad, nad söövad vahetpidamata.

K: Ja joovad rasket punast vürtsimaitselist veini.

L: Mis ajab kiima.

K: Prr! Öhtuti tulevad nad mere äärde promeneerima. Paksud naised on rõivastatud liibuvatesse täissiidist kleitidesse, nende ümber hõljub raske muskuspäru pilv.

L: Meenuta saart, saart!

K: Nad on kulda täis riputatud ja nende värvitud huuled naeravad võikalt. Olen tihti mõelnud sinna misjonäriks minna. Ma olen vaadanud meie viimast filmi 218 korda. See annab jõudu.

L: Aga on ju veel islamimaad, millal Arturi ideed nendeni jõuavad. Vahel haarab mind hirm, lausa paanika. Ma kardan jalgsi käia, jalgrattaga sõita, ma kardan tänavaid ja metsaradu. Salamõrtsukaid. Kätemaksjaid. Ma usaldan ainult autot. Mul on suur must masin, ta on soomustatud, kuuli- ja pommikindel, avariide vastu kaitstud. Ma sõidan sellega ise, mul pole autojuhti, ma usaldan ainult iseennast.

K: Ma usaldan oma sõpra Richardit, aga ma ei maga ka temaga, ma magan üldse halvasti viimasel ajal, ma olen kaheksateist kuni kakskümmend tundi järjest üleval.

L: Nad ütlesid, et ma olen tõusik, sest mul olid vanas autos jääkapp, baar ja telekas. Ma andsin selle oma pojale, las ta sõidab sellega. Mina olengi tõusik, sest ma olen uusrikas, tema on aga vanarikas, teise põlve rikas, sest ta on rikka minu poeg. Tema isa on maetud Moskvasse. Missugune tõusik laseks oma isa Moskvasse matta? Mausoleumi uksele on kirjutatud Arturi tsitaat, kolmes keeles. Ma olen nõus – see on tõusiklik. Iga kord, kui ma saan uue telefoni, lasen ma telefoninumbri mausoleumi väravasse söövitada.

K: Kas nad helistavad?

L: Sealt pole veel keegi helistanud.

K: Sealt ei helistata.

L: Miks ei, neil on nüüd muu maailmaga samasugune ühendus nagu igal pool.

K: Ei või olla!

L: Aga kõned on kallimad.

K: Seda muidugi.

L: Venemaalt on kõik kallim.

K: Venemaalt?

L: Muidugi, Venemaal ju on Moskva ja mausoleum.

K: Lapsepõlves juba õppisin, et Moskvast on mausoleum.

L: Noh, näed siis. Sul on veenilaiendid?

K: See on laim. Ainuke tõbi, mis mul on, on hambakaaries, aga see on ju nii tavaline. Mul oli madal vererõhk, siis ma hakkasin usklikuks, ehitasin Masa külla kiriku. Aga see on nüüd tühi, ei ole kogudust, on ainult õpetaja. Ma maksan talle palka. Ta kannab alati talaari. Ka vabal ajal. Selle eest saab ta eritasu.

L: Talaari eest?

K: Sa peaksid teda nägema. Ma õppisin teda tundma, kui ta oli veel usuteaduskonna tudeng. Ta läks igal õhtul kell pool kaheksa mu akna alt mööda. Juuksed lühikeseks põetud, kahvatu ka kõige palavamal suvel, kui kõik teised temaealised olid päevitanud. Aga ta polnud haige, ta tegi seda meelega. Läksin välja, passisin ta tulekut. Suvel kandis ta musta täissiidist särki ja lühikesi liibuvaid pükse, kobasin teda, aga ei saanud aru, kes ta on. See vihastas mind nii, et ma lõin teda. Peksin teda näkku.

L: Kui vastik!

K: Ta kontaktläätсед lendasid tänavale, ma astusin need puruks, mul on praegugi nende krigin kõrvus. Ta hakkas nutma, ta nuttis peenikese tütarlapsehäälega. Pastorina on ta tõhus. Katsetasin teda – lasin jänesed oblikapõllule ja pastor palus, et nad neid ära ei sööks ja nad ei söönudki, nii suur oli usu võim. Nad ei võtnud isegi porgandeid, kui pastor porgandite pärast palus. Aga muttid ei hoolinud millestki. Muttide peale tal mõju ei olnud.

L: Mis mutid?

K: Mis mutid, mis mutid. Mutid. Nad närisid juurikaid ja ajasid hunnikuid.

L: Oblikajuurikaid?

K: Ei porgandeid.

L: Mutte ma ei mäleta.

K: Mina jälle ei mäleta rebaseid, ma oleksin tahtnud neid näha.

L: Neid ei näe sa enam kunagi.

K: Mitte kunagi?

L: Ei iialgi.

K: See ongi dramaatiline. Mis Raidist on saanud?

L: Ta läks mehele või elab kellegagi kokku.

K: Ma arvasin, et ta on ise...

L: Ta ongi. Meil on täna kodus vastuvõtt. Arturi mälestuse mälestuseks. Minu tütre korraldavad. Raid tuleb ka oma mehega. Sa vaata, kas sa kõiki ära tunnud.

K: Ma peaksin Gerlit mäletama, meil oli temaga vahekord.

L: See oli nii ammu. Gerli on kasvanud suureks. Aga endiselt rumal. Tal on Arhitekt. Ta tagumik on lai ja punane nagu leivaahi.

K: Arhitekti tagumik?

L: Gerli. Arhitekt oli kaks aastat koguni Lagerfeldi mannekeen. Tead, see blond, patsiga, üks kolmest Lagerfeldi eestlasest.

K: See oli kena mannekeen.

L: Aga pervert, elada selle paksu ja rumala Gerliga.

K: Su oma tütar.

L: Aga ka mu oma Arhitekt, see on lohutav.

K: Sa siis hoolid sellest.

L: Tõtt öelda natuke jah.

K: Su mees olevat surnud häbisse?

L: Häbisse ei surda, ära usu kuulujutte. Ta suri vanadusse. Ta suri raevust, et ta on nii vana ja jõuetu. See oli poliitiline surm.

K: Mis mõttes poliitiline.

L (*ärevalt*): Tasa, seda võidakse kuulda, kas sa ei tea, mis viimasel ajal on juhtunud, mitte sõnagi poliitikast, see pole meie asi, olgu riik missugune tahes, oma või võõras.

K: Sa olid alati suur rahvuslane, Linda. Mulle pakuti hiljuti Prantsuse kodakondsust, loomulikult võtsin ma selle vastu, kuigi see pole just parim võimalik. Mina olen viimane, kes tahab poliitikaga vahele jääda.

L: Nad võtsid Arturi kinni, kui ta pargis tuulelohet lennutas. Aga nad tundsid ta ära ja vabandasid.

K: Mis lohest lennutada. Lapsik tegu. Mul oli väike kaheistmeline lennuk, näeb välja nagu 1920. aastate oma, aga tehniliselt täiesti kaasaegne. Richard tegeleb temaga.

L: Minu jahi nimi on "Liisi Mannerheim".

K: Kes see oli?

L: Keda sa mõtled?

K: Kes oli Liisi Mannerheim? Kes ta on?

L: Liisi Mannerheim? Kust mina tean. Kes oli Artur Hollup? Kes ta on?

K: Seda teab tänapäeval iga inimene.

L: Ja kes ta siis oli?

K: Artur oli... Artur on (*kimbatuses*): Ta on kuulus mõtleja. Suur režissöör.

L: Mis teda sel juhul eraldab Nietzschest? Mis eraldab teda Ingmar Bergmanist?

K: See on väga lihtne. Ta on nii mõtleja kui režissöör. Ta on revolutsionäär. Ta on vabastaja.

L: Jäta, meil ei tarvitseks Arturist nii mõelda, vähemalt meil mitte. Rahu tema põrmule, kui ta on surnud, ja mingi tal hästi, kui ta elab, ehkki...

K: Ehkki?

L: Ma mõtlen vahel 1499. aastale. Tegelikult päris sageli. See oli umbes nagu praegu, aga praegu on veelgi hirmuäratavam. Kaks aastat magada, avatud klaaskirstus surnud olla ja lasta siis ennast äratada sosinaga – ärka üles, Linda, 21. sajand on käes, uus aastatuhat on käes, ma kirjutan sulle siia 2001, vaata.

K: Kes kirjutab?

L: See on õudne ja põnev nagu tähtede vaatamine.

K: See on õudne, võib-olla isegi ainult õudne. Nagu surm.

L: Seda ütled sina, kes sa kavatsed abielluda vaimuga?

K: Mitte vaimu, vaid kummitusega. Tema vaimust ei tea ma midagi, me oleme vahetanud vaid üksikuid fraase.

L: Aga sonetid?

K: Kui ma neid talle lugesin, juhtus imelik asi. Ma lugesin neid rannas, mis oli kaetud tihedate peente kividega. Ma lugesin ja teadsin, et ma neid temale loen, ma tundsin teda oma lähedal, kuigi ei näinud, sest suurest kuumusest hoolimata oli mu küljel jahe. Ma lugesin närviliselt ja lükkasin ise käelabaga kivikesi laiali ja ma leidsin kivide alt ühe inimese, see oli täiesti täiskasvanud inimese moodi, ainult väga väike. Ma kaapisin ta üleni välja, silmitsesin teda lähemalt, tead, Linda, kes see oli?

L: Artur?

K: See ei olnud Artur, see ei olnud Raid, see ei olnud sina, Linda, see ei olnud Valge Daam, see olin ma ise. Ma kaapisin iseenda välja, vähendatud kujul, ja kui ma olin väljas, siis vaatasin ma iseendaga tõtt ja ütlesin ainult kaks sõna: "Minu maailm." Kaks müstilist, arusaamatut sõna – minu maailm – ja läinud ma olingi.

L: Ma ei saa aru, kes läks, kas sina või tema?

K: Ma ju räägin, ei olnud mingit tema, olin ainult mina. Mina suur ja mina väike.

L: See väike oli sinu fallos. Sinu maailm. Sa nägid seda kõike lihtsalt unes, see oli sinu alateadvusest sündinud pilt. Su fallos meenutas ennast sulle. Talle tundus, et talt on röövitud tema maailm.

K: Mida sa räägid, Linda, kõik on ammu kustunud. See ei olnud fallos, see olin mina ise. Ta ütles – minu maailm. Sellepärast on mul õudne, sõnal on kohutav jõud – see kõik tuli sonettide lugemisest.

L: Kuumusest, igatsusest.

K: Ei, see polnud kuumusest, mul oli pigem jahe. Kuumust ma tean, ma kõrvetasin lapsena noku. Ja ükskord ajasin ma Livi kuuma vanni. Meil polnud külma vett, oli ainult kuum, see ei jõudnud korralikult jahtuda, aga Liv ei ajanud vastu, ta istus seal vannis ja punetas üleni. "L'aurore," sosistas ta, "L'aurore," ja nii mitu korda, enne kui ma taipasin, et ta peab ennast koidupunaks. Kui kolm nädalat järjest on ainult kuumad päikesepaistelised ilmad,

haarab mind samasugune hullustus nagu jäneseid seal saarel. Ma pean laskma ennast kinni panna, et mitte kaljult alla viskuda.

L: Kes on Liv? Oli sul temaga vahekord? Tunnista ausalt, tunnista, Kalev, et sa tunned mõnikord selle kõige järele igatsust. Tunnista, Kalev, et sa meenutad seda, mis meie vahel oli. Ma ei mõtle tööd, ma mõtlen meie vabu hetki. Sa olid ju siis õnnelik nagu minagi. Sul oli hea. See oli ju ometi nii tore. Endale sa võid ju seda tunnistada. Endale ja mulle.

K: Mul ei ole midagi tunnistada. Ma olen enda vastu alati aus olnud. Ega sa ometi ei taha öelda, et Valge Daam on olevus, keda ma võiksin mingite tunnetega puudutada, et ta on ehk koguni naine, soe, pehme põuega, anduv, fantastiline, huultega, mis tungivad su huulte vahele, samal ajal kui sa ise pääsed temasse ta lopsakate häbemehuulte vahelt. See on ju vastik, vastik, ma ei taha seda enam kunagi läbi elada, Linda, ma ei meenuta seda iialgi.

L: Aga miks sa siis sellest nõnda räägid?

K: Kuidas nõnda? Kas sa provotseerid? Jäta, ma ei lähe alt. Ma olen tugev. Valge Daam on minu muusa, see on kõik. Kui ma midagi tagasi igatsen, siis aegu, kus ma olin veel süütu, kus ma elasin nagu noor androgüün, naisi tundmata, naistest rikkumata. Mul olid ema ja õed. Naise roll oli olla ema, õde. Nad olid sama sootud kui minagi. See oli aeg, kus ma olin tõesti õnnelik. Puhas. Kaunis. Ühe naise ihar pilk lõi selle maailma segi. Nüüd alles olen ma oma tasakaalu tagasi saanud.

Meil on kiire, Linda, me peame banketiks valmistuma. Kes selle korraldab?

L: Ma ju ütlesin, minu tütre ja Arhitekt. Ja Mats.

K: Mis Mats? Meil on ainult pool tundi aega, lähen ja sean ennast korda. Oli meeldiv sind üle hulga aja näha.

L: Oled sa rahul?

K: Poole tunni pärast. Liv on üks Liiv, kes viimasel ajal kirjutab ennast ühe i-ga.

L: Ja Mats on üks mats, üks noormees.

K: See on, miks ma ei taha Eestis elada.

L: Kuidas siis Valget Daami kutsutakes?

K: Ta on lihtsalt Valge Daam, see ongi tema nimi. Kui on vaja formaalsusi arvestada, siis eesnimi Valge ja perekonnanimi Daam. Ühine nimi Valge Daam sidekriips Stoltenberg. Aga ta võib ka Stoltenbergi ära jätta, meil on igale poole viisavaba sissesõit, ma olen Prantsumaa kodanik. Ja pealegi pole me veel abielus. Nägemiseni poole tunni pärast, Linda.

L: Jah, Sinises saalis. Mäletad, endine Sinimustvalge saal.

***

10. pilt

Bankett Sinises saalis. Külalised, ajakirjanikud, Kalev, Linda, Raid, Arhitekt, Gerli, Svea-Monica, Mats, hiljem ka Artur.

Arhitekt: Tere tulemast, kallid sõbrad. Me oleme täna siia kogunenud austama kahte inimest, kes on viinud meie maa ja rahva kuulsuse üle maailma. Nad on rahvuskangelastena võrreldavad nendega, kelle nimesid kannavad. Nende kuulsus aga on suurem. Nende nimed ei vaja kommentaare ei Londonis ega Los Angeleses, ei Moskvast ega Monakos, ei...

Svea-Monica (*mürgiselt*): Ei Petseris ega Berliinis.

Arh. (*häiritult*): Jah, muidugi ka seal mitte. (*Pateetiliselt*): Need on meie Kalev ja Linda, meie Lesnoi ja Stoltenberg.

Kokkutulnud läbisegi: Elagu! Hurraa! Tere tulemast jne, jne, jne.

Arh.: Ma näen rõõmuga, et siin on hulgaliselt meie pressi esindajaid. Me ei alahinda ajakirjanduse jõudu. Me loodame, et meie päevakangelastel on soov ilmutada neljandale võimule oma vastutulelikkust ja anda väike pressikas.

K (*murelikult*): Mis pressikas?

L: Ära pabista, ta mõtleb pressikonverentsi.

K (*ärritatult*): Miks ta siis nii ei ütle? Mul on juba mõnda aega võõrastav tunne, et mul on probleeme eesti keelega. See on tõesti väga piinlik. Ma loodan, et ajakirjandus seda ei fikseeri?

L: Meie Stoltenbergiga oleme muidugi nõus teie mõnedele küsimustele vastama, aga me loodame, et te piirdute näiteks kõige rohkem kümne küsimusega – viis kummalegi.

K: Ma palun ka, et iga küsija tutvustaks ennast ja oma väljaannet. Seda nõuab hea toon.

L: Iseenesestki mõista.

Arh.: Nagu kuulsite, on meie staarid nõus väikese kohapeal improviseeritud pressikaga ja valmis lahkesti teie küsimustele vastama. Nii et, palun, armsad ajakirjanikud, seda võimalust kasutada.

(*Kõik ajakirjanikud esitavad oma küsimusi häälega, mille puhul on raske vahet teha, kas tegemist on mehe või naisega.*)

1. Ajakirjanik: Minu nimi on Blanck, ma esindan "Vaimulehte". Mu küsimus on mõeldud mõlemale. Olete saavutanud maailmakuulsuse ja menu žanriga, mis on raskesti määratletav. Küllap on sama raskesti määratletav ka teie eneste staatus. Kas te peate ennast näitlejateks?

L: See on küsimus, mida meile alguses esitasid ka mitmed Lääne ajakirjanikud. Mul on sellele vastates heameel tõdeda, et näitleja mõiste avarumine ei saanud seekord alguse mitte Läänes, nagu see on tavaline, vaid just siin, meil, sellel väikesel ning meile kõigile kallil maalapil. Ometi, nagu ma ka küsimusest märkan ja nagu see vist kahjuks juba harjumuspärane on, mõiste avarumine algas küll meil, sündis siinsamas ja meie mõtlejate peades, aga tuule tiibadesse sai see paraku ikkagi mujal. Ja nimelt taas Läänes, mis tundub kõigele uuele siiski palju vastuvõtlikum olevat kui meie konservatiivne kodukant. Kui mõiste avarumine oleks sündinud Läänes, küllap oleks see juba ammu kui välismaine moekarjatus siia jõudnud ning ma loodan muidugi, et Lääne vahendusel jõuabki kõik see uus, mida meil meie lugupeetud režissööri käe all on olnud võimalik maailmale pakkuda, lõpuks ometi ka meie kodumaa-

le, sest eks me ole ju pingutanud just oma kodumaale ja rahvale mõeldes. Jah, me oleme näitlejad ning ma arvan, et isegi kui meie oma näitlejaksolemises kahtleksime, ei aitaks see enam – kogu maailm on meid juba tunnustanud kui näitlejaid. (*Naerdes*): Nii et mis meilgi siis muud üle jääb, kui maailma arvamusega ühineda.

K: Mina aga ühinen eelkõneleja arvamusega. Te ju kõik teate, et filmikunstil nagu teatrilgi on eriline keel. Just filmikunsti keel ja vahendid täiustuvad kogu aeg, muutuvad üha spetsiifilisemaks. Me oleme astunud filmist arvutisse. Nüüd, kus meist on tehtud lugematu hulk kolmemõõtmelisi arvutifilme, milles me ju ise füüsiliselt enam osalenud polegi, on mitmel pool taas tekkinud kõhklusi meie näitlejaksolemise üle. Küsimus kõlab: Kas Lesnoi ja Stoltenberg ikka on näitlejad? Mu sõbrad, mina küsiksin teisiti. Ma küsiksin: Kas Barbie ja Ken võiksid olla näitlejad? Ja vastaksin minust suuremate mõtlejate sõnades sellest, et nukk on stimulaator, mis kutsub loomisele, nõuab, provotseerib mängu. Aga mäng, see on ju näitleja element. Ilma meieta, ilma meie stimulatsioonita ei oleks saanud sündida ka need kuulsad arvutifilmid, mida praegu oma arvutis võib näha iga huviline, koolijütsist kuni auväärse raugani. Ei oleks saanud sündida miljonite inimeste mäng ja täituda selle mängu eesmärk – ülim nauding. Ma julgeksin öelda, et mängule provotseerijatena oleme me isegi mingid põhi-, alg- või ürgnäitlejad, Urschauspieler. Nagu Ken ja Barbie on kogu maailma teadvuses põhi-, alg- ja ürgnukud.

Svea-Monica (*pilkavalt*): Urpuppen!

K (*häirimatult*): Mul oleks kahju, kui minu kodumaa osutuks nii provintsilikuks, et tunnistaks näitlejaiks ainult pateetiliselt teksti vuristavad ja kätega vehkivad iganenud tüübid, kes teeseldud häältel kõmistavad kas Hamleti, Pliuhkami, Harpagoni või Don Carlose mõtteid, mida tegelikult hoopis keegi kolmas või neljas aastasade eest on kirja pannud. Siit jõuan minagi paratamatult näitleja mõiste avardamise juurde, millest mu lugupeetud kolleeg Lesnoi juba nii ammendavalt kõneles. Ja ma saan teha vaid ühe järelduse – jah, ma pean ennast näitlejaks, mul lihtsalt ei ole teist võimalust. Kuigi, ma palun mitte unustada, et eelkõige olen ma siiski poet.

I Ajakirjanik jätkab: Kas sellises kontekstis on teie tulevane elukaaslane teie arvates samuti näitleja?

K: Te mõtlete Valget Daami? Daam ei ole ennast kunagi näitlejaks pidanud. Ja selleks ei ole tal ka mingit põhjust. Näitlejaks olemine on tema jaoks liiga vähe, tema jõud on näitleja omast tugevam ja kestvam. Daam on müüt, ta ei allu muutustele, ei aegu, ei vanane, ei igane, ei lähe moest, ei kaota iialgi oma põnevust ja populaarsust. Sidudes oma saatuse tema omaga, annan ma endale aru, et seon ennast üleloomulike, et mitte öelda jumalike jõududega ja need jõud otsustavad, kas minust saab surematu, mingi kreeka mütoloogilise pooljumala taoline olevus või jään ma vaid üheks episoodiks Daami igikestvas eksistentsis. Nii või teisiti – teatud surematuse on Daam mulle juba kinkinud, inspireerides minu sonetiraamatu, mida ajakirjanikud kindlasti tunnevad ja mis kahtlemata elab minust kauem. Kummitused elavad edasi ka siis, kui lakkab

olemast viimne surelik, ka siis, kui inimkond on ammu välja surnud. Nad elavad edasi iseenda jaoks, mis on kõige kaunim eksistentsi vorm üldse.

II Ajakirjanik: Mulkrehi, "Ööleht". Te puudutasite oma vastuses väga olulist momenti – igavest elu. Kas ennast Daamiga sidudes olete tegelikult püüdnud kindlustada endale igavest eksistentsi?

K (*ärritatult*): Aga sellele küsimusele ma juba vastasin. Ma ei tea veel, kas mind aktsepteeritakse surematute hulka. Ma riskeerin, ma ei sea egoistlikke eesmärke. Kõige tähtsam on mulle meie rahva hea käekäik.

III Ajakirjanik: Endepurk, ajaleht Ekstsess. Mis keeles te oma luuletused kirjutate?

K: Jumala pärast, küsimused näikse ju lausa minule keskenduvat, ärge unustage, et siin viibib ka kolleeg Lesnoi.

Endepurk: Aga siiski?

K: Luulekeeles.

IV Ajakirjanik: Müür-Roll, "Viha". Küsimus Lesnoile. Rääkige, palun oma saarest ja kuidas te sinna sattusite.

L: Mul õnnestus püstitada tagasihoidlik majake saarele, millest olen unistanud juba lapsest peale, niisiis, oma lapsepõlve unistuste saarele.

Svea-Monica (*ironiliselt*): Sa issand, kui romantiline.

L (*võltsilt*): Eks ole. Kunagi sain ma sellel saarel viibida vaid mõned tunnid koos oma klassikaaslastega ja sedagi hallipanamaliste naissõdurite valvsa pilgu all. Aga unistus jäi. Te ju teate, see on väike Kuksõ ehk Kuksi saar, mis kaua asustamata ja kasutult seisis. Ma olen ennast seal tagasihoidlikult sisse seadnud, kuid ma olen saarele toonud inimlikku soojust. Ma püüan seal viibida nii sageli, kui mu pingeline töö ja ringreisid seda võimaldavad. Muidugi loodan ma seal kunagi paikseks jääda ja aastaringselt elada.

Müür-Roll: Meil on andmeid, et saarel, mis varem oli riiklikult tähtis ökoloogiline reservaat, olete teie teinud kardinaalseid ümberkorraldusi, näiteks olete te välja tõrjunud seal pesitsenud linnud.

Mats: Ja jänesed!

Linda: Jänesed viskusid ise kaljudelt alla. (*Ajakirjanikule*): Ma unustasin, mis väljaannet te esindasite?

Müür-Roll: Ajalehte "Viha".

L: Kas see pole mitte endine "Vihaleht"? Kelle häälekandja see "Viha" on?

M-R (*vaikselt*): Rõheliste.

L (*pilkavalt*): Rõheliste või roheliste?

M-R (*veelgi vaiksemalt*): Ma ei tea, kas te välismaal viibides saite teavet sellest, et meie riigis on roheliste partei ja liikumine keelustatud. (*Kõvasti ja ägedalt*): Ärge määrige mulle kaela riigivastast tegevust! Meie leht ei ole illegaalne, see pole roheline "Vihaleht", me oleme avaliku ja lubatud rõheliste partei legaalne häälekandja.

L (*mõnitavalt*): Rohelised, rõhelist, mis vahet seal on? Minu meelest on teie küsimuse toon rohkem küll roheline kui rõheline. Kas te arvate, et kommunistide olemus muutuks, kui neid punaste asemel pünasteks kutsutaks?

Hannes Starkopf.
"Show must go on".
Värvitud kips.
1992.

Hannes Starkopf.
"Disco music".
Värvitud kips.
1992.

Aga ma ei taha vaielda, mul pole midagi varjata, ma kutsun kõiki oma saarele piknikule. Te vaid teatage, millal teile sobib. Te võite seal filmida, fotografeerida, intervjueerida, reportaaže teha nagu süda lustib. Te võite seal palju vabamalt liikuda, kui kunagistel reservaadi aegadel. Te võite seal isegi lilli korjata ja murul istuda ning pöösa taga pissil käia.

Arh.: Ma palun küsijaid arvestada, et meie külalised on kunstiinimesed, ja püsida kunsti raamides. Las muud teemad jääda ametlike pressikonverentside jaoks, mida meie külalised kindlasti veel andma saavad. See siin on väike improviseeritud, ma ütleksin, kodune pressikas, Lesnoi ja Stoltenbergi vastutulelikkus kodumaa ajakirjandusele, ärgem kasutagem seda kurjasti. Täna on meil pidu, me näeksime meelsasti, et meie külalised räägiksid kohasematel ja lõbusamatel teemadel. Palun ajakirjanikel seda arvesse võtta, muidu oleme sunnitud pressika kiiresti lõpetama.

Raid (*publiku hulgast*): Vahest olekski aeg lõdvemaks lasta?

K (*röömsalt*): Halloo, Raid!

R: Halloo, Kalev, halloo, Linda!

L: Halloo!

V Ajakirjanik: Palun, kui tohib, siiski veel üks küsimus. Aurum Kuld, vabakutseline, ma esindan iseennast. Ma tahaksin teada, millega tegeleb praegu maailma kõige kuulsam eestlane Artur Hollup. Kas on tõsi, et ta on surnud?

K: Isegi kui see oleks tõsi, tema füüsilisel kadumisel poleks tähtsust, sest Arturi ideed elavad, tema mõtted viivad meid edasi. (*Ikka enam hoogu minnes*): Ta elab meie südames, tema kuju...

L (*teda katkestades*): Kolleeg Stoltenberg muidugi naljatab, ta on ju näitleja, nagu me äsja kindlaks tegime. Jah, liiguvad kuuldused, et Arturit ei ole enam meie hulgas. Aga vähemalt niisama palju on kuulda seda, et Artur elab, et ta kodu on praegu Santa Monicas.

K: Monacos.

L: Mongoolias, Montenegros, ükskõik, maailm on ju väike ja kodune paik meile kõigile. Aastatuhande lõpp on kohe käes. Elu näitab üha veenvamalt, et Arturi ennustused hakkavad täide minema, et ta mõtted, ettekirjutused ja soovitusel on võtmas üha konkreetsemat kuju nende inimeste vahendusel, kes neid mõtteid ja ideid teoks teevad. Et ta filosoofia jõuab üha kaugematesse nurkadesse, isegi tema vanale väikesele kodumaale, mida ta nii palavalt igatses. Igatseb. Mul on rõõm näha siin täna nii palju meie rahva paremaid esindajaid, kes kõik on Artur Hollupi androgüünilise maailmamudeli andunud pooldajad, mul on tore näha neid lehvivaid juukseid, neid tunnusteta rõivaid, mul on heameel kuulda neid reipaid inimhääli, mida pole enam vaja jagada sopraniteks ja bassideks. Kahju muidugi, et sellega seoses sureb välja meie vana ja kuulsusrikas koorilaulutraditsioon, mis pani aluse laulvale revolutsioonile ja aitas meie rahval kätte võita vabaduse. Aga laulud ei vaiki, tegelikult ei sure ka traditsioon, ta saab lihtsalt uue, kaasaegse vormi. Me laulame oma laule nüüd ühel häälel ja seda sõna otseses mõttes ning seda suuremas üksmeeles.

(*Hoogu minnes*): Tänu Arturile võime me olla õnnelikud ja rahul – meie väike rahvas on kogu maailmale kätte näidanud õnnetee, helge tuleviku tee, mida mööda kogu maailm astub reipal sammul ja ühte jalga, lükates kõrvale virisejad, kahtlejad ja rahulolematud, välja juurides mineviku varje, võideldes tagurlike ilmingutega!

Mats (*irooniliselt*): Kodanlike natsionalistidega!

Svea-Monica (*samuti*): Teisitimõtlejatega.

L (*märkusi ignoreerides*): Elagu tuleviku ühiskond, mis on vaba armastuse ja seksuaalsuse koormavatest pahedest. Maha primitiivne orgastia! Elagu võrdsus ja võrdõiguslikkus!

Mats: Vendlus ja õelus!

L: Inimlus! Elagu Artur Hollup!

Rahva hulgast kostab toetavaid elagu-hüüdeid.

Arturi hääl ukse vahelt: Ma tänan sind, Lesnoi, ma tänan sind, Stoltenberg, ma tänan sind, minu rahvas! Täna hommikul, viibides oma kodus Montanas, tundsin äkki vastupandamatut igatsust oma tõelise kodu, oma tõelise kodumaa järele. Ma nagu aianuks, et mind siin oodatakse ja vajatakse, et te kõik siin olete, mu lapsed, ka sina, Raid. Ja ma tulin. Ning ma rõõmustan, nähes oma ideid teostumas maalapikesel, mis, vaatamata minu suurele poolehoiule kogu meie koduse planeedi vastu, on mulle ikka kõige tähendusrikkam. Ma olen teie üle uhke! Ma olen minu rahva üle uhke! Ma olen uhke kogu progressiivse inimkonna üle! Minu lugu on lihtne. Alustasin vaese pornofilmitegijana väikeses studios. Aga neid filme vorpides avanesid mu silmad ja mulle sai selgeks väljamõeldud armastuse ning aegunud seksuaalsuse inimvaenulikkus. See, et algeline suguihe ei sobi meie arenenud maailmapilti, et ta halvab meisse kätketud jõude, pärsib meie vaba mõttelendu, ahistab meie loovust. Ma asusin võitlema. Ma ei jäänud ükski. Leidsin mõttekaaslase, leidsin oma prohveti, Raidi. Ma leidsin Lesnoi ja Stoltenbergi.

R: Need leidsin mina.

A: Me leidsime nad koos. Ja me asusime ühiselt viima uusi ideid maailma teadvusse.

K: Tervitagem kõik meie hulgas viibivat suurvaimu. Aplaus! Elagu! Hurraa! Hip, hip hurraa!

(*Inimesed kisavad kaasa.*)

A: Ma valisin pornofilmi oma erialaks, sest ma polnud saanud ühtki veenvat tõendit armastuse olemasolust. Iga muu film aga eeldanuks armastuse sissetoomist. Pornofilme tehes veendusin ma üha enam, et kui armastust ei ole, siis jääb seksist järele vaid kõige algelisem akt, mis lõpeb paremal juhul orgasmiga. Ma uurisin põhjalikult orgasmi mehhanismi ja jõudsin järeldusele, et orgasm on liiga primitiivne, liiga madal ja ma ütleksin isegi, liiga räpane nauding kaasaegsele inimesele, kes produtseerub keerulisi mõttekäike ja valitseb tarku masinaid. Orgasm on aegunud. Ma mõistsin, et praegusel ajal peab leiduma nauding, mis tõuseb kõrgemale lihtsast higisest ja limasest sugulisest ekstaasist. Ma asusin seda otsima. Ma hakkasin talle teed rajama. Ma asusin hävitama

Hannes Starkopf.
"Erootika".
Värvitud kips.
Kõrgus 80 cm
1992.

Hannes Starkopf.
"I am going slightly mad".
Värvitud kips.
Kõrgus 80 cm.
1992.

inimese väära ettekujutust armastuse võimalikkusest ja seksuaalsuse kõikvõimsusest. Ma asusin vabastama inimkonda libiido orjusest. Me tegime palju tööd, Raid, Lesnoi, Stoltenberg ja mina. Tulemus ületas minu julgemadki lootused, ehkki sisimas polnud ma endas kunagi kahelnud. Kui ma oleksin kahelnud, ei oleks ma midagi saavutanud. Tuli leida veel ideoloogia, usk, usk sellesse, mis on orgasmist suurem nauding. Ja nagu te teate, see leiti. Me leidsime selle.

(*Näeb Raidi, viipab sellele käega*): Hei, Raid, kes see seal sinuga kaasas on?

R: See on Silvio!

A: Halloo, Silvio!

S (*rõõmsalt*): Halloo, nice to meet you!

A: Täna teid tähelepanu eest, ma lõpetasin.

Rahvas aplodeerib kõheldes.

Mats: Nagu ma aru saan, on pressikas ammu läbi ja kõned peetud, aga ma tahaksin härra Hollupilt midagi küsida.

A: Mitte härra Hollupilt, lihtsalt Hollupilt.

M: Mul ükstakõik. Ma ei esinda siin ajakirjandust, ma olen lihtsalt Mats, Linda tütre Svea peigmees. Ma tahaksin teada, miks te, härra Hollup, nii väga vihkate lääne kultuuri ja lääne inimest?

A: Kuidas nii?

M: Kas teie ideed on siis levinud ka väljapoole lääne ühiskonda? Kas islami maailm on juba taibanud, et teie poolt pakutav nauding ületab neile tuttava ja kergesti kättesaadava orgasmi? Kuidas harrastab teie naudingut aafrika vaeste riikide elanikkond? Mismoodi reageeritakse Hiinas? Kas teie misjonärid on juba jõudnud indiaanlaste ja eskimoteni?

A: Jah, noormees, meie misjonärid on juba seal. Pealegi ei ähvarda Läänt sealtpoolt mingi oht.

M: Eskimote poolt võib-olla tõesti mitte. Aga teised? Te annate niigi loojangule vastuminevale Öhtumaale surmahoobi, te lasete hommikumaaalastel meid lämmatada.

(*Üldine pahameelesumin.*)

A: Pidage, mis siin sünnib, see noormees on ju rassist!

Kellegi hääl põlastavalt: Ta kannab musta ülikonda!

Teine hääl: Ja lühikesi juukseid!

K (*lepitavalt*): Igaühel on õigus valida...

A: Jah, Stoltenberg, just, igaühel on õigus valida. Meie ei sunni midagi peale. Kui inimesed valivad meie tee, olgu Oriendis või Oktsidendis, siis on see inimeste vaba tahe. Nagu ka see, kui nad meie mudelit ei toeta. Me ei kiusa kedagi taga, me ei taha enda kätte võimu ega väge. Me oleme humanistid ja tahame head neile, kes ise endale head soovivad. Meie märksõna on vabadus.

Mats: Siis on ka meil vabadus. Lähme siit minema, Svea, või ei, me jääme just siia, tule, tule minu kõrvale, anna käsi, nii. Nüüd riietu lahti, ma aitan sind. Ja ka mina riietun lahti, jah, nõnda, tõmba kleit julgesti üle pea. Me astume nende kõigi silme all vahekorda. Meenutame sellele soo kaotanud karjale, kui

ilus on suguline vahekord. Teeme seda kaunilt ja vabalt nagu me seda omava-
hel olles teeme.

L (*kisendades*): Svea! Mats! Lapsed, mis te teete, jätke järele, piinlik on ju, oh, kui häbi, kui rumal. Juba teie rõivastus, see rõve roosa kleit, see edevalt elegantne ja mehelik must ülikond. Ja soengud! Ma keelan teil vahekorda astumise! Ja veel kogu rahva ees! See on poliitiline kuritegu! See on jälk! See on lubamatu maal, kus sündis Arturi ideoloogia!

Svea: Ära hüsteeritse, mamma, mäletad veel, kuidas sa Erika emale passi-
jaks läksid, kuidas sa meile valetasid ja ise Kaleviga seksisid. On sul meeles, mismoodi isa suri! Kuidas sa ta Moskvaa auku ajada lasksid, ilma et ükski omastest lähedal oleks olnud. Kas sa tead, miks Peer-Heldur ja Rita Austraalia-
liasse läksid?

L: Jää vait, rõve plika!

S: On sul meeles, kuidas tuhanded pesitsema tulnud linnud lõhkenud
südametega maha langesid, sest kahuripaugud ei lasknud neil hetkegi puhata.
Ja neid, kes ei surnud, murdsid rebased. Sa sundisid meid seda kõike pealt
vaatama ega pidanud seda häbiväärseks. Tule, Mats, näitame neile inimestele,
millest nad on ilma jäänud.

Mats: Armas Svea, kallid väike tüdruk.

S: Ma armastan sind, Mats.

(*Astuvad vahekorda inimeste kommentaaride saatel*): Oi kui vastik! Jälk!
Keelake see ära! Ära vaata, pigista silmad kinni! Päriskõne, näe kuidas nad
seda teevad! Ma ju ütlesin, et seda tehakse nii, aga sina ajasid ikka vastu! Ole
vait, meid kuulatakse pealt! (*Kostab ka kaasaalavaid oigeid ja ohkeid.*)

G: Tubli, Svea, näita neile! Ära häbene, Mats, lase käia!

L: Svea, Gerli, ärge unustage, kelle rahadega te...

Arhitekt: Gerli, ära sega vahele, tule, lähme minema, lähme ruttu!

G: Sa armpüks, sa petis, kes naeris täna hommikul, kui mamma peegli ees
ajakirjanike küsimustele mõeldud vastuseid pähe õppis?

L: See on vale, see on laim!

Artur: Rahune, Linda. (*Pöördub inimeste poole*): Ma kutsun kõiki minema
teise korruse saali, kus ootab rootsi laud. Lähme, sõbrad, ärgem laskem ennast
noorte lapsikusest segada. Noortele meeldib olla nihilistid. See läheb mööda.
(*Astub üle vahekorras olevate noorte ja läheb minema.*)

L (*Kalevile*): Tule, Kalev, lähme.

K: Ei, oota, las ma vaatan, see meenutab mulle meie kunagise koostöö algust.
Kas sa ei tahaks parem teise tuppa minna?

L (*külmalt*): Ma lähen üles, mu kõht on tühi.

(Lõpp)

Hannes Starkopf.
"Murder by numbers".
Värvitud kips.
Kõrgus 80 sm.
1992.

Hannes Starkopf.
"Torso".
Puit, õli, paas.
Kõrgus 50 cm.
1993.

TRIIN SOOMETS

Viljale
Vahurile
Vestale

I

- Nüüd unusta, mis nimetatud eluks,
siis välja teen ma sulle hommikuni.
- Mu randmetesse ammu löikus uni
ja põletas mu vere sulavaluks.
- Kui kaua kestab silmapõhjas jälg
su puudutustest üle kogu keha?
- Võid ükskõik kuidas ükskõik mida teha,
su vere järele jääb minu nälg.
- Kas pole see veel suurem endapett
kui puhas viin, mis peagi meeltest hajub?
- Mu laev on karidel, sa tead. Ta vajub
ja siiski joodad mulle ainult vett?
- Su käes ka vesi muutuda võib viinaks?
- Ka uni eluks, elu uneks viimaks.

II

Ma otsin päikesepriidid ja nüüd on mind võimatu ära tunda.
Iseasi kui lõdvast kõnnakust ja moodsatest kingadest,
aga sa pole neid ju kunagi märganud,
ühtteist küll öelnud.

Viskan jala üle teise, aga ma karjatan,
kui öösse jääb rippuma king, millest on midagi saanud,
mis on valusa kontsaga tabanud naelapea pihta
ja mis lendab nüüd öö aknasse nii et killud taga.

Kas polnud selle kõrtsi nimi "Koer"
või midagi sama üksikut, keda küll ei lööks,
kui sa just ei palu, aga ma ei saa sinust enam aru,
sellepärast ma lõõn.

III

Ma olen õige
Tegelikult teab seda ainult Tema ja ma ei heida seda Talle ette
isegi mitte sulle, kes sa seisad nõretavana
hapukat verd täis valgunud sidemete vahel
kakskümmend neli aastat voolab veri mööda mu reisi
põlvede vahelt üle alati moodsate kingade
ja koguneb pea kohale – sulle, minule
kakskümmend neli aastat puhast armastust
geniaalseid ridu, imetlevaid pilke, portreid
ajalehtedes (puhas laup, Tema märk ei jää ühelegi pildile peale)
kuni lõpuks kutsun ma teid kokku
(võibolla tahan ma seda tõepoolest)
ja siis pole mul tõepoolest enam mitte midagi öelda.

IV

Kell kaheksa istun ma laua taga
ja põletan sigaretiga karvu säärtelt
kell üheksa lähen ma magama
(suitsuhais ümbritseb mind, aga ma magan sügavalt nagu titt
ja mu põlved on surutud teineteise vastu
mu peod on põse all
unes magan ma laelambiga
keeran keele ümber vabiseva pirni
ja silitan õrnalt ta kukalt
anna andeks)
anna andeks et ma ei rääkinud kõike täpselt nii nagu oli
suur on mu valu kohe ütlen ma veel midagi
mida ma tegin kui suur on öö ja kui üksik
võib olla koer kes salaja ainult magab

V

hundi jahe liha
sidrun
hõbetaldrik
ja kannikeste lõhn
mis värvi on hämarus
kuhu kõik kaob
mis värvi on kooljakuu

Hannes Starkopf.
"Roosa Mercedes".
Värvitad puit.
Pikkus 120 cm.
1993.

Hannes Starkopf.
"Bingo".
Värvidud kips.
Körigus 30 cm.
1994.

mis küpsetab õunad laibahaisvaks
see laibahais
ei jäta mind maha
suure kivi all
toominga õite all
haualkäija
kus on su hellus
see mõru
kus on su kannatamatus
see hundijultumus
kannikeste lõhn
liha hõbedal
see hõbe
on surnud
see on süda
mis hõbetaldrikul peksleb
õuna mädanemine viib kaasa kõik meeled

VI

Kuu, puhas ja haljas.
Sina, sõber, ja raha.
Luba, ma teen sulle välja,
sest mu verd sa ei taha.

Ma tean, et nuga on terav,
mu nukrust see ei sega.
Mu valu on elav,
sa ei aita mind sõnadega.

VEIKKO VANGONEN

HUKKUNUD KIRGEDE GALAKTIKA

Kui tähevald valgel, järsul erendusel
veel yhel täpil nähtavale ilmub täpp,
kui määramatuse ja lõpmatuse terendusel
veab mõistmatuid figuure olematu looja näpp –
ei jätku lummal vaikival kyll mõna –
ei leidu kedagi, kelt kuulda headki sõna –
Ykskõikne tolmutilv vaid, tumm ja turd,
ei hingetuks löö ymbrust juhtunu absurd.

Kuid neetud juhus leiab imeliku kuju:
saab parameetrid, sfäärid, mõõtmed objektiivne ruum.
Yks kummaline rahulolematu tung või tuju
on ellu kutsutud ja teadmatust ta valgust imav tuum.
Nii, Pyha Hullus vastu Kiretuse kylma katust,
Ta tõuseb, trotsib Ööd ja Liikumatus.
Ja puhkeb katk, mil kihuks paika panna iga joon,
et troonilt kukutada kuningas Fiktsioon.

Kurbmäng on alanud, ja kohutav ta kulg.
Julm meeletus end peksab vastu endalaotud lööve.
Teeb imet kyll, ent tulemus vaid sulg,
kus aplaid elujuuri leotab tapva kibestuse sööve.
Oh Mõte õnnetu, kes iial teelt ei pörku,
kes oled jäänud marruaetud Nõmeduse võrku –
kõik, mida peetud Sinu ylendavaks hooks,
on moondanud end näkkusylitavaks Ajalooks!

Kes tõstnud piigi, seda tabab piik.
Nii kahvatunud ajaliku Vaimu loidul
saab järjekordse ohvri õudne Ulmariik,
kus Väärtused, Printsiihid yllad Jõleduse toidul.
Kuid hubiseva, hiilgust mäletava tähekaare all,
kus kirendades kohub kosmilise leina lõõmavall,
ei taastu enam vaakum, objektiivne ruum,
sest viirastuste tiivalöökidest on eeter kuum.

Kyll reedaks haud, on väärikas ta vang või väär.
Veel räägiks nurjaläinud Võimaluse vari lohutu.
Ent unustuse põlgust pärib kõik kui üks Afäär;
ei hooma iseend Eikeegi tohutu.
Ja ometi! Kõik tabamatu, võõras, kalk ja staatiline –
kui ylev, pyha, harras, märterlik, hieraatiline!
Seesama määramatus, vaenulik ja must,
ei sega viirastuse l mõista Viirastust.

*

Kõikvõimas Tundmatu, too paljukogetud Fantoom,
armeeks kel tajuärrituste pilgar raugematu,
kel õuenarriks Äng,
provintsiks Unevallad umbsed, õhutud,
loob karmi korda vaevatute leeris,
kel igayhel Keegi olla soov.

Ta varakambris syndimata jäänud Mõtted – pant,
et äratundmatuna ringi ekseldes ja tyhjusega taagatuna
ryhkides eikuhugi –
nii minetades võimalused kingitud
ja, vapustatud hingetute sümbolite helinast, –
veel mõni Tundmatu võiks heita paljukäidud teele varje,
kus eal ei lange Vaimult ahelad.

Kuid lahing käib. Seal vigastatud vapiloom
eks ryytli enda peale raevu satu.
Ei lõpe Mäng.
Absurdi ajalikku näinud Rõhutud
kord pysti rebib vastupandamatu keeris,
mil aineks unelmate tähekoja kõrge proov.
Vaid yheks viivuks kuningas on sant.
Kuid mis see loeb – kui lõõmab valgus puhugi,
on Mõte Vaimu saak ning Aine väärtus alla tingitud. –
Ei miski jää ent nii, kui oli vast:
Nyyd unevallas ääretus vaid lajamas Fantoomi karje:
"Ei iial, iial Vaimult lange ahelad!!"

Viimne palveränd

Metsi süngi ja suuri
läbib üksik palveränd.
Oksi, ripakil juuri
raputab raju jäänd.

Päev oma hirmunud helgi
tüvedelt korjab ja kaob.
Mööda kivide samblaseid selgi
Õõ oma taagad laob.

Rökkel, ent kiretut lumma
pelgab ka maa, halkjad lood
sööstavad alla, kesk tumma,
tardunult ootavat sood.

Allilma vajunud järvi
lagana loksud ta teel;
tülkja kuu kalgendjat värvi
kugistab mülgaste neel...

Korraga elule virgub
röögatu laukamaa!
Väänduvaid kujundeid sirgub
vee kohalt usvava. –

Videvast udujoomest
ligineb märatsev kahm:
pingul vaimu ogarast loomest
kergib üks mustendav hahm.

Antikristuse marulist jõudu
kummitus kasutab –
Kleepjat, tilkuvat õudu
ihu soojusse asutab.

Läbi võikalt plumpsuva haua
levib südantpööriv gaas,
bassihäälsed korinad kaua
vastust ootavad, kaiguvad taas.

Palveid röögib ohver, ei pagu
leia kuhugi tormates...
Kõik asjata, surma jagu
on, pea seal kaotab kes...

Kaugele jõuab ta minna –
ei ise ta tea.
Umbjärve kõõksuva pinna
tõstab Öö üle uimunud pea...

Piir

Üks piir on, kustmaalt tasub elada,
kust enam ei
Kustmaalt on kasulik
ja kahjulik on kustmaalt leil
Kustmaalt sa ära kuulad, kuulda võtad nõu
Kustmaalt heatahtlikkuski omab vägivaldse jõu
Kustmaalt veel vabana end tunnend,
kustmaalt oled vang
Kustmaalt on kuristik, kustmaalt
vaid järsak lang
Kustmaalt sa vihkad, kustmaalt põlgad vaid
Kustmaalt sa jagad kellegagi
või ei jaga maid
Kustmaalt sa oled,
kustmaalt pole sind
Kustsaati kägu pole kukulind
Üks piir on, saati kust ei tasu elada
Nii tihti selle peal sul tuleb kolada
Et kui kord seda piiri tunnetad
Siis hinge hinna eest sealt üle saad
Su selja taha jääb see viimne piir
Kust paradiis ei ole põrgu, põrgu paradiis
Las vallanduda raevu vaoshoitud hoog
Su ümber maha langeb kõik kui loog

Sa astud mængust välja,
ükstakõik on sul
Ja sinust mõeldakse, et oled hull
Kuid kellel järgmisena tuleb teha tiir
Kust sammu pool jääb kõrvale see piir
Las astub üle,
pole parata
Sest tegelikkusest ei anna
mööda karata

Kitsas on

Kitsas on
Ei ole voli ega vabadust
Ei pääsu kuhugi
ei oma valikut
kas tahad sa või ei

Ja põrgukatel keeb
Nii kitsas on

Nii kitsas on
et võimetu on surm
Vaid viha nimetu ja metsik
sisikonnas käärib keeb

On nõutu taevas
maa

Nii kitsas on

Kitsas
Nüüd teada see kust Looja ise päritud
Võib mahe olla õite hõng
kuid viljast räppa pritsib vastu

Kitsas on

Jah kitsas
Liigu oma sängis
jõgi suur
Mis aitab segamine siin
Sa jõua välja täpselt
kuhu vaja

Seniks
kitsas on

Siis keerle, kirves! Raisk!

Nüüd räägivad poliitikast kõik viimseni

Kae iga Mufik posti alla keerab vett

poliitilist

Eile püüdsin kädistada minagi –

Täna umu koju tuli

vist

Et päästa mind veel õigel ajal

Sest muud mul pole vaja

kui säästetaks mu kõri

Säästetaks mu kõri

Kuid ei

nad juba

raisad

sõrmi väänavad

Ja sirutavad neid

mu poole

Ma võtan kirve

hoogsalt raiun sellega

Saab otsa jõud

kuid lõpp ei tule raevuhoole

Mu vedelat ja paksu nemad tahavad

Mu seljast naha nad

kui saavad

ära tirivad

Siis keerle, kirves! Raisk!

Ju mina elaksin! Hei! Mina elaksin

kuid elada ei lasta

Ja midagi

kas saate aru

pole teha siin

Et keskkond sellele

mis eluks vaja

ammugi

ei vasta

JOHANNES SAAR

VÄRVITUD REAALSUS

Hannes Starkopfi kujudega on põhimõtteliselt kõik korras. Nad on viimistletud algusest lõpuni, täiuslikud oma kompositsioonilises kindluses ja selguses, nauditavad oma tundlikes vormides. Igasugune juhuslikkus on neist välja lihvitud, materjal on allutatud sajabrotsendiliselt esteetilisele efektile ning kuskilt ei hõngu loomehigi palavikulist leitsakut või ehk kontseptuaalset lõpetamatust.

Kuidas on see võimalik? Kuidas on võimalik saavutada dekoratiivsuse selline aste, et laki ja värvikihi alt ei paista välja ühtegi maailmavalulist probleemi, sisemist tungi või läbielamist? Sellist küsimust ei tekiks, kui Starkopfi skulptuurid oleksid paljad klantsitud abstraktsioonid, animalistika, sürrimaigulised visioonid – kõike seda valdab ja viljeleb kõnealune kunstnik meisterlikult, ning seesama loominguline mitmekülgsus tõstabki ta vabakunstniku staatusesse. Ometi jääb alulesitatud küsimus endiselt õhku rippuma. Kas klassikaliselt karge ja realistlik vormikõne on juba iseenesest tänapäeval magusaks laiatarbekaubaks muutunud või on selle suhkurdamine puhtalt Starkopfi eralõbu? Ilmselt nii seda kui teist. Kunstnik teab, et tema ammendavad teadmised inimkeha anatoomiast ja virtuoosne modelleerimisoskus on kunstnikuteel vaid mahukaks pagasiks, mille kaasavedamine muutub igal teekäänakul järjest problemaatilisemaks. Kui mõttekad siis ikkagi on kaasaantud hariduse ja elu pealetulevate nõuete ühitamiskatsed?

Sellest sünnib üha hoogu võttev arutelu. Komponeerides iga järgmist taeist väärikal moel väärikasse materjali, lisab kunstnik neile aiva midagi sellist, mis kuidagi ei sobi kokku hea maitsega – kaanoniga, mis seni ta kätt juhtis. Siledale väärispuidule, lihvitud pindadele ja elust hõõgivatele naisekeha vormidele ilmuvad kriiskavad värvilaigud, radikaalselt napakad lilleõied jms. Mingi mummulise ja vöödilise lööbena levib värvihullus mööda klassikalist vormitaiust. Üha tüsistuva haigusnähuna katab see täpiline viirus kogu eheda akademismi, uputab ja matab selle kirevasse värvikarusselli, ning teeb sellest mingi lapseliku palagani. See on kunstniku sisemine dialoog, tema lõhestatus poolusteks, mille koosinemine teeb raskeks tema loomingu hindamise.

Starkopfi paari aasta tagune ühisnäitus Marko Mäetammega kandis pealkirja "Postpop". See viitab igal juhul mingile tagantjärele seisukohavõtule. Mäetamme puhul oli arutelu objektiks tõesti popkunst, Starkopf otsib uut suhet eesti klassikalise skulptuuritraditsiooniga, millega tal ju otse perekondlik side olemas. Anton Starkopfi loomingu on lapselapse loominguusse ulatunud silmanähtavaid järelkajasid. Need leiavad selgelt eritletava mõiste, mis läks käibele 1960. aastatel valminud joonifilmist "The Beatles" ja lillelaste lapselikest sinisilmsetest unistustest. Mata kirevasse lillevaipa ja piiritutesse unistustesse

kõik, mis sind häirib! Asenda etteantud reaalsus nägemustega! "Flower power" ongi see, millega Mäetamm ja Starkopf asusid oma foobiaste vastu.

Mainitud näitusel arendas Starkopf siiski teemat, mis haakub eelöelduga veidi kaudsemalt. Vaataja võis imetleda tervet rida ühest vormist võetud poolfiguure, mis olid pühademunadena kirjuks värvitud. Mõõngem, et neis kujudes leidis ootamatus võtmes võimendamist tendents, mis tagasihoidliku alatoonina avaldub kõikides Starkopofi naisaktides. Erootika, ligitõmbav seksapiilsus paiskub valdavaks üldmuljeks otsekui trikootaažipoe vaateaknaile pärit mannekeenides, ahvatlevalt eenduvate vormidega plastmassnukkudes, mis isikliku kütkestavusega garneerivad müüdavat kaupa. Polegi tähtis, et näitusel esitatud figuurid olid tegelikult teostatud kipsis, Starkopf katab nüüd kõik materjalid ühtemoodi tapva värvilinikuga. Varieeruvate värvitoonide all eksponeerib end aga 20. sajandi võimukaim põhimõte – kordamine, klišee, stamp, ühe matriitsi levimine kogu nägemishorisondil, ning reaalsuse stiliseerimine hukutavateks sireenideks. Erinevalt aga laevamasti külge seotud Odysseusest ekslevad meie aastasaja seiklejad pidetult mosaiikseks paljunenud reaalsustes, ning nende kojujõudmine on enam kui problemaatiline.

Taas jõuame ringiga tagasi esimese küsimuse juurde – mille või kelle teenistusse on sattunud tänapäeval realistlik vormikeel? Kellele on see kasulik? Starkopf võõpab seda jätkuvalt "kollase allveelaeva" toonidesse, ning röövib sellega realismilt õiguse esindada Tõde ja Reaalsust. (Oleksime ju väga lähedal politseiriigile, kui kellelgi või millelgi on selline privileeg.) Ometi satub teiste hulgas ka tema sellise ratsukäiguga vihma käest räästa alla. Uus värviline reaalsus, ehkki ebausutav, köidab vaatajat märksa tugevamini. Hallutsinatsiooni veenvusega ahistavad vaataja pilku nüüd ruudulised ahvid, kochi kepikestega kaetud mänedžerid, heleroosad markod, värvikaisse kuupidesse aheldatud mangod, täpilised, mummulised ja lillised naised, ning ohtralt muidu kirevaid abstraktseid värvi- ja vormivoogusid. Need uued kostüümid harjumuspärase asjade üll on nii valusalt kirkad, et teevad silmale haiget ja samas lumuvad seda. Seda kõike pole olemas, kuid selle esitusviis on haarav ja ligitõmbav – selles on popkultuuriga alguse saanud ekraaniajastu jõud – ning postpopil, vähemalt Mäetamme ja Starkopfi esituses, pole väge seda murda. Ja vahest polegi seda tarvis. Teinekord on väga tervistav, kui keegi lihtsalt suudab meid veenda olukorra absurduses.

LEONIDAS DONSKIS

GEENIUS JA KULTUUR¹

Romantiline geenius ajaloo- ja kultuurifilosoofias

*"Gaily bedight,
A gallant knight,
In sunshine and in shadow,
Had journeyed long,
Singing a song,
In search of Eldorado."
E. A. Poe*

Romantilist geniust, selle mõiste peegeldusi ning implitsiitseid teoreetilisi järelkajasis Oswald Spengleri ja Arnold Joseph Toynbee postromantilistes ja modernistlikes historiosoofilistes kontseptsioonides tuleks selgesti lahus hoida eksplitseeritud, väljaarendatud geeniuseteooriatest. Viimastest on Euroopa humanismis vahest suurimat teoreetilist resonantsi põhjustanud Immanuel Kanti, Arthur Schopenhaueri ja Friedrich Nietzsche geeniuseteooriad. Need paistavad silma oma teooriaväärtuse poolest, on allutatud nimetatud mõtlejate üldisele nägemusele olemisest ja maailmast. Need kolm geeniuseteooriat on andnud väga suure kontseptuaalse algtoke nii geeniusfenomeni nüüdisaegsele teoreetilisele käsitusele kui ka looja – kunstniku, teadlase, filosoofi – teoreetilise ja kunstilise mõtestamise traditsioonile tänapäeva Euroopa kultuuris üldse. Kuid siinkohal on vajalik neid teooriaid täpsemalt eristada. Kanti puhul on geenius-probleem aktualiseeritud klassikalise – süstemaatilise ja akadeemilise filosoofia sfääris. Kanti geeniusekäsitus on seotud tema eluteooriaga ja loomingufenomeni refleksiooniga, on seega teoreetiliselt lokaliseeritud ja spetsifitseeritud. Piisab meenutamisest, et erinevalt Schopenhauerist, Nietzschest ja romantikutest ei seosta Kant geniust mitte erandliku isiksusega, kes tänu oma vaimujõule tõuseb kõrgemale massiiniimesest, selle mõttelaadi amorfsusest ja ahtru-

sest ning mõtete ja tunnete banaalsusest, vaid loojaga, kes suudab ise luua endale reeglid, normeerida oma loomeprotsessi ning kellele seepärast pole vaja mitte mingisugust välist normatiivset süsteemi. Samal ajal on Schopenhaueri ja Nietzsche kõikehõlmavad geeniuseteooriad juba postklassikalise filosoofilise mõtlemise saadused ning kajastavad fundamentaalseid muutusi Lääne kultuuris ja mõtlemises. Ühelt poolt seostavad Schopenhauer ja Nietzsche oma geeniusekäsituse volutaristlike kontseptsioonidega, mis iseenesest nihutavad modernse lääneliku filosoofia raskuskeskme gnoseoloogia ja ontoloogia, s. o metafüüsilise mõtlemise sfäärist eksistentsialistliku või antropotsentrilise mõtlemise sfääri. Teiselt poolt puudutavad nii romantismi-ajajärgul levinud Schopenhaueri mõtteviisi kui ka Nietzsche postromantiline *Übermensch*'i-visioon otse ühe antropomorfitliku fundamentalismi ja isegi solipsismiga märgistatud võimsa ajaloo- ja kultuuriepohhi – romantismi – kvintessentsi. Sedasama kvintessentsi kujutaski endast hüpertrofeeritud pilt romantilisest geniusest. Nii pole ka imestamapanev, et romantism, mis kinnistas Lääne antropotsentristliku hoiaku ning tõstis esile ajaloo- ja kultuuri-protsessi uue protagonistid – geenius, eriliste intellektuaalsete ja loominguliste jõudude evolutsiooni ja mängu subjekti, ühiskondlikust aspektist emantsipeerunud ja vaba looja –, määras ära ka Schopenhaueri ja Nietzsche teoreetilise lähenemise geeniusfenomenile. Viimane omakorda mõjutas XX sajandi intellektuaalse proosa (eriti kasvatusromani – *Bildungsroman*) autoreid, filosoofilise esseistika ja publitsistika, ühesõnaga parafilosoofiliste diskursuste esindajaid. Piisab kui meenutada Giovanni Papini ja Otto Weiningeri mõtisklusi geeniusel ja geniaalsusel ning geniaalse looja ja loomingulise geniuse olemuse saatanliku, tumeda poole probleemi

¹ Genijus ir kultūra. "Metai" (Vilnius) 1991, nr 7, lk 96-103.

Thomas Manni "Doktor Faustus". Geeniu-
se eksistentsi draamat ja mõtet peegeldab ka
Hermann Hesse "Klaaspärlimängu" kangelane,
Magister Ludi Josef Knecht. Tõsi, peda-
googilise provintsi Kastaalia (kus tänu
eliitpedagoogikale saab kasvatada geeniusi)
idee Hesse romaanis ei sisalda teoreetilist
viidet ja kunstilist allusiooni mitte niivõrd
romantilisele, kuivõrd valgustuslikule gee-
niumele, keda on võimalik kasvatada, samas
kui romantiline genius on olemuslikult ka-
hestunud ja ontiline meedium ühelt poolt tun-
deorganite, fiktsiooni ja nähtumusliku
maailma ning teiselt poolt autentse olemise
vahel. Romantismiajastu genius ei saanud
mitte niivõrd filistri vastandiks kui lihtsalt
ontiliseks ja esteetiliseks opositsiooniks mit-
teautentsele, nähtumuselooriga kaetud mai-
sele argimaailmale. Samas oli
valgustusajastu genius olnud intellektuaalse
kultuuri igati reaalne dimensioon, üks mit-
mest valgustusliku kultuuri ideaalist. Valgus-
tusliku geeniume – pidevalt progresseeruva ja
oma immanentset arengut mõistva teadvuse
subjekti – asendas romantiline genius: sala-
pärane, seletamatu, mittekasvatatav, evolutsio-
neeruva ja progresseeruva teadvuse ideed
kõrvale heitev tegelane. Kui Prantsuse ent-
süklopedistid veel uskusid, et geeniumi võib
kasvatada optimaalne, ratsionaalne, mõistu-
sest valgustatud pedagoogiline süsteem, siis
romantikud tõlgendasid geeniumi ja geniaalsust
kui tahet ja saatust juhtivat pimedat, se-
letamatut ajaloojõudude mängu; mitte enam
kui progressi ideid, vaid kui voluntaristlikke
ja fatalistlikke filosofoeme – esmajärjekorras
tahte ja saatuse ideed – konstrueerivat ja refle-
kteerivat kõikehaaravat teoreetilist mõis-
tust.

Kahtlemata on valgustusliku geeniume ja
romantilise geeniume eristamine teoreetiliselt
väga tähtis, aga see pole kaugeltki ainus viis
vahet teha. Geeniumeteooriaid võib eristada
ka teistest aspektidest. Nii Kanti kui ka Schopen-
haueri ja Nietzsche teooriad, nagu juba
märgitud, on eksplitseeritud, väljaarendatud
geeniumeteooriad. Samal ajal on aga olemas
teistsuguseid geeniumefenomeni peegelda-
vaid teooriatüüpe, mis kahtlemata on mõjus-
tatud nii Schopenhaueri ja Nietzsche
käsitlustest kui ka romantilisest maailmavaa-

test üldse. Need on teooriad, mille seos ro-
mantilise geeniume kontseptsiooniga ei ilmne
mitte niivõrd nende kontseptuaalses kesken-
dumises arutlusalusel objektile, kuivõrd sel-
les, et see ise esineb neis mõtlemise eelduste
ühe allstruktuurina. Vahest kõige muljetaval-
davamalt esindavadki sääraseid teooriaid O.
Spengleri ja A. J. Toynbee historiosofiilised
kontseptsioonid.

Nagu teame, toetub Spengleri pessimist-
lik ja fatalistlik nägemus ajaloost ja Euroopa
saatusest kulturosoofilisele agnostitsismile.
Kaheksa ajaloolist kultuuri ehk kihistust
(Apollonlik, Maagiline, Faustlik ja ülejäänud
viis) on Spengleri jaoks segunematud ja mõ-
jutamatud monaadid, irratsionaalse maailma-
võimu – maailma ajaloo – ratsionaalsed
tolmukübemed, ajalugu *ex nihilo* loovad alg-
fenomenid, toefaaniad, või ka lihtsalt maail-
maajaloo mõttetu protsessi mõttepiirkonnad.
Selles kultuuride monadoloogias osutub üks
ajalooline kultuur teiste kultuuride esindaja-
tele kättesaamatuks. Ühe ajalooliselt ja onti-
liselt lokaliseeritud kultuuri inimene ei saa
end sisse tunnetada teise kultuuri, kogeda ega
ümbert mõtestada selle arengu olemust ja mõ-
tet. Ühe kultuuri inimesele on kättesaamatu
ja teoreetiliselt tõlkimatu teise kultuuri sub-
stantsiaalne tuum, kultuuris peituvate loomingu-
liste jõudude ning genereeritavate mõtete
monaadne ja sfääriline kese, mida Leo Fro-
benius – Spengleri kaasaegne, kultuuri mor-
foloog ja monadoloog, kes ühena esimestest
hakkas arendama kultuuri orgaanilise kasvu
teooriat – on nimetanud *paideuma*'ks. Seda
suudab Spengleri arvates vaid ephohide ja
kultuuride kohale tõusnud, ajalooliselt, teo-
reetiliselt ja ontiliselt mitte ühessegi kultuuri
kuuluv, mitteajaloolises ja absoluutses olu-
korras (teoreetiliselt absoluudi dimensioonis)
olev **geniaalne interpretaator**. Geniaalne
interpretaator vaatab maailma (maailmaaja-
lugu) vaba ja neutraalse – mitteangažeeritud,
ideoloogiliselt sidumatu – teoreetiliselt pilgu-
ga ja näeb selles igavest, kestvat, permanent-
set kultuuride konfiguratsiooni ja
transfiguratsiooni. Spengleri teooria kontekstis
omandavad kultuurid mütoloogemide
jooni. Ei ole ju müüt oma kõige üldisemas
tähdenduses mitte midagi muud kui olemise ja
maailma fenomenide päritolu verifitseerima-

ta hüpotees ehk lihtsalt mitteverifitseeritud loogiline süsteem. Spengleri jaoks ongi kultuurid just mitteverifitseeritud loogilised süsteemid. Tema järgi pole algfenomeni (aga kultuur ongi igasuguse olnud, oleva ja tuleva ajaloo algfenomen) võimalik seletada. Algfenomen on nähtus, mille puhul piisab neutraalsest teoreetilisest pilgust. Katsed teda struktuuriliselt lahti harutada, analüüsida, osadeks laiali laotada tähendaksid tema hävitamist, jõhkrat ja brutaalset lõhkumist. See on Goethe fenomenoloogiast üle võetud idee. On ju Goethe kinnitanud, et fenomene või asju pole vaja füüsiliselt puudutada, pole vaja lõhkuda nende struktuuri. Asjad-fenomenid räägivad ise. On vaja vaid tunnetada, kuulutada seda kõnet. Spengler väidab täpselt sedasama. Algfenomenid – kultuurid ja nende vormid – räägivad ise. Geniaalne interpretaator lihtsalt peab kuulama nende juttu ja ühtlasi ka nägema algfenomene. Spengler väidab, et ta näeb maailma ajaloos igavest konfiguratsiooni- ja transfiguratsiooni-pilti, orgaaniliste vormide imetusväärselt ilmumist ja lagunemist. Geniaalse interpretaatori teoreetiline pilk võibki vaid näha, fikseerida vormide sündi ja nende annihileerumist. Loogiline ja intellektuaalne agressioon algfenomenide vastu, mis analüütiliste lõigete ja vormide laialilaotamisega püüaks avada nende struktuurset päritolu, oleks naiivselt abitu ja tulemusetu.

Muide, geniaalne interpretaator ei ole otse kultuuriloomingu subjekt. Ta on kultuuri jälgija, aga mitte osaline, ta jälgib, reflekteerib kultuuri levimist ruumis ja ajas, demonstreerides oma geniaalse teadvuse intentsionaalsust, s.o algfenomenidele suunatud. Ajaloo algfenomenidele suunatud geniaalne teadvus on kultuurivormide levimise aspektist pidevalt retseptiivne. Kuid ta ei ole väline jõud, mis looks kultuuri. Ükski väline jõud kultuuri ei loo. Kultuur ise ilmutab absoluutset loometegevust, olles korruga nii looja kui ka looming. Kõigist tema suhtes välistest jõududest ei kuuletu ta mitte ühelegi endast kõrgemale loomingulisele printsiibile või absoluutsele mõistuseimperatiivile, vaid eeskätt irratsionaalsele saatusele. Seepärast tarduvadki ja muutuvad kiiresti elutuks kõik potentsiaalsed kultuurivormid, mis on sattu-

nud mõttetusse, irratsionaalsesse maailmalukku ja selles aktualiseeritud. Kultuurivormide levik toimub pidevas metafüüsilises pinges kultuuri kui end ise determineeriva jõu ja ajaloo vahel, mis ainsana suudab kultuuriloomingut absorbeerida. Nii on Spengleri potentsiaalne ehk võimalik kultuur (*mögliche Kultur*) ja aktualiseeritud ehk reaalne kultuur (*wirkliche Kultur*) omavahel suhteseoses nagu kultuuri idee ja selle konkreetsed väljendusvormid ajaloos, nagu elav ja voolav ning tardunu ja elutu, nagu hing ja keha. Ühesõnaga, kultuuri idee Spengleri teoorias allutab ajaloo idee selgelt endale, kaalub üles ja summutab selle. Muide, Toynbee teoorias on vastupidi: ajaloo idee allutab ilmselgelt kultuuri (tsivilisatsiooni) idee. Spengleri pankulturstlikus maailma- ja ajaloonägemuses aga on kultuurid nii hüpostaseeritud, et nad muutuvad koguni olemise moodusteks *sui generis*. Seepärast oleks tema kultuure täpsem nimetada ontokultuurilisteks monaadideks.

Peab ütlema, et järjekindlalt arendatav kultuuri morfoloogia ja monadoloogia (muide esimesena võrdles Spengleri kultuure Gottfried Wilhelm Leibnizi monaadidega Robin George Collingwood) ei vii mitte niivõrd pankulturismi (nagu Spengleri puhul) või panhistorismi (nagu Toynbee puhul), vaid kultuuri kihtide ehk dimensioonide ja ajaloo kihtide ehk dimensioonide autonoomia teoreetilisele fikseerimisele ning tunnustamisele. See on väga tähtis moment, kuna siin põrkume teoreetilisele veelahkmele, mis lubab selgesti ja arusaadavalt piiritleda kultuurifilosoofiat ja ajaloofilosoofiat. Kultuuriliste dimensioonide autonoomia fikseerimine, tänu millele saab kultuuri määratleda kui iseseisvat maailma ehk iseorganiseeruvat supersüsteemi, just eeldabki kultuurifilosoofiat ja kultuuri refleksiooni *par excellence*. Samal ajal ajaloo dimensioonide autonoomia fikseerimine, mis lubab määratleda ajalugu kui iseseisvat antropomorfset reaalsust ning emantsipeeritud inimliku aja – teadvustatud progressi kui orientatsioonisüsteemi ja progresseeruva ning evolutsioneeruva teadvuse – maailma, viitab ilmselt ajalofilosoofiale ning ajaloo refleksioonile *par excellence*. Kulturoloogi-

lise ja historiosofiilise mõtte arengus etapilise, murrangulise tähenduse omandanud Spengleri *opus magnum* "Öhtumaa allakäik" (*Der Untergang des Abendlandes*) peegeldab just tänu geniaalse interpretaatori filosoofidele veel ühte väga tähtsat asja. Kui kõnelda kultuuri ideest filosoofias ja ajaloo ideest filosoofias, siis nende suhe eksplitseerib kultuurifilosoofia ja ajaloofilosoofia teoreetilisi piire ning suhet, samal ajal kui geniaalse interpretaatori filosoofeemi valguses selginevad kultuuriajaloo alused. Kui Spenglerile on kultuuride ajalugu mõeldav ainult kui kultuure retsepteeriva ja interpreteeriva geniaalse teadvuse ajalugu, siis on ilmselge, et geniaalne interpretaator ei ole midagi muud kui mitterelatiivses, s.o mitte ajaloolises, vaid absoluutses, metaajaloolises olukorras olev kultuuriajaloolane. Spengler tõlgendab kultuuriajalugu järjekindlalt kui geniaalse ja intentsionaalse teadvuse ajalugu, kultuurivormide levikut kui geniaalse mõtte levikut, kultuuriakti kui geniaalse teadvuse akti. Ajaloost kõrgemale kerkinud ja ajalugu tingiv mõte ning selle iseseisev areng koos kõikide konsekventside ja kultuuriliste transformatsioonidega ongi oma olemuselt kultuuriajaloo optimaalne teoreetiline mudel (ega asjata kutsuta anglosaksi maades kultuuriajalugu lihtsalt intellektuaalseks ajalooks). Erinevalt sündmuste ajaloo ja protsesside ajaloo ehk eventuaalse ja protsessuaalse ajaloolise tunnetamise ning seletamise tasandest, mis aktualiseerivad ajaloolise sündmuse ja ajaloolise protsessi mõju teadvusele, tõstab kultuuriajalugu ehk ajaloo intellektuaalne tasand esmajärjekorras esile teadvuse prioriteedi sündmuste ja protsesside ees ning rõhutab teadvuse, mõtte mõju maailmale. Sel moel muutub kultuuriajalugu *Weltanschauung*'ite ajalooks – maailmavaadete ja maailmatunnetuse tüüpide (kihtide, kui rääkida Spengleri teooria keeles) leviku ja arengu looks. Kultuuriajalugu, erinevalt rangest ja järjepidevast ajaloo filosoofiast, elimineerib ajaloost selle terviklikkuse, ühtsuse ja teleoloogilisuse; tõepoolest, kuidas saavad ruumis ja ajas üksteisest isoleeritud monaadid või üksikud *Weltanschauung*'id olla allutatud mingile üldisele, ühele ja sellelesamale sihipärasele, olla sihipärane protsess või, ütleme, omada ühtesid ja samu üldeesmärke?

Kultuuriajalugu sisaldab palju "ajalugusid" – sfäärilisi, suletud, unikaalseid, autonoomseid, monaadilisi. Kultuuriajalugu ei ole oma olemuselt midagi muud kui loomingu ja selle mudelite ajalugu ehk teadvuse ja selle tüüpide ajalugu (siit jääb juba vaid samm mõtlemise romantiliste paradigmatelga määratud kultuuritüpoloogiatega nagu Nietzsche eristatud Appollonlik ja Dionysoslik kultuurialge või Spengleri kirjeldatud Appollonlik, Maa-giline, Faustlik jne kultuurikiht). Nii relativiseerib ja radikaliseerib kultuuriajalugu maksimaalselt historismi, muutes ajaloo paljude iseseisvate ja unikaalsete "ajalugude" kimbuks. Teiselt poolt tingib romantilise mõtlemise paradigmat põhjustatud, ajalugu monadiseeriv, hüpnoteeriv ja fataliseeriv radikaalne historism ehk ajalooline relativism omalt poolt vältimatult kultuuriajaloo positsioonide tugevnemist kaasaegses humanismis. Oma äärmusliku relativismi tõttu balansseerib romantiline kultuuriajalugu nagu ka iga teine humanitaarse tunnetuse sfäär empirismi ja teooria piiril, ajaloo ja filosoofia vahel. Huvitav, kes suudaks tänapäeval kindlalt ja ühetähenduslikult vastata küsimusele: kes ikkagi olid Jacob Burckhardt, Nietzsche, Spengler, Johan Huizinga, Max Weber, José Ortega y Gasset – ajaloo filosoofid? kultuuri filosoofid? aga võib-olla lihtsalt kultuuriajaloolased? Sageli on kultuuriajaloolaste teostes (eriti Spengleri ja Huizinga puhul) filosoofiline diskursus tublisti lahjendatud parafilosoofilise diskursusega. Muide see on küllalt ohtlik tendents. Nii pole ka midagi imestada, et kultuuriajaloolane tihti lõpuks degradeerub (eriti meie päevil) parafilosoofilist ja parateaduslikku diskursust genereerivaks prohvetiks, kelle episteemilist instrumentariumi ei moodusta mitte mõistend ja filosoofeemid, vaid mitmesugused "ilmutused", intuitsiooniväljatused, parateoreetiliste assotsiatsioonide ahelad ning ennustused (eriti suures ulatuses kinnitavad seda tüüpi "kultuuriajaloolased" kanda kollektiivse mõtlemise maades, peale selle elavad nad hästi seal, kus on veel elus messianism ja selle "kultuurifilosoofilise" sõnastamise vajadus). Niisugune kultuuri prohvet – kultuuriajaloolase taandarengu viimane aste – on lihtsalt teoreetiliselt degradeerunud spenglerlik geniaalne interpretaator. Geniaalse interpretaa-

tori filosofoem, mis on trakteeritav kui romantilise geeniuse historiosofiiline variatsioon, sai Spenglerile epistemoloogiliseks hädavajaduseks, ja see on vundamendiks Spengleri agnostitsistlikule ja relativistlikule teooriale. Romantilise geeniuse geniaalseks interpretaatoriks muutumise episteemilist tingitust ning teoreetilist mõtestamist historiograafiliste paradigmat arengus on ammandavalt seletanud A. Sverdiolas. Ta kirjutab:

"Romantikud eitasid mõningaid valgustajate teadvuse ja ajaloo suhte mõistmise olulisi momente. Nad heitsid kõrvale valgustusliku progresseeruva ajaloo ja teadvuse edenemise idee. Ent teiste ajalooliste epohhide mõistmise prerogatiivi, mille valgustajad olid pikemalt mõtlemata andnud oma ajastuteadvusele, loovutasid nad individuaalsele teadvusele. Individuaalne subjekt, Mina ei ole romantikutele ajalooline ajaloo tõlgendaja. Tunnistades iga ajastu ja kultuuri ajaloolist piiratust, suletust, tunnistavad romantikud samas ka mitteajaloolist subjekti. Ajalugu interpreteeriv subjekt on romantikute jaoks geenius. Geniaalne interpretaator "tunnetab end sisse" võõraste epohhi tänu salapärasele sümpaatilisele võimele, mis on lähedane poeetilisele kujutlusele. Valgustajate optimismi ajaloo tunnetamise suhtes, mida eeldab nende progressiivne historism, asendab romantikutel optimism "sissetunnetamise" võime suhtes. Romantikute "geniaalne interpretaator" pole midagi muud kui absoluutse subjekti, jumaliku või "valgustatud" mõistuse retsidiiv. Ent romantikute historism on paradoksaalne: interpretaator võib end "sisse tunnetada" võõrastesse epohhidesse ja neid mõista üksnes seepärast, et ta ise ei kuulu õieti ühessegi epohhi, ühessegi kaasaega ega ühessegi konkreetse ajalukku. Teisiti öeldes, romantikute geniaalsel interpretaatoril, nagu ka valgustajate ajaloo kohtunikul "mõistusekoodeksi" järgi, ei ole eneseteadvust, kuna ta ei mõista ega mõtesta ennast kui ajaloolist olendit."¹

Nii on ilmne, et Spengleri geniaalne interpretaator, kes ainsana on võimeline salapä-

rasteks intelligiiblikeks monaadideks pudenenud ajaloolist universumit interpreteerima ja mõistma, kes fikseerib kultuurivormide levikut ja tsivilisatsiooni kujul kultuuridesse tungivat puhast aega ning selle põhjustatavat kultuurivormide destruktsiooni, on monaadsele maailmaajaloo mõistmisele pinda ettevalmistava romantilise historismi ning romantilise geeniuse teoreetiline sulam.

Toynbee kontseptsioonis säilib ka üleüldine ajalugu ja progressi idee. Kuigi Toynbee heidab kõrvale ühesuunalise evolutsionismi (nii tema kui ka Spengleri lähteasukoht on sama: ajalugu pole üks vool, vaid hulk voole) ning ajaloolise progressi, eksplitseerides nii tsivilisatsioonide tekkimise kui ka nende hukkumise seadusi, jääb tema ajalooteoorias alles koht kumulatiivse progressi mõistele. Selgeimalt on see kehastatud tsivilisatsioonide sünni (nende polügeneesi) mõistes, milles on divergentse (paljusuunalise) evolutsionismi elemente. Näiteks kasvab tsivilisatsioon Toynbee järgi välja primitiivsetest ühiskondadest, kuid samas jäävad paljud ühiskonnad konserveerituks oma esialgsesse olekusse. Toynbee ranges ja suursuguses historiosofiilises kontseptsioonis ei jää geniaalsele interpretaatorile enam ruumi. Aga romantiline geenius ja romantiline maailmanägemus satuvad sellesse teooriasse (mis on kaasaegse spekulatiivse historiosofiilise mõtte tippe) teistsugustes vormides. Romantilise historismi ja romantilise maailmavaate peegeldusi on Toynbee teoorias palju: ühiskonna ja ajaloo liikumapanevaks jõuks peab ta väljapaistvaid, suuri isiksusi ja loomingulisi vähemusi (*creative minorities*), aga samuti nende taandumist ja naasmist (*withdrawal-and-return*) permanentset protsessi, tänu millele suured isiksused ja loomingulised vähemused kordkorral viljastavad ühiskonda uute ideedega ja vaimse orientatsiooni süsteemidega. Primitiivsetes ühiskondades on matkimisvõime (*mimesis*) suunatud esivanemate järgimisele ja kultusele, s.o minevikku. Tsiviliseeritud ühiskonnas aga ei valitse mitte minevik, vaid loovad isiksused, ja seepärast on Toynbee järgi kõikide teiste ühiskonnaliikmete *mimesis* seal suunatud nendele. Teisiti öeldes,

1 A. Sverdiolas, Savimonés ir istorijos santykis hermeneutinėje filosofijoje. – Žmogus ir istorija šiuolaikinėje buržuazinėje filosofijoje. Vilnius, 1984, lk 68-69.

taandumine ja naasmine on loovate isiksuste elurütm. Üks tsivilisatsioonide hukkumise sümptoom on Toynbee sõnutsi loominguliste vähemuste kollaps, mille tõttu ühiskond pole enam suuteline andma korralikku vastust välismaailma väljakutsele (see on Toynbee kontseptsiooni telg – väljakutse ja vastuse idee: *challenge-and-response*). Kommenteerides Toynbee teooriat märgib B. Stočkus:

"Loodus ise pakub näiteid eemaldumisest ja naasmisest, mille sügavaim müstiline paralleel on keha surm ja selle surmajärgne transfiguratsioon, aga samuti Kristus, kes jättis siinse maailma, et naasta kord ajaloolise aja lõpus. Seesugust topeltkulgu pole täheldatud mitte ainult paljude maailmaajaloo loominguliste isiksuste, vaid ka ühiskonnagruppide ja rahvaste elus, kus keskendumise aeg tähendas valmistumist hilisemaks uueks tegevuseks, mis rohkem või vähem muutis maa palet."¹

Eemaldumise ja naasmise protsess on seotud ka separaatse, erakliku, mungaliku eluviisiga ning eemaldumisega sotsiaalse elu keeristest, aga ka loomingulise, mõtliku, reflektiivse, uhke üksindusega. See on loominguliste jõudude kuhjumise, vaimuväe koondumise fenomen. Pole kahtlust, et Toynbee avastatud ühiskondliku elu ja tsivilisatsioonide ajaloo liikumapanevad jõud – suured isiksused, loomingulised vähemused, nende eemaldumise ja naasmise rütm – on variatsioonid romantilise geenius (ainult et mitte kui interpretaatori, vaid kui looja, mitte kui kultuuri jälgija, vaid kui selle osalise) teemale. Kuidas siin mitte meenutada Thomas Carlyle'i kangelaste-teooriat – antud aspektist on see seesama suurte isiksuste ajaloo mudel (ajalugu kui isiksuste ajalugu). Seda Toynbee'le nii omast inimese ajaloos osalemise ja inimese ajalooliste transformatsioonide rõhutamist on tema oponendid korduvalt kritiseerinud. Üks kuulsamaid Toynbee kriitikuid, Hollandi egiptoloog ja Lähis-Ida tsivilisatsioonide uurija H. Frankfort on selles küsimuses märkinud:

"Meile selgub taas, et Toynbee on ebakriitiliselt kinnitanud vaid ühe tee universaalset

kehtimist mitme võimaliku hulgest. Ja kui ta kirjeldab "inimajaloo lõppu, mille lõpetab Mitte-Veel-Inimese (*Sub-Man*) transformeerumine üliinimeseks (*Super-Man*)"(...), ja nimetab seda "eesmärgiks, mida püüdleb kogu ägamise ja kannatustega märgistatud looming (...)", siis võime austada tema veendumust, kuid vaevalt suhtume sellesse kui "ajaloo empiirilise uurija" argumenti (...)."²

Toynbee eristub selles suhtes tublisti Spenglerist, kes hüpostaseerides kultuuri iseiseisva reaalsuseni, iseorganiseeruva supersüsteemi, autonoomse vormidemaailmani, lülitab sellest täiesti välja inimese kui ajaloo protagonist, inimese kui kultuuri looja (Spengleri teoorias saab inimesest ajastu stiili fragment, kultuuri füsiognoomia osake, kõikvõimsa ajaloo instrument). Aga ajaloolisi epohhe ja kultuure endid kirjeldab Spengler inimisiksuse mudeli järgi – selline personalistlik kultuurimääratlus lubab tal kasutada ka metafoore nagu kultuuri lapsepõlv, küpsus, noorus, vanadus, tsivilisatsiooni talv jne. Toynbee'l pole seesuguseid poeetilisi kõnekujundeid ja troope üldse vaja. Inimindividaalsuse enese roll ei huvita teda mitte üksnes tsivilisatsiooni geneesi (täpsem oleks öelda tsivilisatsioonide polügeneesi) ning kasvamise faasis, vaid ka desintegratsiooni kogevate ühiskondade puhul. Toynbee *opus magnum* "Ajaloo uurimine" (*A Study of History*) avabki just desintegratsiooni kogevate tsivilisatsioonide ja suurte individuaalsuste vastastikuse seose. Nagu näitab väljakutse ja vastuse skeem, on tsivilisatsiooni geneesi ja kasvamise faasides nii loomingulistele vähemustele kui ka geeniusel määratud olla tõhusaks ja tsivilisatsioonile elujõudu lisavaks vastuseks looduse stiihia või teiste ühiskondade esitatud väljakutsetele (teadus, tehnika, pragmaatilised kunstid, tehnoloogiad, spekulatiivse mõtlemise süsteemid, vaimne strateegia). Samal ajal tsivilisatsiooni kokkuvarisemise (*breakdown*) ja eriti desintegratsiooni astmetel geenius kui mõtteparadigmade ja muu kultuuriloo looja, s.o geenius kui genereeriv jõud ja kultuuri looja *par excellence*, kaob. Desintegratsiooni kogevale ühiskonnale (ühiskonna ja tsivilisat-

1 B. Stočkus, Arnold J. Toynbee ir jo kultūros teorijos. "Aidai", 1951, nr 5, lk 224.

2 H. Frankfort, The Birth of Civilization in the Near East. Garden City (NY), 1956, lk 16.

siooni mõisteid kasutab Toynbee sünonüümidenäna) on vajalik **Loominguline Geenius kui Päästja**, kes oma ideede või organiseeritud sotsiaalse tegevusega üritab kaitsta sootsiumit desintegratsiooni eest. Geeniused-päästjad jagab Toynbee järgmistesse kategooriatesse: **Mõõgaga Päästja** (mitmesugused universaaliikide, s.o impeeriumide loojad ja säilitajad, kelle relvavõidud on küllalt tüürikesed), **Ajamasinaga Päästja** (arhaistid ja futuristid, kes aimavad või määravad oma ühiskonna saatust, aga valmistavad ka pinda ette nendele, kes lahendavad probleeme mõõgaga käes), **Filosoof Kuningamaskis** (Marcus Aureliuse tüüp; geeniused, kes sobitavad endas suurepäraselt ühte filosoofi ja tema refleksiooni ning vältimatud, pealesunnitud poliitilised meetodid, mida dikteerib monarhiseisund), lõpuks **Inimeses Kehastunud Jumal** (mittelõpliku, mitteabsoluutse allakäigu ja lõpu lähenemisel, kui näib, et ainult Jeesus Naatsaretist saab surmast jagu).¹ Küllalt tabavalt on Toynbee vaateid isiku ja ajaloo suhetele ning inimese võimalustele saada ajaloo protsessis üliinimeseks, resümeerinud B. Stočkus:

"Tema (A. J. Toynbee – L. D.) näib et üritab ühendada erinevaid vaateid ja meetodeid. Ta on evolutsionist: mitte ainult primitiivne inimene ei arenenud endast madalamast olendist, vaid samamoodi areneb vastavate eelduste toimimise korral (väljakutse ja vastus) primitiivsest kogukonnast välja ka kultuur. Näib, et ta mõtleb, et kultuuril on ka edaspidi piiramatud arenguvõimalused. Ent hilisemates köidetes ("Ajaloo uurimise" 12 köidet publitseeriti aastail 1934-1961 – L. D.), kus kerkib üha rohkem esile metafüüsiline ja religioosne tõlgendus, heidab ta selle odava optimismi kõrvale ja kritiseerib seda. Olgugi et inimene võib pärast pikka kultuurirevolutsiooni saada üliinimeseks, ei ole see võimalik lihtsal looduslikul moel – see teostub vaid üleloomuliku muutumise kaudu. (...) Tegelikult väldib ta teadlikult äärmuslikke vaateid ja üritab anda nende sünteesi. Väljakutse ja vastuse teooria hõlmab nii looduslikku ehk de-

terministlikku tegurit kui ka vaba tahte ehk vaimu tegurit. Oli vaja ühendada eri vaated, nii need, mis tõstavad esile kogukonna, kui need, mis rõhutavad isiksuse tähtsust ajaloos. Ja ikkagi pöörab ta enam tähelepanu isikule."²

Pärast Teist maailmasõda asetab Toynbee teoreetilised aktsendid ja analüüsi raskuskeskme tsivilisatsioonidelt ümber kõrgematele religioonidele, rõhutades nende kui ajaloo protagonistide eelisseisundit. Tema usk tsivilisatsioonide surmajärgsesse transfiguratsiooni, nende ülestõusmisse ja lülitumisse uutesse, kerkivatesse tsivilisatsioonidesse nagu ka kontseptsioon inimtegevuse ja loomingu lihtsustumisest, demonumentaliseerumisest ja deheroiseerumisest – et hoida kokku sootsiumi loomingu list energiat (Toynbee nimetab seda nähtust *etherialisation*) – on kahtlemata historiosofiilise mõtte edusamm ja teoreetiline võit võrreldes Spengleri teooriaga. Need asjad olid jäänud väljapoole Spengleri teoreetilist silmaringi. Kuidas ka ei oleks, aga Toynbee loodud ning eksplitseeritud väljakutse ja vastuse, loomingu list vähemuste, geeniused-päästja mõisted, nagu ka eemaldumise ja naasmise idee (muide seda on arendanud ja oma linnakultuuri teooriale kohandanud Lewis Mumford), mis viitab ajaloo- ja kultuuriprotsessi kangelase – erakordse isiksuse – erilisele elustruktuurile ja -rütmile, on oma sisult nii lähedased romantilise geeniused teooriatele (eriti juba nimetatud Th. Carlyle'i kangelaste-teooriale ning sellest mõjutatud USA transtsendentalistide R. W. Emersoni ja H. D. Thoreau ideedele), et vaevalt maksab kahelda, et mitte ainult Spengleri, vaid ka Toynbee kontseptsioonis on romantilise geeniused implitsiitseid teoreetilisi järelkajasisid. Nii Spengleri geeniaalne interpretatsioon kui ka Toynbee loomingu list geeniused otsivad oma Eldoraadot. Spengleri kultuuritunnuse rüütel püüab leida autentse ja absoluutse teadmise Eldoraadot, Toynbee ajaloolise tegevuse ja ajalooloomingu rüütel

1 A. J. Toynbee, *A Study of History: Abridgement of volumes I - VI* by D. C. Somerwell. New York, Oxford, 1987, lk 588 - 589.

2 B. Stočkus, *Arnold J. Toynbee ir jo kultūros teorijos*, lk 226.

otsib oma autentse tsivilisatsioonis- ja ajaloo-olemise Eldoraadot.

*Leedu keelest tõlkinud Aavo Kokk,
tõlget originaaliga võrrelnud
Mihkel Loodus*

LEONIDAS DONSKIS on sündinud 1962. a. Klaipeda. 1985 lõpetas Leedu Riikliku Konservatooriumi Klaipeda osakonna filoloogi ja teatrilavastajana; 1985-90 filosoofiaaspirant Vilniuse Ülikoolis. 1990 kaitses kandidaadiväitekirja "Kultuuri kriis ja selle filosoofilised peegeldused: O. Spenglerist ja A. J. Toynbee'st L. Mumfordini". Samast aastast töötab vanemõpetajana Leedu Riikliku Konservatooriumi Klaipeda osakonnas, külalisõppejõuna Vilniuse Ülikoolis ja Vilniuse kunstiakadeemias, õpetades kultuuri- ja ajaloo-

teooriat. 1991 valiti taasrajatud Klaipeda Ülikooli filosoofiakateedri juhatajaks.

Kultuuri- ja ajaloo teooria ongi L. D. peamiseks uurimisalaks; oma põhihuviks peab ta kultuuri muutuste sotsiodünaamikat ning sotsiodünaamiliste muutuste ja ideeajaloo vastastikuseid seoseid. L. D. on ka igal aastal Klaipedas toimuvate teaduskonverentside "Linn ja inimene" algataja ja organiseerimiskomitee esimees.

L. D. artikleid ja esseid on avaldatud inglise, saksa ja vene keeles. Eesti keeles on ilmunud ta artiklid "Sotsiaalsed müüdid", "Lewis Mumford linnakultuurist ja selle saatusest", "XX sajandi lõpu Leedu" ja "Etnokultuuriline fundamentalism posttotalitaarses ühiskonnas" ("Akadeemia" 1990, nr 12; 1991, nr 6; 1992, nr 11; 1993, nr 9).

JAN BLOMSTEDT

NIETZSCHE KUI VASTUMÕTLEJA

Ei ole olemas "filosoofiat kui niisugust", on üks nietzscheliku mõtlemise või õigemini vastumõtlemise põhimõtteid.

Kui oleks olemas "filosoofia kui niisugune", siis peaks olema ka mingi viis, kuidas tunda filosoofiat ära mõtetes, mis on tulnud palumata, otsimata, või mida keegi algusest peale ei olegi kokku sobitanud, vaid mis on toitnud, kasvatanud ja pilganud üksteist oma vastuokstustega. Kuidas tunda filosoofi ära isikus, kes selgitades vahakordi oma kultuuriga (mida me mõistagi kõik teeme), otsustab kanda konflikti üle aju tundlikumatesse ja kergemini ärrituvatesse piirkondadesse, kuni peavalust hakkab välja kooruma uusi ettepanekuid "kõigi väärtuste ümberhindamiseks"? Ülikooli uksehoidja ehk teab seda vahet teha, kuid kas ka filosoofid? Lühidalt öeldes: kas on filosoofia eales täiesti vaba kultuuri ja psühholoogia painetest?

Nietzsche vastaks sellele: Ei ole, ja kui olekski, siis poleks säärane filosoofia midagi väärt.

Aga siin on nüüd siiski mõtleja, kes usub "naeru ja tarkuse" liitu, kes võrdsustab oma mõtteid metafooride ja huumoriga, tarvitab

mõisteid mitmetähenduslikult, teeb tegemist "Jumala surmaga" ning on kirjutanud raamatu "Rõõmus teadus". Juba selle sissejuhatuses annab ta mõista, et õigupoolest on raamatus juttu elamuste tõlgendamisest, piltlikult öeldes "aprillikuu ilmast" ja "tervenemisjoovastusest"...

Kui tervenemisjoovastusega, haiguse või rusumeele taandumisega, üldse kõigega, "mis minus toimub", käib kaasas oma filosoofia, siis niisuguse filosoofia pädevust ei mõõdetata vististi mitte sellega, kas ta loogikaproovile vastu peab, vaid sellega, kas ta ka elamuslikult ehe ja tugev on: kas ta hea psühholoogilise vaistu proovilepanekut talub. Igatahes Ludwig Wittgensteini üritus kirjutada filosoofilist raamatut huumorist seda katset läbi ei teinud. Wittgenstein nimelt taipas, et tal ei ole selleks küllaldaselt huumorimeelt.

Friedrich Nietzschel huumorimeelt oli, kuid tema jälle ei kirjutanud huumori kohta eales midagi märkimisväärset. Ses mõttes oli isegi pessimist Schopenhauer temast nutikam. Milleks Nietzschele huumori- ja koomikateooria? Kui "Rõõmus teadus" 1882. aastal ilmus, saatis ta Jacob Burckhardtile eksempl-

lari sõnadega: "See on üleearugi isiklik ja nagu kõik isiklik – koomiline." Piisas, kui püsida omaenese veidruse läheduses, seal leidis huumorit ja koomikat küllaga.

"Rõõmus teadus". Rõhk on ühepalju nii rõõmul kui teadusel. Ei ole üht ilma teiseta. Nagu muul teadusel, nii on ka rõõmsal teadusel oma "premissid", lähte-eeldused, millest tema mõtted, väited ja paradoksid tulenevad. Premissilt liigutakse edasi "teadmisele", mõtte päiksepaistelistesse paikadesse, kuid premissiks ei ole siin mitte mingi väide, vaid elamus: väljendustsiv rõõm ja terveolekutunne. Kui premiss kriitilisele (sümboolilisele) läbikatsumisele vastu ei pea, langetab teadus oma kohtuotsuse: tegemist on pelgalt "filosoofia kui niisugusega".

Võib mõista, et akadeemilises kontekstis Nietzsche kord filosoofiliseks luuletajaks, kord luuletavaks filosoofiks nimetatakse – välistamata tõlgendust, et säärane inimene on samavähe filosoof kui luuletaja. Aga kes siis? Psühhoanalüüsi ja fašismi eelkäija? Määratlusi on mitmesuguseid, ja kui ka mõni neist solvav on, siis ei saa vähemalt öelda, et Nietzsche oma mitmetimääratletavuse eest ise kuidagi vastutav ei oleks. Just mitmetähenduslikkus oli tema rõõm, tema teadus.

Kaasaegsete käsitus Nietzsche (1844-1900) tundub teatud mõttes lahknevat tänapäevasest. Kaasaegsete tähelepanu vangistas tema Antikristuse-žest, ta "saatanlik meelusus", ta suhtumine Wagnerisse, mis tegi läbi muutuse imetlusest suhetekatkestamiseni, ta üleolek oma saksusest (Nietzsche väitis, et on poola päritolu, ja esines prantsusmeelse-na), ta paljutöötavalt alanud, kuid enneaegu lõppenud teadusmehekarjäär.

Teiselt poolt sai temast paljudele sajandi vahetuse kunstnikele ja kirjanikele väärtimõistetud geenius prototüüp. Üliinimene kesk väikekoodanlaste kärbsekarja. Eino Leino ja Akseli Gallén-Kallela Soomes ning Strindberg Rootsis nägid temas oma euroopalikku hingesusugulast.

Eestis sütitas Nietzsche "Nõnda kõneles Zarathustra" Friedebert Tuglast. "Luua müüte – see on kõrgeim." See "õnnestus uusromantikul ja sümbolistil Nietzschel". "Ma lugessin ja tundsin, et polnud veel iial tajunud

elu joovastust nii täielikult kui nüüd." Nii kirjutas Tuglas sajandi alguskümnendel.

Natsionaalsotsialismi õudused kinnistasid arusaama, et väärtimõistetud geenius oligi fašismi esiisa. Kuid sedamööda, kuidas filosoofid Saksa okupatsioonist toibuval Prantsusmaal hakkasid (esialgu eksistentsialismi, siis poststrukuralismi lipu all) välja tulema uute Nietzsche-tõlgendustega, on vihjed Nietzsche vaadete pimedale, totalitaarsele küljele järk-järgult vaibunud.

Milline aga võiks Nietzsche välja näha ühe naise, kaasaegse ja sõbra lähivaates? Olgu siin toodud Lou Andreas-Salomé kirjeldus aastast 1894: "Üksildus – see oli tugevaim ja meeldejäävaim mulje, mille Nietzsche esmakohatumisel jättis. Juhusliku vaatleja jaoks ei olnud tema välimuses midagi imelikku; ta oli keskmist kasvu, tagasihoidlikult, kuid siiski alati väga stiilselt riides. Rahulikud näojooned, siledalt tahakammitud pruunid juuksed... Peenejooneline ja väljendusriikas suu peaaegu täienisti suurte rippuvate vuntside varjus. Ta naeris pehmelt, kõneles vaikse häälega ja ta kõnnak oli ettevaatlikult mõtisklev, ta käis alati, selg pisut kumaras. Oli raske kujutleda sellist kuju keset suurt rahvahulka... Nietzschel olid nii võrnatult kaunid ja õrnad käed, et päris tahtmatult jäi pilk nendele peatuma, ta ise pidas selliseid käsi oma intelligentsi väliseks väljenduseks. Sama tähenduse andis ta ka oma ebatavaliselt väikestele kõrvadele: need olid kõrvad varremkuulmatu tarvis..."

"Rõõmsas teaduses" tegeleb Nietzsche vastumõtlemisega. See ei tähenda üksnes kultuurikriitikat ja konventsionaalsuse trotsimist, vaid tal tuleb minna vastamisi ka iseendaga, oma protestantliku tausta ja idealistliku "minaga". Tal tuleb neid eemale peletada, otsida neile vastumürki. Aga ühel või teisel moel hiilib "see, mis on veres" ka nendes vastumürkidesse.

Nietzsche tunneb oma kalduvust näha asju väimsest, sügavast ja isegi metafüüsilisest küljest. Mis oleks selle alternatiiv? Näha asju kehalisest, pealispinnalisest ja materialistlikust küljest? Veidi sinneroole küll, kuid muidugi ei hakka probleem hargnema nii lihtsalt.

Selle eest hoiatab irooniline aforism (189.): "Ta on mõtleja: see tähendab, et ta

oskab võtta asju lihtsamana kui nad on." Ehk ironiseerib see aforism ka lugeja üle, kes mõtlejat liiga lihtsalt tõlgendada tahaks.

Igatahes kuulub Nietzsche stiili juurde lahata "vaimu" asju kehalis-füüsiliste metafooride abil. See ilmnes juba Lou Salomé mälestuskiljus Nietzsche kõrvadest ja kätest. Ta ju üksnes kordas Nietzsche sõnu. "Röömsas teaduses" saavad teisedki kehaosad endale sümbolifunktsioone. Nina, hambad, jalad. Stiili võrreldakse kõnnakuga (ja mõnikord tantsuga). Vaat nii (282. aforism): "Ajab naerma, kui näed, kuidas mõned kirjanikud kahistavad enda ümber oma lauseperioodide voldiliste rõivastega: nii tahavad nad varjata oma jalgu."

Armastatud kõnekujundeiks, eriti ühenduses moraaliga, on Nietzschele kõht ja seedimine. Misantroopia ja elutüdimus on seedehäired. Kellel kõht korras, see suudab kõrvaldada endast ka surnud aasta (vihavimma).

Ja võib-olla on kogu filosoofia lõppkokkuvõttes olnud "vaid keha tõlgendamine ja keha vääritümõistmine" (2. aforism).

Vaevalt oli Nietzsche tuttav aafrika kultuuriga, kus rõõmu väljendamiseks kasutatakse kogu keha. Hea euroopalik komme soovast nõuab (pika kristlik-metafüüsilise ajaloo tulemusena), et võetaks arvesse keha "alaväärsust" vaimu ees. Rõõmupursetelt eeldatakse, et neil oleks vaimu õigustus, õnnistus või mõistuslikud argumendid, ja vaimne väljendusvorm. Rõõmsameelse toostigi puhul piirdub rõõmu füüsiline pool naeratusega ja pokaali hoidva käe tõstmisega, tegelik rõõm leiab väljenduse kõneleja sõnades. Selline rõõmu füüsiline vaoshoidmine laieneb vist ka huumorile, kuulub ju inglise huumorigi etiketti hoida "the upper lip stiff", ülahaalu kange.

Ent sellest lääne popmuusika suundumusest, mille päritolu on aafrikalik ja kus sõnad on teisejärgulise tähtsusega selle kõrval, kuidas "rütm verre tungib" ja keha elektriseerib, oleks Nietzsche vaevalt rõõmu tundnud. Euroopa vana saksa ja klassikalise muusika armastajana oleks tal tulnud seista küsimuse ees, kui kaugele ta õieti on valmis oma õhtumaise metafüüsika kriitikas minema, kas tõesti kuni rock-kultuuri omaksõvõtmise välja.

Sest rohkem kui miski muu on rock ju puhas antimetafüüsika.

Midagi rõõmu füüsilisest Nietzsche siiski teadis, ja need teadmised oli ajaloolised ja antiiksed – muinas-Kreeka Dionysose-kultus...

Nietzsche ei tahtnud olla pealispinnaline, aga kreeklased... "Kreeklased olid pealispinnalised – sest nad olid sügavad!" Pealispinna ja sügavuse, näilise ja tegeliku vastandamine on üldse arusaamatus (54. aforism): "Mida tähendab mulle nüüd "näiline"! Igatahes kindlasti mitte olemuse vastandit – mida muud oskangi avaldada mingi olemuse kohta kui vaid tema nähtumuse predikaate!"

Teisisõnu: sügavus, olemus ja tõeliselt olev eksisteerivad, nad vaid pole "metafüüsilisele" mõtlemisele tabatavad. Ei ole siiski öeldud, et see mõte (sügavus peitub pinnapealsuses, olemus nähtumuses) tähendaks veel metafüüsika lõppu.

Kas Nietzsche peab ennast filosoofiks? Vähemalt aeg-ajalt küll. Aga kui ollakse seda meelt, et filosoofia peab olema loogiline, tuleb jätkata Platoni poolt raadatud teed. Nietzsche liigub meelsamini oma radu. Ta eelistab "kreeka" loogikale "prantsuse" oma. Prantslaste esprii on ebakreekalik, sest (82. aforism): "Loogika on nende meelest sama hädatarvilik nagu vesi ja leib, kuid niisama nagu vesi ja leib, kui tuleb süüa paljalt ja ainult neid, võib ka loogika tunduda vanglatoiduna".

Kas Nietzsche on luuletaja? Kui on, siis tuleb vist ka meeles pidada (84. aforism), et "tõele on siiski ohtlikum, et luuletaja tema poolt on, kui et ta talle vastu seisab!"

Seesugust mõtlemist – mis "Röömsas teaduses" kordub paljudes versioonides – nime-taksingi vastumõtleamiseks. Vastumõtlemisele on tunnuslik innustuda vastandustest ja mõtete risttulest kui niisugusest ning soovimatus ühemõtteliselt mõne lõpuni väljaarendatud mõttekonstruktsiooni poolele asuda. Järjekindlus, ühetähenduslikkus, põhjalikkus tähendaksid vastumõttelejale vabatahtlikku vangileivale jäämist. Aeg-ajalt – miks mitte, kuid päris elu lõpuni? Hoidku selle eest!

Kui näiteks Hegel nägi oma filosoofiasüsteemis tervet oma elutööd, siis Nietzsche sil-

mis sai see vaevalt tähendada muud kui eluaegset vangisistumist vee ja leiva peal, ning veel vabatahtlikult.

Aga ehk leidub siiski mõni reegel või tõde, millest Nietzsche oma vastumõtlemises lugu peab? Ühe vihje annab juba "Röömsa teaduse" pealkiri. Kui otsid teadmist, peab sinu otsingus olema rõõmu.

Usuksin, et siin on ühtlasi Nietzsche moraalikriitika tähtsamaid lähtekohti: moraali käske ja keelde saab alles siis tõsiselt võtta, kui on lakatud elamast rõõmuga – või täpsmini: kui on lakatud usaldamast rõõmu kui teadmiste, kunsti, tervise ja ka moraali tähtsaimat jõuallikat.

Niisuguses tõlgenduses sisaldub oletus, et küsimus on eelkõige "tõsiselt võtmises", mitte et otseselt eitataks iga ühiskonna vajadust eeldada oma liikmetelt parema puudusel teatavaid viisakuse ja lugupidamise miinimumvoorusi. Aga üksnes parema puudusel! Moraali võib suhtuda ka ebatõsiselt, kui selleks on olemas eeldused, kui ollakse ise piisavalt tugev – täpselt nii, nagu oma rõõmu ja jõudu usaldav kunstnik võib võtta kergelt seda, mida esteetika kunstiks peab. (Kollektiivse moraali seisukohalt on see muidugi jama: Nietzsche peab eeskätt silmas üksikindiviidi vahekorda omaenese eluga.)

Nietzsche räägib segiläbi rõõmust ja õnnest, kuid vist on põhjust (loogika seisukohalt) nende kahe mõiste vahel vahet teha. "Zarathustras" on "viimse inimese" suhu pandud sõnad: "Me oleme leiutanud õnne!" Viimse inimese öelduna tähendab see konfliktituse-utoopiat. Kõik on võrdsed, kõik on ühepalju väärt, tõde ja vale, kunst ja kõnts. Valitseb niisiis ideaalne harmoonia. Selline on nihilismi õnn.

Nietzsche rõõm on midagi muud. Lõppkokkuvõttes sünnib see tegelikkuse ja tema vastuolude aktsepteerimisest. Mitte sugugi aga kõige selle muretust heakskiidust, mis "maailmas toimub". Seetõttu on selles mõttekäigus siiski säilinud metafüüsika-vilksatus, ivake Leibnizit. Küsimus on "tegelikkuses kui niisuguses". Leibnizi jaoks "parimas võimalikus maailmas". Nietzsche jaoks kaose ja kannatuse maailmas, mis kõigest hoolimata on parim või vähemalt parem kui kõik kunstlikud "õnne"-illuusioid kokku.

Nietzsche hülgab "Röömsas teaduses" (277. aforismis) üksnes Leibnizi providentisus ("ettemääratud harmoonia") ja asendab selle usuga juhusesse, mis käändub meie kasuks, kui vaid oskame temaga andekalt, see tähendab röömsa leidlikkuse ja trotsiga ümber käia. Teatud mõttes tahab Nietzsche öelda, et Leibniz ei olnud küllaldaselt optimistlik, sest ta segas maailma headusse Jumala, kõrgema otsustaja, ega usaldanud seega inimese suutlikkust omal nõul toime tulla, nurjumisi, katsumusi ja kannatusi omaenese kasuks ja rõõmuallikaks pöörata. Nii nagu "Röömus teadus" seda oma "tervenemisjoovastuses" teeb.

Nietzsche "rõõm" ei välista kannatust. Ta välistab eelkõige vihavimma selle üle, et tegelikkus ei taga "minu õnne". Rõõmust sünnivad väärtused, vihavimmast ja õnnest – elu lamedus. Selle nietzscheliku vastumõtlemise kirvereegli on Nietzschest enesest paremini kokku võtnud Clement Rosset: "Õnn on müü- nud rõõmu."

*Soomeekeelsest käsikirjast
tõlkinud Kajar Pruul*

KRISTIINA ROSS

NEW YORGI SUURHETSOG JA EESTI PEALINN DORPAT¹

Väljend 'juudi kirjandus' ei anna kuigi palju informatsiooni selle kohta, missugust kirjandust silmas peetakse; 'juudi kirjandus' tähendab ainult seda, et tegemist on kirjandusega, mille autoriks on juut. Niisiis võib kõne all olla Iisraeli kirjandus, mis on kirjutatud heebreakeeles ja mille autoriks on näiteks Amos Oz või Abraham Ben Jehošua, või hoopis Ameerika kirjandus, mis on kirjutatud inglise keeles ja mille autoriks on näiteks Saul Bellow; sama hästi võib see aga olla ka Ameerikas kirjutatud jidišikeelne kirjandus Isaac Baševits Singeri sulest.

Küllap on neil eriilmelistel kirjandustel tänu autorite rahvuslikule ühtekuuluvusele ka tõepoolest mingi ühine nimetaja olemas. Mitmetimõistetavuse vältimiseks eelistatakse Iisraeli kirjanduslugudes oma kirjandusest rääkides siiski määratlusi 'heebreakeelne kirjandus' ja 'Iisraeli kirjandus'. 'Iisraeli kirjandus' tähistab pärast Iisraeli riigi loomist, st pärast aastat 1948, seal riigis kirjutatud. Kuni Iisraeli riiki veel polnud, ei saanud olla ka Iisraeli kirjandust ja seepärast kasutatakse tolle ajalise punkti eiramiseks sageli väljendit 'heebreakeelne kirjandus'. 'Heebreakeelne kirjandus' on (nii enne kui pärast 1948. aastat ükskõik kus) heebreakeeles kirjutatud kirjandus. Ühesõnaga on siin tegu enam-vähem sama eristusega, mida meil on püütud sisse seada väikese ja suure algustähega täiendi range lahutamise ja reeglistamise abil: 'Iisraeli kirjandus' on paralleelväljend 'Eesti kirjandusele' ja 'heebreakeelne kirjandus' on paralleelväljend 'eesti kirjandusele'.

Alates 1948. aastast on väljendid 'Iisraeli kirjandus' ja 'heebreakeelne kirjandus' tegelikult ajapikku järjest sünonüümsemaks muutunud. Kirjanikud, kes enne Iisraeli Iseseisvussõda elasid Ühendriikides või mujal ja oma elupaigas heebreakeeles kirjutasid, immigrerisid õige varsti Iisraeli, kuni tasapisi osutusid kõik heebreakeeles kirjutajad Iisraeli elanikeks.

Teisalt osutus – jidiši hääbudes – praktiliselt kõik Iisraelis kirjutatu heebreakeelseks.

Kuni 1993. aastani polnud kahe väljendi sünonüümia siiski täiuslik. 1993. aastal suri 82 aastaselts luuletaja, kes oli otsustanud jääda ka pärast Iisraeli riigi loomist elupaigalt ameeriklaseks, kirjutades heebreakeeles.

See luuletaja oli Gabriel Preil – viimane diasporaaluuletaja ehk "1000aastase dünastia lastetu pärija", nagu üks kriitik poeetiliselt on öelnud. Viimane heebreakeelne kirjanik, kes sündis väljaspool Iisraeli, õppis heebreakeele alles teise keelena, elas 11. aastast eluaastast kuni surmani New Yorgis ja kirjutas seal heebreakeelset luulet.

Diasporaakirjandusel on juudi kultuuris olnud väga oluline koht. Üle tuhande aasta oli kogu juudi kirjandus n-ö pagulaskirjandus: rangelt võttes alates 135. aastast, kui juutide omariiklus pärast Bar Kohba ülestõusu mahasurumist lõplikult katkes, kuni 1920. aastateni, mil heebreakeelne kirjanikud hakkasid naasma tolleaegsesse Palestiinasse. Kuid juba enne 135. aastat oli olnud pikemaid või lühemaid perioode, mil valdav vaimuelu toimus diasporas, näiteks nn Paabeli vangipõlve aeg 586-539 e.m.a. Gabriel Preil oli, niisiis, selle pika traditsiooni viimane lüli.

Preil külastas Iisraeli elu jooksul ainult kolm korda. Kuid ta on ainus eksiilkirjanik, keda Iisraelis peetakse päris 'omaks' ja kelle luulet tähtsamad heebreakeelne kirjanduse antoloogiad peavad vajalikuks sisaldada. Oma esimesed luuletused kirjutati ta jidišis ja ta on avaldanud ka ühe jidišikeelse luulekogu (1966). Heebreakeelseid luulekogusid on tal kokku üheksa: esimene 1944, viimane 1992. Ta on saanud mitmeid Iisraeli luuleauhindu. Veel aasta enne surma, 1992, sai ta Bialiki auhinna, mis on Iisraeli prestiižikaim kirjanikusauhind.

Preili luuletajafenomeni omapära seisib selles, et erinevalt tema kaasaegsetest diaspo-

¹ Artikkel põhineb teisel Rein Kruusi mälestuskonverentsil "Perifeeria ja kirjandus" 14. mail 1994 Tallinnas peetud ettekandel.

raas alustanud luuletajatest, kelle looming piirdus sageli suurte heebrea eeskujude, Bialiki ja Tscherinichowski jäljendamisega, ammutas Preil lisaks heebrea ning jidiši traditsioonile loomingulisi impulsse samavõrra ka kaasaegsest Ameerika luulest. Ta on, muuseas, tõlkinud heebrea keelde ka näiteks Robert Frosti, Carl Sandburgi, Robinson Jeffersi ja Edwin Arlington Robinsoni luulet. Nii oma tõlgete kui ka ameerikahõngulise originaalloominguga tõi ta heebrea luulesse uusi tuuli just sel ajal, kui Iisraeli kirjandus oli küps siirduma varasemate vene ja saksa mõjude lummusest anglo-ameerika eeskujude otsimisele. Preili looming mõjus Iisraelis värskendavalt ja leidis nooremate seas austajaid ning jäljendajaid. Eriti ergutavalt mõjus lugejatele Preili keelekasutus. Kuna heebrea keel polnud talle, erinevalt noortest Iisraeli luuletajatest, kunagi igapäevaseks kõnekeeleks, oli tema suhe keelesse eriti keeruline ja delikaatne ning iga sõna ja fraas tema luules on erilise hoolega paika pandud. Ta armastas mängida vastandlike stiilitasanditega ja grammatikaga.

Värvika pildi Gabriel Preilist Iisraeli lugeja pilgu läbi annab Iisraeli luuletaja Dan Pagise (1930-1986) luuletus:

NEW-YORGI SUURHERTSOG

*Gabriel Preil, New-Yorgi suurhertsog,
läheb iga päev inkognito linna.
Maskeeritult väikese sulega viltkaabusse,
kõnnib ta oma kümnete tuhandete alamate seas
ja kuulab neid kikkis kõrvu. Riugas lähebki
läbi: juba viiskümmend aastat
ei tunta teda ära.
Pilvelõhkujad, mis on rajatud tema auks
Central Park'i servadele ja sellest lõuna
poole,
seisavad ikka veel uurides: kust ta tuleb?
Politseinike hobused pöörduvad igasse ilma-
kaarde,
oravad tõstavad saba püsti: kas ta pole veel
tulnud? Ja kogu selle aja
astub tema mööda Viieandat Avenüüd,
arvestades kokku hinnalisi
hetki
kullast kvartskellal, näidates üles
armulikkust*

*paari-kolme päti vastu, kes riindavad teda
eksikombel ühel õuel,
ja jõuab lõpuks
oma eesmärgile, nurgapealsesse kohvikusse.
Seal puhkab ta oma raskest tööst.
Ettekandja lööb äkki särama, lendab
vana kliendi juurde, kes temaga vahete-vahel
naljatab,
sametpehmelt. Aga nõrgausulisena ja
kurnatuna
pöördub ettekandja tagasi lihtsate inimeste
poole, teadmata, et too klient
ennustab talle samal ajal oma tassist
mesimagusat tulevikku.
Õhtu eel kaob hertsog
allilmarongi, ületab paljastatud nugade
vahel
jõe, neeldub nimetusse majamürakasse,
lukustab oma lossi,
istub maha, kuningliku väarikusega.
Merevaigukollane valgus süttib talle
vene teega täidetud tassist. Ja selleks, et suur
linn elaks ka homme,
kirjutab ta sellele spetsiaalse öömanifesti,
mis kõlab nii:
Teisel pool kaldaid kuriteod hääbuvad
ja aeg kutsub põgusale vestlusele.*

Meile pakub Gabriel Preil erilist huvi seetõttu, et üldteadaolevalt on ta sündinud Eestis, täpsemini Dorpatis. Tohib võib-olla koguni väita, et Eesti on heebrea kirjandusloolaste meeles tuvastatav nimelt (ja enamasti ka ainult) kui Gabriel Preili sünnipaik.

Mõnikord püütakse New Yorgi suurhertsogi sünnipaigaks olemise au meilt ka röövida. Nii väidab üsna tunnustatud kriitik ja kirjandusloolane Hillel Halkin artiklis, mis on kirjutatud seoses Preilile Bialiki auhinna omistamisega, et Preil on sündinud Lätis. Lätlaste vastu on meil siiski tõhus argument olemas, sest oma Eestis sündimist kinnitab Preil ka ise ühes oma luuletuses:

ROOSID, EESTI JA MINA

*Visand kolmest roosist
parandas mu enesetunnet virgusin
värvipiiskadega
lääguserägast -
aga mul pohnud piisavalt
harukordsuse vürtsi*

ja nõnda sel hommikul
ootusärevalt
õngitsesin postkastist välja
peaaegu apokrüüfilise kirja
millest ma polnud eales unistanudki
et üht minu luuletust
tõlgitavat eesti keelde;
väiksesse keelde, mida kõneldakse
väikesel Balti maal
ja mis kuulub keelkonda,
mille päritolu on hämar, ehkki
sellele vihjatakse kusagil Tacituses;
aga minule oli see tõik
lihtsalt paratamatus -

Eestis, selle pealinnas Dorpatis
(mida mõned nimetavad ka Tallinnaks),
astusin ma kõhklevalt maailma lävele.
Minu rööktiv imikuhääl
kõlas esimest korda seal
ülikooli haiglas.
Sestpeale on ta läbinud, see hääl,
nii palju heligammasid ja tämbreid
kähedast kuni suurepäraseni
ja kõik, mis jääb nende vahele,
ja nõnda on tal tulnud proovida
luuletust – ta kuulub
võib-olla sellesse liiki,
mida nimetatakse "tenoriks" -
mis räägib omal moel
New Yorgist ja Jeruusalemmast

Täna äkki lennutati ta
Eestisse äratamaks
heebrea keele kõla
tema järvede sosinas.

Mina jäin üksi
koos visandiga kolmest roosist,
mis olid toonud mu välja
lääguserägest,
nagu öeldud selle loo alguses.

Eestis sündimine on siiski juhuslik seik
Preili eluloos ning mingeid sügavamaid ja
soojemaid suhteid tal meiega pole olnud.
New Yorgi suurhertsogi silmis oleme ainult
"väike maa, kus räägitakse väikest keelt, mil-
le päritolugi pole päris selge", ja millest ta
mäletab ainult kahe linna nime, omistades
need mõlemad linnale, kus ta millegipärast

sündis ja mille kohta ta ilmselt mäletab, et
seda nimetati kahte moodi.

Nagu öeldud, on Preili sünnipaigaks pee-
tud ka Lätit. Ühes oma Läti-teemalises luule-
tuses, mille pealkirjaks on "Koht-inimene",
seostab Preil oma perekonnanime Läti linna-
nimega Preili, mille elanikkonnast 1935. aastal
muide juudid moodustasid 51%. Mingeid
andmeid Preili võimaliku Läti-päritolu kohta
siiski pole. Juba tema vanaisa, Jehošua Josef
Preil, sündis hoopis Leedus.

Seal veetis ka Gabriel Preil oma lapse-
põlve esimesed 11 aastat kuni New Yorki
ümberasumiseni ja Leedut mainib ta oma
luuletustes ühel teljel Ameerika ning Iisraeli-
ga. Need kolm maad on talle olulised. Nii
kirjutab ta ühes luuletuses: "Ma ei saa oma
ajast põgeneda. See on Leedu, see on Ameerika,
see on Iisrael. Ma olen nende maade
eriline ümberpaiknemine;" või teises luuletuses:
"Vaadake noort vanaisa tema Leedu linna-
nakeses" (esimese salmi algus) ja "Vaadake
noort mind Ameerika maal kirjutamas heeb-
reaakeelset luuletust" (teise salmi algus).

Mis asjaoludel Gabriel Preil – kelle pere-
konnanimi näib seostuvat Lätiga ja kelle sugu-
võsa elas Leedus ning kes ka ise lapsepõlve
Leedus veetis – Tartus sündis, jääb esialgu
selgusetuks.

Luuletus "Roosid, Eesti ja mina" sunnib
muidugi esitama veel teisegi küsimuse: mis
luuletuse tõlkest seal juttu on? Kahjuks pole
seni täpseid andmeid selle kohta, millal luule-
tus on kirjutatud. Kasutada olnud koopia
pärib 1992. aastal ilmunud luulekogust.
Asjatundjate väidete kohaselt kuulubki luule-
tus Preili viimasesse loomeperioodi ning on
kirjutatud ajavahemikus 1985 - 1992. Eeldades,
et luuletuse tekkeajaks on 90. aastad, võiks oletada,
et kiri, mille Preil postkastist leidis, oli saadetud
Tel Avivis asuvast Heebrea Kirjanduse Tõlkimise
Instituudist ning selles paluti talt luba tema luuletuse
"Järved" tõlke avaldamiseks eestikeelseks heebrea
luule antoloogias. Nimelt sain 1992. aastal tollelt
instituudilt vastuse, et kavandatava heebrea
luule tõlkevalimiku autoriõiguse alased küsimused
võtavad nad enda lahendada. Kui see oletus
peaks tõele vastama, oleks ilus siinkohal ära
tuua ka Preili luuletuse "Järved" tõlge, sest
kõnealune antoloogia pole asjaolude sunnil
seni ikka veel ilmunud.

JÄRVED (agamim)

Jääjärve veristavad valendavad kriimud.

Tema peal liiguvad ja külmetavad

talverõõmsad kujud,

kelle on kusagilt välja sülitanud sõge aeg,
mis põleb ja on olemas.

Teist järve, mis on üleval, läbistavad valguse
ja suitsu reiad.

Ja teda, kes on olnud aja igavene tunnistaja,

on olnud koos ajaga –
teda üllatab tiirleva lennuki või mingi muu
kuu teravik,
mis tungib läbi ta lainetest.

Sinised jäänoad
jäävad lilledena sellesse
nagu hõbe ja vill.

Enne kui meloodia järve kohal kustub
ja õdus maailm kogutakse kokku.

ARNOLD HINNONM

SUUR HEITLUS

Mälestusi rahvusväeosade ajast ja vabadussõjast

Vürst Bermond-Avalovi Läänearmee

Landeswehri lüüasaamine juunis ei tähendanud veel, et Saksa teatavad ringkonnad oleksid maha matnud oma ideed, kukutada Venes enamlik valitsus ja aidata jalule seal saksa-sõbralik valitsus, kes astuks liitu Saksamaaga.

Vene sõjavangide laagreis Saksamaal hakati väesalku formeerima juba 1919. aasta varakevadel ja nende saksameelsete juhtidega väesalkade sildi all taheti edasi arendada oma juulis katkestatud poliitikat. Üks suuremaid venelaste väesalku oli polkovnik vürst P. Bermond-Avalovi üksus. Auahne, esindusliku kujuga ning kõlava tiitliga Avalov pandi nimekamate vene tegelaste keeldumise tõttu ametlikult Vene valgete vägede juhatajaks sakslaste poolt.

Kuramaal oli juba 1918. aastast saadik Vene valgeid vägesid. 1919. aasta alguses Vene valged väesalgad koondati ja nende ülemaks määrati rittmeister vürst Lieven.

12. juunil saabus Saksamaalt Kuramaale vürst Bermond-Avalov oma üksusega ja alutati vürst Lievenile. Juuli lõpust aga sai Bermond Kuramaal kõigi Vene valgete vägede ülemaks. Vürst Lieven siirdus Judenitši käsul Narva taha Loodearmeesse. Ka Bermond sai käsu ülekolimiseks, kuid keeldus

käsku täitmast. See keeldumine oli kindlasti sakslaste käsul tehtud, sest Bermondit üleminekul oleks nende kava kohe surnud olnud. Sakslased võisid oma kavasid ainult valgete venelaste sildi all katsuda läbi viia.

Sellest oli sakslastele vähe, et Bermond sai Kuramaal Vene valgete vägede ülemaks, mis Bermond ka ümber ristas Läänearmeeks. Läänearmeele oli vaja poliitilist seljatagust luua, et ettevõttel rohkem kaalu oleks. Berliinis moodustati Vene organisatsioon, mille koosseisu kuulusid endised vene tegelased nagu Durnovo, Derjugin, von Berg, parun Knorring, parun Pillar von Pilchau jt. Kuramaal olid Bermondit nõunikeks krahv Pahlen ja lätlane Sakkits.

Saksa vägede juhataja kindralmajor Rü diger krahv von der Goltz viibis parajasti Saksamaal, kui saabus Kuramaal asuvatele Saksa vägedele Berliinist käsk vägede evakueerimiseks. See käsk oli antud Versailles' rahu lepingu täitmiseks, kus nõuti Saksa vägede evakueerimist endistelt Vene riigi maadelt.

Miitavis asuv Raudeviisi ülem major Bischoff tühistas selle käsu ja diviis jäi Kuramaale edasi. Lavastati mingisugune mäss, tehti rongkäike, rüüstati veidi Läti kasarmuid, panka ja Inglise missiooni ning astuti Bermondit Läänearmeesse. Teenistusse astu-

mise leping sõlmiti 20. septembril ning seda täiendati veel 6. oktoobril.

Aruaadavalt sündis see kõik Saksa valitsuse vaikival nõusolekul. Goltz sõitis meelega seks ajaks Berliini, et ei saaks teda kui ülemjuhatajat ega ka Saksa valitsust sündmuste eest vastutavaks teha. Kodumaal leidis Goltz nihästi president Eberti kui ka välisminister Mülleri täielikku, mitte aga ametlikku toetust. Nad leidsid, et kui saksa sõdurid vabatahtlikult Baltimaale jäävad ja astuvad venelaste teenistusse, siis on see nende eraasi, mis Saksa valitsusele põrmugi korda ei lähe. Ka Versailles' rahulepingut pole sellega mingil määral rikutud. Ka Saksa kaitseminister Noske toetas igapidi seda kava, vägesid lubati varustada kõige vajalikkuga, aga kui see ametlikult liitlaste pärast võimatu ja "kui siis kuski Ida-Preisimaal mõni juudi äri avatakse, mis varustab venelasi, on ju asi korras," oli ministri seisukoht.

Liitlased olid väga teadlikud Bermondstist ja ta Läänearmeest ning ka sellest, kust ta oma varustuse ja relvastuse saab. Neil polnud seni midagi ta vastu, kuni uskusid, et Bermond tõeliselt tahab ainult enamlastega sõidida. Nad tegid talle isegi silmi, püüdes teda võõrutada Saksa orientatsioonist. Nii oligi Riias 26. augustil kindral Marshi eesistumisel suur nõupidamine, millest osa võtsid kolme Balti riigi ülemjuhatajad, Judenitš ja Bermond-Avalov. Seal jaotati kõigi osavõtjate vahel enamlusvastane rinne ja ka Bermond oli päri. Talle tehti seal suuri lubadusi. Judenitš isegi kinnitas ta Vene valgete vägede ülemjuhatajaks Leedu- ja Kuramaal. Ka Bermonditi nime ette tekib kindrali aukraad. Inglise kindral F. Marsh nõustub, et ta saab oma varustuse Saksamaalt.

See sõprus ei kestnud kuigi kaua. Bermondit keeldus Läänearmeele Riia konverentsil määratud rindele asumast. Selle järel keeldus ta ka Narva alla ümberasumisest, kuhu teda Judenitš käsutas. Bermond ütles enese ja Läänearmee Judenitši ülemjuhatuses lahti.

Judenitš tembeldas ta siis ametlikult "Venemaa äraandjaks".

Läti vabariigi seisukord oli tol ajal halb: Kuramaa okupeeritud Saksa-Vene vägede poolt, rinne jooksis Riias paarikümne kilomeetri kaugusel ja oma sõjaline jõud kasin.

Juba 1. oktoobril olevat Miitavis von der Goltzi eesistumisel olnud nõupidamine, kus olevat otsustatud Riia vallutada, Ulmanise valitsus kukutada ja Baltimaad kuulutada Vene provintsi autonoomsel alusel.

6. oktoobriks jõuti sõjakäigu ettevalmistustega lõpule ja nõuti Ulmanise valitsuselt Läänearmee läbilaskmist enamlusvastasele rindele. See nõue oli ettekäändeks, teades, et see ei või leida vastuvõtmist, ja et see siis, vähemalt alguses, õigustab vaenutegevust. 7. oktoobril nimetas Bermondit valitsusnõukogu, mille esimeheks oli ette nähtud endine Vene riigiduumaa abiesimees vürst Volkovski, selle eemal viibides aga asetäitjana Konsantini krahv Pahlen. Liikmeteks olid ette nähtud senaator Rimski-Korsakov, parun Engelhardt ja teised. Lätimaa kindralkuberneri määrati dr. Wankin, endine Niedra valitsuse sõjaminister.

Läänearmee suurus oli umbkaudu 50 000 meest, 100 suurtükki, 50 miinipildujat, 600 kuulipildujat, 3 soomusrongi, 10 soomusautot ja 120 lennukit. Staap oli komplekteeritud tublidest Saksa staabiohvitseridest. Kindral von der Goltz viibis samuti Miitavis.

Riia operatsiooni alustas Bermondit umbes 8600 mehega, 56 suurtükiga, mõne soomusautoga ja 200 kuulipildujaga. Lätlasil oli Riia all 6000 mehe ümber 16 suurtüki, 64 kuulipilduja ja 10 miinipildujaga. Peale selle veel üks soomusrong ja 3 soomusautot.

Bermonditi vägede pealetung algas 7. oktoobril. Riia-Miitavi kiviteed mööda tungis Rauddiviis. Mererannikult, Babiti järve juurest, alustasid edasimarssi vene üksused.

Kiviteel Olai juures suruti Läti eelväed kiiresti tagasi ja peagi olid Rauddiviisi osad Riia eeslinna Tornakalna peremehed. Läti üksus paiskas nad siit tagasi. Aga mitte kauaks, järgmisel päeval olid nad jälle tagasi ning kogu Väina jõe vasak kallas Riia juures oli läinud Läänearmee valdusse.

Riias valitses siis paaniline meeleolu, käis kiire evakueerimine. Läti valitsus pöördus abipalvega Eesti poole. Kindral Laidoner tegi 9. oktoobril korralduse Soomusrongide diviisi ülemale saata kaks soomusrongi Riiga Läti sõjavägede ülemjuhataja korraldusse.

Meie Valgas ei teadnud, et jälle on lõunast kerkimas uus vaenlane. Meil olid käsil kiired

ettevalmistused Krasnaja Gorka operatsiooni-
niks.

Soomusrongide divisjon oli juba mõne aja eest ümber nimetatud Soomusrongide diviisiks. Olin ka ülemjuhataja poolt määratud diviisi ülema abiks ülemjuhataja omal algatusel.

Pidin just õhtul välja sõitma Krasnaja Gorka alla, kuid nüüd tuli mul ootamatult kahe soomusrongi üldjuhina Riiga sõita. Rongide määramisel polnud suurt kaaluda, 3. soomusrongi dessant rongiülema kapten O. Luiga juhtimisel oli määratud Krasnaja Gorka operatsiooni vägede koosseisu, 4., 5. ja 6. rong olid väiksemate koosseisudega ja ka väheste lahingukogemustega. Jäid vaid soomusrongid "Kapten Irv" ja nr. 2 leitnant E. Nepsi ja kapten J. Lepa juhtimisel. Ei läinud kuigi kaua aega, kui rongid lahkusid Valgast Riia suunas: ees "Kapten Irv" ja üks jaamavahe järel nr. 2. Läti ülemjuhatajale teatati telegrammiga soomusrongide väljumisest.

Jõudes Rodenpoisi jaama ilmus soomusrongile "Kapten Irv", kus asusin, meie sõjaväeesindaja Lätis kapten J. Jürgenson, keda tundsin juba varemast ajast.

"Tere! Kuhu sa enam sõidad? Riia on juba sakslaste käes. Pööra kohe ots ringi! Muidu sõidad sakslastele sülle," olid kapteni esimesed sõnad.

"Mis siis lahti on? Kus on Läti ülemjuhataja?"

"Minust jäi ta küll veel Riiga, aga osa valitsusest on siin, nii ka polkovnik Kalnin ülemjuhataja staabist."

"Läki tema juurde!"

"Ega tema parematki tea, seal on üks pudru. Väeliini kui sellist ei ole enam olemaski. Soovitan sul oodata rongidega seni siin, kuni ülemjuhataja pärale jõuab. Riit ei päästa enam ükski vägi!" manitses mind kapten Jürgenson, kui polkovnik Kalnini juurde samusime.

Polkovnik ei teadnud tõepoolest midagi kindlamat kõnelda. Seletas, et nende väed on taandumisel segamini läinud ja neile on tehtud korraldus koonduda Jägeli järve ja jõe joonele. Ülemjuhataja olevat küll veel Riias. Soovitas samuti ootama jääda, kuni ülemjuhataja saabub.

"Kui Läti ülemjuhataja Riias asub, siis ei ole veel Riia langenu. Minule on korraldus

antud ilmuda ülemjuhataja juurde ja ma sõidan soomusrongidega Riiga. Kui aga vahepeal peaks Riia langema, eks siis pöördume tagasi. Aga ma ei usu, et sakslased öösel hakkavad Väinat ületama," vastasin Kalnini-le.

Sellele ei vaieldud vastu, kuid edasiminek oli jäetud minu riisikole. Ka osa Läti valitsust oli Rodenpoisis, eesotsas välisminister Meierovicsiga, kes siis soomusrongide edasi sõites lubas ka Riiga tagasi sõita. Polkovnik Kalnin lubas kohe ülemjuhatajat informeerida meie väljasõidust.

Kutsusin kapten Jürgensoni ka kaasa, kuid ta vabandas, et ta peab olema valitsuse juures, ja pealegi olevat tal siin asjatoimetusi. Olevat vaja asutuse arhiiv ära saata!

Teel Rodenpoisist Riiga võtsime igaks juhuks ettevaatusabinõud tarvitusele. Kui olime Riiga jõudnud, oli esimene asi sillad ja jõekallas valve alla võtta. Seejärel kutsusin leitnant Nepsi ja sõitsime ülemjuhataja staapi, üks läti sõjaväelane teejuhina kaasas.

Linn oli tühi ja vaikne, just kui välja surnud. Ainult paar läti patrulli ja üks soomusauto olid teel näha. Isegi püssilaskmist ei olnud kuulda – ei olnudki nagu sõda. Oli pime öö kella 3 paiku.

Läti sõjavägede staap oli nagu maha jäetud. Ülemjuhataja juures viibisid peaminister K. Ulmanis ja välisminister S. Meierovics meid oodates. Kindral J. Simonson, väga vana mees, võttis minu raporti väsinult ja ükskõikselt vastu. Temale näis ükskõik olevat, kas saabusime või mitte. Palusin korraldusi ja teateid, kus asuvad Läti väed ja mis on teada vaenlasest. Kindral vastas, et temal puuduvad praegusel momendil igasugused teated nii vaenlase kui oma vägede kohta. Osa vägesid on ümberpaigutatud Jägeli jõe-
nele, kuna osa on lihtsalt laiali joosnud. Võib-olla peame hoopis tagasi tõmbuma Segevoid-Hintzenbergi jõe-
nele.

"Kas Tornakalna on veel teie vägede käes?" küsin edasi.

"Peaks vist ikka olema."

Itusime neljakesi laua ümber, Ulmanis, Meierovics, Simonson ja mina. Leitnant Neps istus veidi eemal ega võtnud kõnelusest osa. Ülemjuhataja jättis minu küsimused võlgu. Ta näis väga kurnatud olevat. Siis võttis Meierovics kõneluse juhtimise enda peale.

Ulmanis tähendas vaid paar sõna sekka. Simonson algul kuulas kõnelust, kuid pärast loobus sellestki. Meierovics tähendas:

"Oleme sattunud raskesse olukorda. Sakslasi-venelasi on viiekümne tuhande ümber. Nende kava on vallutada Riia, hävitada meie iseseisvus ja suunduda siis Moskva peale. Muidugi on see neile teise järgu tähtsusega. Enne on vaja meie ja teiega valmis saada. Otsustasime, meie sõdurite vähesust ja suurt väsimust arvestades, Riia täna maha jätta ja koonduda Jägeli joonele. Praegusel momendil on meie väed võitlusvõimetud. Kas vaenlane igal pool Väina kallasteni on välja jõudnud, ei tea, kuid Tornakalna on veel meie käes."

Tegin ettepaneku: Meie sõidame pimedust kasutades kohe üle jõe, esiteks varume endile platsdarmi üle jõe ja teiseks anname ootamatu löögi vaenlasele, kes ei oota vastupealetungi. See kindlasti pidurdab nende rünnakut, sest nad ei tea, kui palju abiväge on kohale tulnud.

"Seda võiks ju katsetada," arwab Meierovics.

Kuid peatselt öeldi, et see plaan tuleb kõrvale jätta. Kindlasti ei ole praegu Tornakalnas ühtegi läti sõdurit ja sakslased on kindlasti seal.

Ulmanis ja Meierovics kõnelesid veidi omavahel, siis ütles Meierovics kindla tooniga:

"Oleme otsustanud Riia-st lahkuda. Poleks teie Riiga sõitnud, oleks Riia olnudki maha jäetud. Valitsusasutused on evakueeritud. Sõduritele on käsk antud koonduda Jägeli joonele ja seda ei saa enam muuta."

Kindral Simonson oli jälle erksaks muutunud ja kinnitas seda omalt poolt. Riia saatus oli otsustatud!

See resolootne otsus tuli mulle ootamatult. Riia on ju vallutamata ja praegu ei ähvarda linna vaenlane. Kui laial Väina jõel ei suudeta vastupanu korraldada, kuis on see Jägeli nirekese või Segevoldi juures võimalik? Tuleb suur taandumine ja lõpuks jääb jälle sõja raskus meie õlgadele. Otsus oli küps.

"Eesti soomusrongid võtavad Riia kaitse endi peale ega taandu siit enne kui just sakslaste surve. Nii taganeda, ilma et sakslasi oleksin näinud või kuulnud, ei leia ma võima-

liku olevat," ütlesin ja vaatasin Nepsi poole. Viimane noogutas nõus olles pead.

See ettepanek tuli lätlastele ootamata. Ulmanis elavnes ja küsis, kas meie suudame takistada ületulekut.

"Kus asub meie valve ja kuhu ulatub meie suurtükitali, sealt ei pääse keegi üle. Muide, sillad ja jõekallas on juba meie valve all."

Ka selle üle avaldati imestust, et millal me seda juba jõudsime teha. Edasi mõtteid vahetades leppisid Ulmanis ja Meierovics minu otsusega. Riia jäi vaenlasele loovutamata.

Õösi uurisime silda, soomusrong sõitis peaaegu teisele kaldale, kuid ilmnes, et raudteerööpad olid ära võetud.

Kiiresti toodi jälle Läti väed tagasi ja nende meeoleolu tõus oli silmanähtav.

Järgmisel hommikul alles selgus, missuguse rahvameeleolu tõusu olime põhjustanud. Elanikud, kohates tuttavaid tänavail, seletasid üksteisele: Eestlased tulid! Eesti soomusrongid on siin!

Suundusime kolmekesi, ltn. Neps, ltn. Tilger ja mina, oma valvetõkkeid vaatama, mis asusid sildade läheduses. Vaevu olime jõudnud lagedamale kohale, kui meid teiselt poolt jõge võeti kuulipildujatule alla. Kaugus oli suur, peaaegu kilomeeter, aga bermondtlased tulistasid päris täpselt. Kuulid löid üsna meie jalgade juures laksatades kividesse ja majaseintesse.

"Siin võib üsna kogemata kombel pigni saada," tähendas Neps, hüppas veidi varjule ja tõmbas välja oma parabellumi, mis oli varustatud kuulirullikuga ja millest võis lasta terve seeria nagu kergekuulipildujast.

"Ega neile vastamata või jätta," ütles ta, ise tulistas.

"Ega su kuulid üle jõe lendagi," noomib Tilger.

"Mis sest, et ei lenda, ega kuulid olegi tähtsad. Peaasi, et paugud sinna kostavad," vastas Neps muheldes. "Või nemad teavad, kuhu just lastakse. Peaasi, et tärinat oleks, siis saavad mulje, et meid palju on, ja hakkavad kartma."

Ka valvetõke oli avastanud vaenlase kuulipilduja asukoha ja juhtis oma tule sinna.

Soomusrongide kerged ja kaugelaskjad suurtükid tegid oma tööd. Õhk vappus suurtükkide mürinast. Järsku raksatas kuski meie seljataga üks, siis teine ja seejärel veel palju

bermondtlaste suurtükkide mürske. Oli kuulda aknaklaaside klirinat, karjatusi, oigeid ja jalgade müdinat.

"Sõda mis sõda! Kahju, et Väina nii lai on!" hädaldas Neps.

Bermondtlased tulistasid kobades. Neil ei olnud veel kindlat sihti, kuhu juhtida oma suurtükkide tuld. Jaam ja selle lähim ümbrus, südalinn ja valitsushooned olid siiski peamiselt kohad, kuhu langesid nende mürsud. Soomusrongid olid jaamadest väljas, nende

asukohti veel ei teatud. See tulistamine meile kahju ei sünnitanud. Kuid need mürsud, mis südalinna langesid, nõudsid nii mõnegi ohvri juhuslikest möödujaist.

Brivibas ielal, tollaegsel Aleksandri tänaval, umbes praeguse Läti Vabadussamba lähedal, oli surmav kild tabanud noort naist, kellel väike laps süles. Ema oli surnud, kuid laps terve ja vigastamata. Lapse hele nutt lõi nukra tunde. Tundsin end nagu kaudselt süüdi olevat ta õnnetuses.

DIXI

ANDRES LANGEMETS Eesti kuumast suvest ja eesti kapsapeast

Nirul nõukogude ajal – muuseas, on ikka mõnus küll juba öelda selle aja kohta minevikuvormis, nagu tsaari ajal, saksa ajal jne – niisiis, nirul nõukogude ajal oli komme, millele toona mitu korda juhtis tähelepanu Hando Runnel, et kõik halvemad parteiotsused, Kremli paleepöörded ja muud sigadused tehti peamiselt suvisel ajal, mil võimalikud protesteerijad ja vastupanu organiseerijad olid hajanud puhkustele, reisidele või oma kapsamaadele. Vähemasti uuema Eesti ajaloos puhul kipub küll tegu olema reeglina, sest meie suur naaber Moskva harrastab suviseid äkkpöörakuid. Naljaviuks öelduna, 1924. aasta 1. dets mäss kukkus läbi vist ka seetõttu, et oli planeeritud täiesti võimatule aastaajale – eestlastel põllu- ja aiatööd kõik tehtud, aega omariikluse kaitsmiseks küllaga käes. Suvest ohtlikumgi on suve lõpp, selles on sakslased vene poeetikast suurepäraselt aru saanud ja sellel sajandil juba kaks maailmasõda vallandanud suve lõpul, mil inimestel toibumiseks end kõige raskem mobiliseerida. Nii et kuumale heinamaale või kartuleid rohima tõttav eestlane peab alati kindel ja valvas olema, et just sel, temale kõige pakilisemal ja kiindunud tegevusajal ta kodu põlema ei pistetaks või paljaks ei varastataks. Eesti poliitikud ei tohiks harrastada suvepuhkust, vaid valima hingetõmbamiseks mingi teise aastaaja.

Paraku käib see kõik ka tänavuse kuumade suve kohta. Sügisel on hilja viriseda, st ratifitseerida või mitte ratifitseerida.

Niisiis, võime olla lepingute pooldajad või vastased, aga tõdema peame seda, et meil puudub poliitiline valmisolek niisugusteks ootamatuteks puhkudeks. Kui poliitikud ja rahvas oleksid kaotanud valvsuse 1988. või 1991. aasta suvel, ei oleks me vist praegu nõnda kaugel, kui oleme. Kui väikese Eesti väikest Riigikogu ei suudetud ega tahetud nendeks paariks oluliseks päevaks mobiliseerida poliitilistele debattidele, vaid lasti rahulikult kuskil patisaksu mängida, siis tagantjärele suupruukimine on juba puhtalt sisepoliitiline ja egoistlik propaganda. Tahan sellega öelda, et Moskvast sõlmitud lepetest üks – sõjaväepensionäride kohta käiv – hakkab mulle kõvasti närvidele ja ma olen nõrkinud iseenda poolt valitud rahvaasemike üle, et nad ei suutnud paariks päevaks ja öökski kokku koguneda, et presidente ja välisministreid kas toetada või oma seadusandliku jõuga hoiatada. Merel ja Luigel olnuks Kremli saalides hoopis teine tunne kõnelda, kui neid saatnuks teadmine, et Riigikogu istub ping-salt Toompeal koos. Lepingute sõlmimise protseduuri võinuks ju Eesti pool taotleda vaheaega, et parlamendiga tunnigi aja jooksul konsulteerida jne. Kes on uurinud Soome ja Nõukogude Liidu vaheliste läbirääkimiste käiku 1939. aastal, see teab, missugused konsultatsioonid soomlastel kogu aeg käisid.

Ma ei tea, kas sõjaväepensionärid on just viies kolonn või mitte, aga et mul on olnud piisavalt aega ja võimalusi vene ohvitseride ajutegevusega tutvuda, siis võin päris veendunult väita, et see seltskond ei integreeru Eesti ühiskonda kunagi – malm jääb ikka malmiks, pane ta nii kangesse kokteili kui tahes. Enne sulab klaas kokteili ümber kui malmitükk seal sees.

Kuid see kõik on asja üks pool. Tähtsam on sellesama asja teine, ja võiks öelda, et isegi kultuurilisem pool. Eesti riigi idee on ju mingis mõttes nagu kapsapea, seesama Oskar Lutsu Nunn, mida me tahame võidu väljanäitusele viia. Et kes viib jne. Läheb omavaheliseks naginaks ja Nunnult lendavad lehed, kuni järele jääb hoopistükkis väiksem kapsapea, mis enam väljanäituse võitmiseks ei kõlbagi, on aga otsekui supipoti jaoks ära puhastatud. Eesti riigi ideelt on hakanud ära langema nii ulmelisi kui ka nostalgilisi riknenud lehekesi. Käibis siin ju kunagi paradoksaalne mõiste, mille teostumist nimetati isegi imeks – isemajandav Eesti. Nüüd näeme, et Eestis juba majandatakse mõnevõrra, aga mitte kuskil nurgakeses ise, vaid kujunemas on tänapäevane avatud ja paljusidemeline majanduselu. 1988. aastal püüdsime "Loomingus" tsensuuri kiuste taasjuurutada omariikluse mõistet ja tulime sellega ehk toimegi. Seegi ajalooline ja eelmise vabadusaja jaoks oluline mõiste sisaldab teatavat uskmatusena ja eneseinnustamise tarvet – oma riik oli

kaua uus ja tundmatu asi, selle ideed pidi kogu aeg kinnitama. Paaril viimasel aastal on aga meil välja kraamitud rahvusriigi mõiste, mille mõttetust ja idealiseeritust on kõige paremini kritiseerinud professor Karl Aun. Ajakirjast "Akadeemia" (1989, nr 8 - 9) võiks asjast huvitatu järele vaadata. Omariikluse mõiste koondas tähelepanu omavalitsemisele, oma riigi ja rahva ülesehitamisele ja sise-misele tugevdamisele. Ning just seda me iga päev vajamegi. Eesti oma riik ei ole sisemiselt veel sugugi valmis, ta logiseb ja ei toimi. Kui ta toimiks, ei tarvitseks meil kõigest hingest karta eesti venelaste poliitilisi õigusi ja vabadusi. Miks me neid nii väga kardame, anname neile ka poliitilisi kohustusi! Ja oleks aeg tõrjuda käibelt ajaloo prügikastist korjatud rahvusriigi mõiste. Seda mõistet on ainult suurrahvad kasutanud oma rahvusvähemuste diskrimineerimiseks. Ehteestilik sõna "omariiklus" on igati asjalikum, reaalsem ja vajalikum. Eesti rahvas väärib ja vajab oma riiki, oma kindlat, toimivat riiki, seda söödavat osa kapsapeast. Tõupuhastuslik rahvusriik tähendab Balkani hullust või vene mustasajalust või natslikku juudivaenu, teisiti selle idees suunas ju liikuda ei saa.

Tänaasel kuumal suvel tulnuks hoolitseda omariikluse eest, sügisesed itkud rahvusriigist ajavad meele mõruks ja südame läilaks.

Lühendatult RFE-st

MEIE INTERVJUU

Intervjuu Aksel Tammega

Otse uskumatul kombel kuulub Eesti nende uuema aja riikide hulka, kus ilmub kõigist vapustustest hoolimata vaat et kõige pikema eaga soliidseid kirjandus- ja kultuuriajakirju. Aksel Tamm (1931) on ühe neist, ajakirja "Keel ja Kirjandus" peatoimetaja. Varem töötas A. Tamm aastakümneid ENSV Riikliku Kirjastuse "Eesti Raamat" peatoimetaja munadelkäimise oskust eeldaval ametikohal. Enne seda veel "Loomingu" toimetuses ja Kirjanike Liidus. A. Tamme nõudliku värvipliiatsi raskust või kergust said vist tunda niihästi nõukogude eesti kirjanduse ühendkoori elavad klassikud kui ka sulge seadvad kooripoisid. Ikka n-õ asja huvides. A. Tamm – musikaalse ja paljulugenu intellektuaalina amüüsantne vestluskaaslane seltskonnas – oli vahel mõistatuslikkuseni keerukas partner ning kõva pähkel ametlik-ideoloogilises liinis niihästi üles- kui ka allapoole. Sageli on temale lähemal seisjad arvanud, et A. Tamme niisugune olek ja võitlev vahendamistegvus ongi olnud tema päriselement. Kui selle aasta kaheksanda "Vikerkaare" intervjuus selgitas Maie Kalda, miks ta ei läinud omal ajal Tartusse aspirantuuri, viitas ta, et Tartusse jäi tema ülikoolikursuselt Aksel Tamm, juba tolal tuntud kuldsuu. Ka M. Kalda loodetav uurimisobjekt Friedebert Tuglas otsustati anda käsitsemiseks A. Tammele. Ent 1958. aastal kutsus P. Kuusberg A. Tamme Tallinna ja nii algaski A. Tamme kultuurifunktsionääri elu.

Härra Tamm, kuidas see kõik tegelikult oli?

Kõigepealt seda, et on asju, mida ma tõesti pole teadnud, ja on teisi, mis ma olen unustanud. Võis ju tõesti olla, et kusagil arutati ja otsustati, kellele mida anda. Mina tegin Kärnerist diplomitöö ja enda meelest ammandasin teema. Huvitavat leidsin sealt niipalju, et Kärner oli vahepeal vaps olnud. Sümpaatne oli see, et tal oli olnud nostalgiline iseloom. Üldiselt heatahtliku ja asju roosas valguses

nägeva inimesena ei kujutanud ma ette, et minu väitekirja teemaga võis kaasnedagi mingit dramatismi. Oleme Maie Kaldaga minu arust hästi läbi saanud ja ta pole mind mingites pahategudes süüdistanud. Mingi ajastuomane skeem muidugi selles on, kuidas Maie Kaldale ja mulle väitekirjade teemasid lõpuks jagati. See oli üldse üks imelik ja parasjagu pingeline periood, kui nüüd meenutama hakata. Oli aasta 1956, Ungari-aasta. Mäletan, et ootasin kaua, varatalveni, oma aspirandiks kinnitamist. See kinnitus pidi tulema ilmselt Moskvast. Oli veider tunne, elasin vanemate kulul, ülikooli lõpetanud inimene...

Eks ma olin vist selline koolipoisi-punane, see võis otsustajatele teemade jagamisel mõjuda. Ma ei ole selle peale kunagi õieti mõelnud ja keegi ei kippunud mind ka valgustama, et asja ümber on naginat. Mingi Endel Sõgla heasoovlikkus see nüüd küll ei olnud, tema jaoks olime mõlemad Maie Kaldaga 1956. aastal ümmargused nullid. Pealegi tegin ma juba tol ajal ka natuke dissoneerivat häält. Ülepea kuulub sellesse eluperioodi ka üks minu n-õ kaadrialane ebaõnnestumine.

Olin natuke aega "Loomingu" töötanud, kui ülevalt Kirjanike Liidust ("Looming" oli Toompeal, Kirjanike Liiduga samas majas allkorrusel) löödi minema Lembit Rummelgas. Tema asemele läks Kirjanike Liidu sekretäriks Paul Kuusberg ja Kuusbergi kohale "Loomingu" toimetajaks tuli senine vastutav sekretär Anton Vaarandi. Ja siis olla nagu arvatud, et olen noor poiss küll ja natuke räpakas ka, aga võiks siiski vastutava sekretäri töö peal proovida. Mul oli peale NLKP 20. kongressi revisionisti maine tekkinud, millega ma ise väga rahul olin, Endel Sõgel oli siis aga EKP Keskkomitee osakonnajuhataja asetäitja ja tema olevat minu saamist "Loomingu" vastutavaks sekretäriks tõkestanud. Sõgel kuulus nende inimeste hulka, kellele NLKP 20. kongress ei meeldinud. Niipalju mainest ja teemade jaotamisest.

Töötasin siis edasi "Loomingu" publitsistikaosakonna juhataja kohal. "Vikerkaar" noorema lugejaskonna jaoks võiks nüüd järg-

neda väike eneseteostuse või -teostamatuse etüüd. Nimetasite mind algul kuldsuuks, st nimetas Maie Kalda Teie tsiteeringus. Ma olen oma raadioesinemisi monteerides lintidest nii palju sõnarisu välja lõiganud, et kadedast kohutavalt inimesi, kes väljenduvad lühidalt ja täpselt. See etüüd aga tahab olla Tuglasest kui mu väitekirja teemast. Tuglasest kirjutamiseks oleks pidanud kõigepealt kuldsulg olema, aga ma hakkasin üsna vara aru saama, et ei ole kuldsulg. Rohkem meeldis mulle pahmerdada, inimestega kontakteeruda, kujundada asju aktualiteetide najal, ühesõnaga, funktsioneerida. Sõna **karjäär** siis ei kasutatud ja ma ei kasutaks seda ka praegu, sest mis karjäär see ikka on.

Igatahes sai Teist eluaegne toimetaja.

Jah, ma olen peaaegu 30-aastase staažiga peatoimetaja. See on muidugi ebamoraalne ja ebanormaalne, sest inimene kulub ja väsib.

30 aastat tagasi Tartust aspirantuurist "Loomingusse" tulles polnud Te ei kulu- nud ega väsinud, vahetasite elukohta ja eluviisi, pöörasite n-ö uue lehekülje.

Hakkasin, nagu öeldud, toimetama publitsistikat. See polnud just päris "Loomingu" ampluaa. Kuusberg tahtis "Loomingu" publitsistikat elustada. Mina olin napi filosoofilise kultuuriga inimene ja palju tollal Eestis filosoofegi oli, keda võinuks autoritena kaasa tõmmata. Enne "Eesti Raamatu" peatoimetajaks saamist oli mul mitu kõrvalehüpet, millest kõige imelikum oli vast Kirjanike Liidu luulekonsultandi koht. Seal oli rohkem küsimus Kuusbergi meeskonnas kui trohheuste analüüsis.

"Loomingus" arvasin esialgu selgesti tundvat, et olin ülikoolist tulnud. Mulle paistis algul, et Kuusberg teab minust vähem, hiljem sain aru, et sõjaeelsest kultuurist teab ta siiski rohkem kui mina. Tema oli sedasorti töölispoiss, kes 30ndatel ostis enesele ülikonna teatriskäimiseks. Ja muidugi teadis väga palju Rudolf Sirge ning mul on kahju, et ei suutnud teda rohkem sõjaeelsest ajast jutustama panna. Minu enda ülikool oli kohutav. 1953. aastani, isegi 1954. aastani järgiti täpselt programmi, kus peaaegu polnud ei Unde-

rit ega Visnapuud. Väikesi vallatusi lubas endale teinekord ainult Käosaar Eduard Vilde ainetel. Trots oli muidugi olemas. See väljendus vaidlustes eesti kirjanduse õpikute ümber, kirjandusringi tahtmises olla iseseisev. Kuid kokkuvõttes oli ülikool üsna kitsas ja abitu, oleks tulnud Sirgelt või Leida Raudsepalt, "Loomingu" keelejumalannalt ja akadeemiliselt daamilt palju ahnemalt ahmida, aga see neetud ah-ma-tulen-ülikoolist-ene-se-kindlus... Ega ma ei kippunud eriti dramaatilisel õpetama. Aga seda oma arvates näiteks teadsin, kas Raimond Kaugveril sobib almanahhis "Võitlev Sõna" välja tulla süžeeaga, mille kohaselt naine läheb võõra mehe juurde teadlikult last tegema või ei ole see meie eetikale vastuvõetav. Pärast läksin targe-

maks. 50-ndate lõpp – 60-ndate algus oligi huvitav selle poolest, et siis toimusid pingelised pörkumised, ütleme, mittedogmaatiliste ja dogmaatiliste institutsioonide, st Kirjanike Liidu ja Keele ja Kirjanduse Instituudi vahel. Kord olin Asta Hameri juures Tina tänavas, ta rääkis ühest Keele ja Kirjanduse Instituudi koosolekust, kus olla kritiseeritud Kirjanike Liitu. Kirjanike Liit olevat täiesti valel teel – Kuusberg on kaotanud klassiteadlikkuse, Viiding on abstraktno humanist, Promet on läinud ilutseva ja mustava maneeeri vastiku segamise teed, Sirge oma "Maa ja rahvaga" on ammu teab kuhu hälbinud...

Selles paturegistris oli oma parkümmend Kirjanike Liidu liiget. Hea mäluaga säraval Asta Hameril oli kõik see peas. Vaevalt ma julgesin neid nimesid tema juuresolekul üles kirjutada, aga hiljem tegin seda ja rääkisin asja Paul Kuusbergile ära. Väike spioonitöö või mis? Kuusberg lõi selle EKP Keskkomitees kommunistidest kirjanike koosolekul lauale kui asitõendi õonestustegevusest kirjanike vastu. Kui näite 20. kongressi kursi progressiivseid arengusuundi ignoreerivatest reaktsioonijõududest. Pärast seda käis Keele ja Kirjanduse Instituudis tõeline jammer, et kust need andmed välja on imbunud.

Nii et sellelgi ajal, mis praegu võib tunduda ühtlase halli perioodina, üheainsa vastiku summutamise ja kägistamisena, ei möödunud naljalt nädalat või kuud, kus poleks tekkinud dramaatilisi vastasseise. Ja vähemalt Kirjanike Liidus ei olnud mul tunnet, et viibin

kusagil ahastamapanevalt kinnilöödud kohas.

Agas muidugi polnud see mäss võimu vastu. See oli võimu korrigeerimine, normaliseerimine – mitte rohkem. Poliitiline skeem tundus olevat nii valmis, et ma küsiks inimesi heameelega mõnelt tõsiselt dissidendilt, kas nemadki uskusid, et see on purustatav. Muidugi olid Eestis ka n-õ ustavad kirjanikud, kes võtsid süsteemi sellisena, nagu ta oli, olid sellega väga rahul ega õõnestanud mitte midagi. Ja olid teised inimesed, kes püüdsid midagi muuta. Vastasseis seisis kas või selles, et need inimesed teadsid, mis on kultuur, milline ta peaks olema. Näiteks August Sang, Debora Vaarandi. Või tuldi välja mingi loomuliku trotsiga loomulikust intelligentsist, nagu seda tegi näiteks Lembit Remmelgas, kellele tema elulugu teades võib tema varasemast, mustast perioodist mõndagi andeks anda. Max Laossoni puhul on see teisiti, tema teadis, mis on mis, ta oli kirjutanud raamatud Adam Smithist ja Auguste Comte'ist, teadis, kes on Oras ja Masing. Agas Lembit Remmelgas tuli puu otsast alla eesti kirjandust tegema.

Nojah, agas ehkki ma enda arvates ei tulnud puu otsast, kuulub sellesse perioodi üks asi, mida ma siia maani kahetsen ja häbenen. Mind kutsuti kord ühele õige kitsa ringi nõupidamisele EKP Keskkomiteesse, seal oli 5–6 inimest, Sõgel, Kuusberg, Semper, vist ka Päll. Olin siis ilmselt juba Kirjanike Liidu parteibüroo sekretär. Ja seal **MEOTSUSTA-SIME**, milline saatust ootab Rudolf Sirge romaani "Tulukesed luhal". Tegemist oli teatavasti Sirge romaaniga "Rahu! Leiba! Maad!", mida Sirge oli töödelnud ja mida oli toimetatud leebelt ja arukalt. Agas kirjastuse VALVSAD kujud hakkasid nähtavasti protestima ja vaatamata sellele, et raamat oli juba valmis trükitud, andsid asja Keskkomiteesse arutamiseks. Arutamise kokkuvõttena nõuti palju parandusi. See on nüüd see kord, kus ma ei olnud oma saatusest suurem. Romaanis oli ju tegemist ajaga, millest ma vähe teadsin. Igatahes kui Semper ütles, et sellise atmosfääriga kohtumist Tõnissoni ja Kingissepa vahel ei saanud olla, kaagutasin mina takka, et sellist kohtumist jah ei saanud muidugi olla. Nii läks "Tulukesed luhal" minu teada kõige armutumale ümbertegemisele, mida

sõjajärgsel ajal on tehtud. Raamatust kärjastati lehti välja ja uusi kleebiti sisse. Sirget ennast neil koosolekutel ei olnud, vähemalt kõigil mitte.

Kes tegi parandusi?

Sirge ise, kompromissile minnes, kuigi selle kohta peal oleks võib-olla ka mäss võimalik olnud. Agas ma panen siia suure küsimärgi...

Paar korda olen ma püüdnud luua kirjanike, no ütleme – ühisrinnet. Seda juba "Eesti Raamatu" ajal. Näiteks Paul-Eerik Rummo "Saatja aadressi" puhul. Muidugi tegi lugupeetud autor ka ise kõik selleks, et raamat ei ilmiks. Ta luges selle käsikirja Kirjanike Liidu musta laega saalis ette ja info jõudis jalamaid ka Pagari tänavale. Veel enne kui käsikiri kirjastusse jõudis, hakkasid Pagari tänavaga seotud Kirjastuskomitee töötajad kirjastusse helistama ja küsima, kas käsikiri on juba tagasi antud. Käsikiri oli meie käes kaua aega, vist üle aasta ja ma arvasin, et selle aja jooksul ehk õnnestub organiseerida kirjanike ühisrinne Paul-Eerik Rummo raamatu toetuseks. Mul õnnestus kokku ajada Kirjanike Liidu parteikoosolek kirjastuse töö arutamiseks, kus tõeliselt oluline punkt oli Rummole esitatavate nõudmiste nimekiri. See nimekiri oli vulgaarsus, jõhker poliitiline primitivism, ma esitasin selle, et saada maha karjutud ja läbi sõimatud. Et öelda: eesti kirjanik ei luba seda raamatut keelata. Agas ainsana võttis selles vaimus sõna Uno Laht, kes mu tõesti läbi sõimas. Paul Rummo tegi pärast koridoris paar malbet märkust. Agas muidu jäi koosolek inertseks, see masin ei hakanud tööle. Ma esitasin Paul-Eerik Rummo luulekogu arutluste tulemusi, arvamusi käsikirja kohta. Laht sõimas, kuidas on üldse võimalik selliseid nõudmisi esitada. Agas kui näiteks 15 inimest oleksid samamoodi esinenud, siis ehk oleks "Saatja aadress" saanud ilmuda. Igatahes tol korral ei osanud ma situatsioonist välja tulla. Kuigi me pole P.-E. Rummoga n-õ ühe veregrupi inimesed, oleksin tahtnud temaga koostööd teha.

Agas mis siin veregrupist. Näiteks Kersti Merilaasiga oli mul hea läbisaamine, ja sellegipoolest ütles ta kord, kui hakkasime tema käsikirja kahekesi arutama, et ta võttis enne

meie juttu rahusteid. Ma olin sellest jahmunud, lausa masendatud. Ta tuli niisiis minu kui tsensoori juurde. Sõbralik ja vastastikusele mõistmisele tuginev töö polnud alati mõeldav, toimetaja oli ikka kirjaniku oponent, vastane. Kirjastustöösse oli tollal tsenseerimine sisse programmeeritud. 1966 – 1982 kirjastuse peatoimetajana töötades ei öelnud ma vist kordagi, et kuulge, see käsikiri on kunstiliselt kehv, seda me ei saa välja anda. See ei olnud minu rida. Seda ütles toimetaja. Mina olin välja häälestatud selle peale, et tagada käsikirja läbimine tsensuurist. Lepida kokku, et kui segatakse vahele, siis saame teha seda ja seda.

Kui ma 1966 alustasin, siis ootas mind ees selline suurepärase institutsioon nagu ühiskondlikel alustel töötav peatoimetuse. See oli mõeldud vastukaaluks Kirjanike Liidule. Seal olid minu mäletamist mööda Endel Sõgel, Olaf Kuulij ja veel mõned, vist 5 inimest. See oli siis niisugune organ, mis pidi andma peatoimetajale võimaluse öelda, et ei, peatoimetuse ei pea võimalikuks seda või teist raamatut välja anda. Mu eelkäija Meinhard Teder oli selle loonud. Olaf Kuulile ja veel kellelegi rääkisin ma augu pähe, et nad loobuksid sellest ametist ja siis saatsin kirjad laiali, et kuna osa peatoimetuse liikmetest ei saa tööst osa võtta, tuleb see organ likvideerida. Nii sai Sõglast esialgu lahti.

On olnud ka ootamatuid pettumusi. Kord kutsusin endale appi nimeka kirjandusteadlase ja palusin tulla koos "kaitsma" Lehte Hainssalu "Pigilinnu laulu" poognaid, kuhu nõuti kohutavalt rumalaid tsensuuriparandusi. Aga see kirjandusteadlane ütles, et jah, sul on õigus küll, aga ma ei tule selle vaidlusega kaasa, mul on oma töö.

Sedalaadi pettumusi oli veelgi. Küllap minagi valmistasin neid teistele.

Esimesed 4 – 5 aastat ma ei lasknud endale eriti külge hakata ja see oli teatud piirini ka võimalik. Aga siis otsustati minu suhtes lõõg pingule tõmmata.

Kas Teid taheti kohalt lahti kangutada?

Esialgu siiski kõvasti hirmutada, et ma oleks "juhivat", nagu kõlas tolle aja terminoloogia. Üks näide illustreerimiseks – toimus poeemivõistlus, Rudolf Rimmel sai auhinna

poemiga "Sfinks sinilillega". Selles poeemis oli tsensoori jaoks paarkümmend lubamatut kohta ja asi läks arutusele EKP Keskkomitee sekretäri Leonid Lentsmani juurde. Seal olid kirjastuskomitee esimehe asetäitja Vladimir Pirson, Rimmel ise, veel mõned inimesed. Arutelu oli dramaatiline ja totter. Mäletan nagu, et Rimmel parafraseeris oma poeemis ühes kohas Paul-Eerik Rummot, Paul-Eerik Rummol on kusagil juttu umbest preservaatiivist ja midagi samalaadset vilksatas ka Rimmelil. Selle peale läks kohutavaks tänitamiseks, et mis tekstid meil siin on. Mina viitasin seepeale oma emale, kes töötas Pärnu maantee nurgal apteegis, nad tegid seal nimeetatud asjakeste kulul vahel nalja. Et kui keegi tuli väikeste poiside mantlit küsima, siis öeldi, et riidekauplus on hoopis vastas, ja enne ei lepitud, kui ostja oli asja õige nimega nimetanud. Auväert daamid ei häbene, mis siis meie häbeneme – nii mina. Aga koosolek susises: "Ei passi, ei sobi." Siis aga vaatab Lentsman teksti ja ütleb järsku: "Aga vot mis siin on: puruks kosmiline neitsinakk! Suurepärase kujund!" Ja mina ütlen: "No kuulge, see on ju jälk!" – "Ei, ei, see on väga hea!"

Niisugusel tasemel käis siis see arutelu. Möödus mõni aeg, mõni kuu ehk, ja siis tuli Rimmel minu juurde: "Kuule, ma kirjutasin selle üles, mis Keskkomitees toimus." Võtsin ja vaatasin ja sain paari minutiga aru, et minu osatähtsime on selle teksti järgi õige juhmas. See oli nüüd sama situatsioon mis Kersti Merilaasiga – autor ei saa toimetajat armastada. Ütlesin Rimmelile, et mis sa sellest mulle näitad, ma mäletan väga hästi, mis seal räägiti. Kui oled sellest draama kirjutanud, on see su oma asi.

Möödub veel umbes kuu ja siis kutsutakse Tamm Keskkomiteesse parteikontrolli komisjoni, kuna Eestimaal levivat parteivastane üleskirjutus Ruudi Rimmeli poeemi "Sfinks sinilillega" arutelust. Mina: Aga mida siis mina siin teha saan? Aga te teadsite, et see kirjutis on olemas! Nojah, Rimmel korra näitas, aga rohkem pole mul sellega tegemist olnud, peale selle ei hakka ma ju levitama käsikirja, kus ma esinen paraja idioodina. Jah, öeldi mulle, aga olete ikka süüdi ja seda tuleb Keskkomitees arutada, ilmtingimata. Ja siis, umbes samal ajal, kui kõne all oli Paul-Eerik Rummo "Saatja aadressi" saatus, kut-

sutakse mind parteilise karistuse saamiseks Keskkomiteesse. Ants Saar oli selle küsimuse himuga ette valmistanud. Parteiline karistus iseenesest ei tähendanud midagi, aga kui neid juba mitu kogunes, siis muutus ametikohal olek kahtlaseks. Siis küsisime koos Harri Lehistega, kes oli Rimmeli šeff "Pikris" ja keda ootas sama karistus, vastuvõtule Käbini juurde. Saimegi jutule, sest Olaf Utt oli pisut pinda ette valmistanud – kogu lugu tundus talle ilmselt liig olevat. Pidasin Käbinile tormilise kõne: kui tahetakse põhjust muhahvõtmiseks, võin minna kõrvaltuppa ja süüdistusmaterjali valmis kirjutada, sest pika töö jooksul on juhtunud mõndagi. Aga nii, et lausa tänaval juurde tullakse ja rünnatakse, sellega ma ei saa leppida. Käbin ei teinud mu dramaatilisest toonist väljagi, ütles väga rahulikult, et ta ei saa sinna midagi parata, et ma olen niisugusel kohal, mille ümber igasugu kired möllavad – või midagi niisugust. Ja edasi: hea küll, tulge homme siia, aga praegu minge koju ja magage rahulikult. Läksime siis järgmisel päeval Keskkomiteesse, ilma ametliku kutseta oli sinna tulnud ka Villem Gross, kes oli siis Kirjanike Liidu parteisekretär, et noh Tamme küsimust arutatakse ja tema siis ka võtab Kirjanike Liidu poolt osa. Sellest tekkis suur sabin, sest asja ei tahetud kirjaniku silma all arutada; mispärast see kuradi Gross siia ronis, kust ta asjast teada sai? Grossi poolt oli see väga solidaarne samm. Tamme ja Lehiste nuhtlemine Rimmeli teksti pärast kukkus läbi, aga ma ütlesin Olaf Utile, et kui Lentsman jääb, siis mina lähen minema, mul on avaldus valmis. Siis ühel kevadpäeval – või "oli kevad mu hinges" – helistas Utt ja ütles, et sa võid avalduse kõrvale panna, Lentsman pandi ametiühingu esimeheks.

Kuidas toimisid jõujooned nelinurgas Keele ja Kirjanduse Instituut – EKP Keskkomitee – kirjastus "Eesti Raamat" – Kirjanike Liit? Vastasseis KKI ja Kirjanike Liidu vahel ei tekkinud ju vist kohe okupatsiooni alguses, aga ta tekkis ja kestis kuni viimase ajani. Ja Endel Sõgla mõjuvõim selles vastasseisus oli tugev.

Endel Sõgla mõjuvõim selles vastasseisus murdis minu arvates seoses Heino Kiige "Tondiõmajaga". "Tondiõmajaga" lugu on

Kiik ise pikalt – ja kahjuks ühekülgselt – memoreerinud. Olin siis ju kirjastuse peatoimetaja ja võin täiesti veendunult öelda, et kui kas või üks kirjastuse töötaja oleks pehmeks kukkunud ja öelnud, et võib-olla seda raamatut ei ole tõesti niimoodi vaja, siis oleks asi robinal kokku vajunud, sest seda ainult oodati, et mõni lüli järele annab. Siis oleks võinud öelda, et kuulge, me ei saa ometi seda raamatut avaldada, kui kirjastajad ise on vastu. Aga Jaan Toomla ja Vladimir Pirson (tema oli olnud romaanivõistluse žüriis ja esimese koha eest hääletanud) jäid kindlaks. Raamatu ilmumiskäik oli muidugi vaevaline. Tipuks oli Eesti kolhoosnike kongress, mille kõnes Käbin ootamatult ütles, et vaadake, meil on nüüd üks kirjanik, kes on kirjutanud raamatu neist vanadest aegadest ja pannud sellele pealkirjaks "Tondiõmajaga". Ja eks ta oligi üks tondiõmajaga, ütles Käbin, aga nüüd on meil kommunismimaja. Läks mööda pooltundi ja Glavlitist helistati – tulge võtke luba. Poognad olid selleks ajaks poolteist aastat seisnud. Nii et Käbin oma kaudse aktseptiga tegi raamatu ilmumise võimalikuks. Paaril järgmisel korral suhtles ta rõhutatult sõbralikult kirjastuse juhtidega, et näidata oma hoiakut. Aga – natukese aja pärast, juba peale raamatu ilmumist, ütles ta ühel suurel nõupidamisel, et kirjastus annab välja väga küsitava väärtusega raamatuid, nagu seda on "Tondiõmajaga". See oli geniaalne Käbin. Ma olen olnud paljudel koosolekutel, mida Käbin laskis areneda loomulikult ja demokraatlikult – ja lõpetas siis tõeliselt dramaatilise parteilise manitsusega. Või siis vastupidi: koosolek algas vastiku kasarmulikkusega, aga lõppsnas tegi Käbin asja inimlikumaks.

Näiteks ühel büroo koosolekul me Kuusbergiga sõimamise tensor Adamsit, nii et mulle tundus – nüüd kohe visatakse mind välja. Ütlesin peale kõige muu, et Adams valetab – ja see ei kuulunud stiili juurde. Aga kui siis Adamsile sõna anti, ütles Käbin: "Tehke lühidalt. Palju on juba räägitud." Ometi oli ta selle koosoleku sisse juhatanud sõnadega, et kirjastuses toimub ideoloogiline laostumine, rääkis inimestest, kes ei taha ausalt ja ustavalt oma tööd teha jne. Nii et igal koosolekul oli ühte ja teist.

Kuid tulgem nüüd tagasi selle, nagu ütlete, nelinurga juurde. "Tondiõmajaga" asja me nii

siis ikkagi võitsime, küll igasugu rumalate lisade ja parandustega. Kuigi – mõned parandused olid vist ka kasulikud, sest romaan tundus mulle venitatud. "Tondiõomaja" arutamisel Keskkomitees ütles Sõgel lause, milles võis aimata inimlik-majanduslikku kibestumist: "Minule pole juba kümme aastat kirjastusest käsikirju retsenseerida antud."

Aga üldiselt oli võimalik Sõglaga duellida. Iga Kuusbergi romaan ja muu esinemine oli Sõglal hammaste vahel, aga ega Kuusberg ka KKI-le ei kinkinud. Lugege kirjanike kongresside kõnesid. Asi muutus minu arvates mõlemalt poolt 70ndate teisel poolel. Üks episood: toimetatakse Tammsaare juubelialbumit ja paari pildi juurest enam edasi ei saa. Sest Tammsaare mälestussamba avamisel kõneleb Laidoner. Mingi teise pildi peal jälle. Aga Laidoner ei tohi pildi peal olla. Leenu Siimisker ütleb, et see pilt jääb või muidu albumit ei tule. Glavlit ütleb, et nemad luba ei anna. Kui Glavlit poognatele templit peale ei pannud, siis raamat muidugi ilmuda ei saanud. Finess seisis selles, et Glavlitil ei olnud õigust ideelistel põhjustel keelata. Ta võis öelda, et tegemist on sõjasaladusega või et te reedate prostitutsiooni või katku olemasolu. Oli niisugune venekeelne loetelu – *pere-tšen*. Kui seal oli mingi nähtus punktina kirjas, siis polnud midagi teha. Aga öelda, et miski neile lihtsalt ei meeldi, see ei olnud Glavlitil asi. See tähendab: muidugi oli see tema asi, aga ametlikult lahendati seda juba Keskkomitees. Sinna album viidigi. Sealtsiis helistati ja öeldi, et albumiga läheb natuke aega, ja siis häbelikult: me andsime selle retsenseerida. Kellele? Instituuti. Miks te mulle seda tegite, küsin mina, te ju teate meie vahakordi. Ja siis öeldakse mulle vennalikult, et ega see album niikuinii ei lähe sealt mööda, sest tsensuuri tagasi jõudes läheb ta niikuinii instituudi meeste (mehe) kätte. Sõgel oli tsensuuri konsultant.

Kas Sõgel oli vaikimisi tsensuuri konsultant?

Kogu tsensuur tegutses vaikimisi. Ega minu ei olnud ju ka ühtegi tsensuuri dokumenti. Näiteks kirja, et tehke seda ja seda. Nad tegid oma parandusi nii, et panid käsikirja toimetajale ette ja ütlesid: "Tehke see asi korda." Nii

et parandused on tehtud toimetaja käega. Kirjastusse tagasi antud käsikirja ei teinud tsenzor oma käega mitte ühtegi parandust. Nad tegid oma aastakokkuvõtteid, kus lugesid üles, kui palju nad parandusi on teinud, aga need loeti ette ja ei antud kunagi kätte. See oli telefonijuhtimine. Aga ilmselt oli Sõglal nende peale mõju.

Te ütlesite – nelinurk. Aga kirjastamine jagunes ju kirjastuse ja kirjastuskomitee vahel. Kirjastuskomiteega polnud me sugugi alati vennalikes suhetes. Nii et tegemist oli hoopis pentagrammiga või isegi mingi hek-saga, sest oli ju veel julgeolek. Paul-Eerik Rummo kogule ma juba viitasin. Oli päris selge, et seda asutust huvitas ka Kiige "Maria Siberimaal". Või siis episood pan Kurtnaga: ta saatis kord Bulgaariasse arvamuse seal koostatava eesti kirjanduse antoloogia kohta. Ta küsis, kuidas bulgaarlased saavad trükkida sellist pahna nagu Jakobson. Bulgaaria seltsimehed saatsid kirja kiiresti sinna, kuhu vaja. Moskvast saadeti kiri Eestisse – kuhu vaja.

Kuid julgeolekut oli võimalik vältida. Näiteks minu juuresolekul pole kirjastusest kordagi käsikirju küsitud. Ja üldse – kui Venemaal hakati juba dissidente jälitama, siis Eestis astus julgeolek sellega mitu korda ämbrisse, kui kasutada tänast poliitilist terminoloogiat.

Kuid julgete meeste või nende kaastöölis-te käsutuses oli väliseesti ajakirjandus. Ja kui "Eesti Päevalehes" või "Manas" mõni sinne eesti kirjanik kiita sai, helistati ka meile kohe. Ähvardades või parastades. Meenutan tänu-tundega, et "Mana" talitas alati väga ettevaatlikult. Siin oli üks kriteerium: keda emigrant kiidab, on meie vaenlane.

Aga tulgem tagasi Tammsaare juubelialbumi juurde. Nagu öeldud, läks see KKI-sse retsenseerida. Sellist laadi retsensioonid ko-teeriti raskeks ja neid honoreeriti kõrgelt. Ja lõpuks aitas see retsensioon albumi tsensuurist läbi. Pildid ilmusid sellistena, nagu nad olid.

Nii et minu arvates hakkas Endel Sõglas 70ndate lõpus midagi toimuma. Minu "Keele ja Kirjanduse" algusaastatel ta veel püüdis dirigeerida, aga fortissimost sai varsti piano. Praegu olen ma temaga telefonis rahulikult suhelnud ja ka külas käinud. 1978. aastani oli

meie suhe *kes keda?* Sellest parteist, kuhu tema kuulus, on ta mind Keskkomitees korduvalt välja loopinud. Korra olen temalt ka tõsiselt kiita saanud. Tegin kunagi Eesti TV-s vene kirjanduse kommentaare, rääkisin enast julgemaks. Vene kirjandus oli siis meie omast käreدام ja mul oli hea öelda, et vaadake, kuidas venelased teevad. Ja Sõgel ütles siis ühel Keskkomitees toimunud istumisel, et ta kuulab neid kommentaare, jutt jookseb, aga et ta paneb väga imeks, missugune see jutt on. Ja et kui seda räägiks n-ö seersandipagunitega inimele, siis ta veel saaks aru, aga kirjastuse peatoimetaja on ju palju vägevamas aukraadis ja peaks teadma, mida ta räägib. Võtsin seda kiitusena – on ikkagi märgatud ja aru saadud, mida ma tahan öelda.

Ühe teose ilmumine on lausa Sõgla teene. Kui Sõgel ei oleks toetanud August Jakobsoni "Vaeste-Patuste alevit", oleks see raamat kirjastamata jäänud. Millegipärast oli Käbin veendunud, et selle romaani väljaandmine on kahjulik Jakobsoni mainele. Igatahes helistas kultuuriosakonna juhataja Olaf Utt mulle, ka siis veel, kui raamat oli juba trükikojas, ja tahtis, et trükiprotsess seisma pandaks. Kui ma vastasin, et selleks pole ju mingit põhjust, siis ta hoiatas, et tõmbate endale pahanduse kaela. Aga meie polsterdasime "Vaeste-Patuste alevi" Sõgla ideoloogilise järelsõna ja Jaan Toomla tekstoloogilise järelsõnaga ja niisugusel moel läks kõik väga libedasti. Selle juhtumi puhul töötas pentagramm meie kasuks. Nii et Sõglast tuleks kunagi joonistada üks korralik ja korrektne portree, mis näitaks ta olemust ja – dünaamikat. Meetodit selle sõna soliidses mõttes tal muidugi ei olnud mingisugust, seda nägin "Tondiõomaja" puhul. Ühel kesksel arutelul istusid kõrvuti Sõgel, keskkomitee teadusosakonna juhataja Sarri, kultuuriosakonna juhataja asetäitja Ants Saar. Oh see Saar – Utti poleks muidu kultuuriosakonna juhatajaks pandud, kui ta poleks nõustunud Saart oma asetäitjaks võtma. See oli tasu võimu eest. Nii mulle vähemalt paistis.

"Tondiõomaja" arutusel käis asi siis nii, et ühelt lauapoolelt kõlab: lk 47 ütleb Miku niimoodi, lk 76 ütleb Juku niimoodi. Teine lauapool, st Kuusberg, Villem Gross, mina: taeva pärast, see ei ole ju analüüs, ta ütleb

niimoodi sellepärast, et ta on niisugune tegelane, need on tegelase sõnad.

Kui istumine oli juba 3 tundi kestnud, hakkas Lentsman kokkuvõtet tegema ja kõneles umbes nii, et tema ei ole seda teost lugenud, aga siin ütleb kommunist Saar väga õigesti raamatu kohta ja ka kommunist Sarri ja kommunist Sõgel ütlevad selle ja teise lehekülje kohta väga õigesti.

Meie istusime Lentsmani vasakul käel, meie oponentide tema paremal käel. Ja siis ma ütlesin püsti tõusmata, aga kena kõva häälega, et seltsimees Lentsman, teie ütlete, et te pole seda raamatut lugenud. Miks te arvate, et kommunistide Saare, Sõgla ja Sarri seisukohad on õiged, aga kommunistide Kuusbergi, Tamme, Grossi ja teiste seisukohad ei kaalu midagi? Miks te jaotate meid niimoodi?

Te tahate meid ikka päidpidi kokku lükata, see on juba teie meetod, ütles Leonid Lentsman ja lõpetas koosoleku. Artur Vader, kes oli siis Keskkomitee teine sekretär ja kellel olid Lentsmaniga ilmselt mingid oma arved õiendada, avaldas mõni aeg peale "Tondiõomaja" ilmumist "Loomingus" publitsistliku artikli, kus oli öeldud, et meil leidub veel selliseidki parteitõetajaid, kes tahavad raamatute üle otsustada, kuigi nad ei ole neid ise lugenud. Igatahes "Tondiõomajaga" saagis Lentsman oma jalgu alt. Peale teda sai ideoloogiasekretäriks Vaino Väljas, esimene Eesti parteijuht, kellel oli päris eestlasest naine ja kes oli Saksa ajal Eestis olnud. See oli tol ajal ennekuulmatu.

Kuidas Väljase tulek peatoimetajatele mõjus?

Minu jaoks, nagu juba ütlesin, oli see kohalejäämise või mittejäämise küsimus. Muidugi oli Väljasega parem töötada. Üks näide: minu paljude sigaduste hulka kuulus seegi, et ma aastaid vältisin "liiga moodsate" eesti kirjanike tõlkimist vene keelde. Kisklesin nii Valtoni kui teistega sel teemal palju kordi. Noored kirjanikud käisid siis Moskvas Kirjanike Liidu konsultandile Vera Ruberile kaebamas. Ruber helistas siis ja küsis, et miks ma ometi ei taha neid trükkida. Mina vastasin, et loe neid tekste ja ütle ise, mis saab, kui need vene keeles ilmuvad. Lõpuks tegime selle

kuulsa musta raamatu eesti noorte novelli-dest, polsterdasime seda küll eessõnaga ja saabuva üleliidulise aruteluga ja muidugi – skandaal tuli. Toimus raamatu arutelu Moskvas, "Sirp" jättis millegipärast avaldamata arutelu ülevaate, aga sellest võib Mall Jõgi pikemalt rääkida. Sel arutelul olla räägitud meie noorest kirjandusest kui Euroopa tagahoovist ja muud selles vaimus. Väljasele kanti skandaalist muidugi ette ja Moskva kirjastuskomitee esitas ka meile vänge süüdistuse. Mina panin Moskvas tulnud paberid sahtlisse ja ei levitanud neid. Ja Väljas tõi meid sellest loost täiesti soliidiselt ja rahulikult välja. Kusjuures Väljas oli üldiselt ettevaatlik, ta oli ju Käbini kroonprints ja teadis, et peab selles süsteemis veel aastaid püsima. Ta teadis ka, et ei tohi rahvusküsimuses libastuda – sest ei vene naist ega vene haridust polnud tal kaitseks ette tuua. Kuid Käbinil ei õnnestunud endalgi kohale jääda, tal ei õnnestunud ka Väljast enda asemele panna. Karl Vainoga algasid uued ajad. Õnneks oli see lõpu algus.

Kuidas Te end praegu "Keele ja Kirjanduse" peatoimetajana tunnete? Mis on muutunud, mis samaks jäänud?

Samaks ei ole jäänud mitte midagi. Esiteks oli kirjastus hoopis teine struktuur. Ilmus ju kaks raamatut päevas. "Eesti Raamatus" ma kirjutasin kõikidele raamatutele alla, enamikule muidugi pimesi, ametikoha järgi, "Keeles ja Kirjanduses" oli üsna teine elu. Alguses, 1983 – 1985 oli peatoimetaja kohuseks number Glavlitist läbi suruda. See oli iga numbri puhul nagu peamine probleem.

Praegu on peatoimetaja funktsioon teha head ajakirja, kusjuures keegi ei sega. Sellesse niisama lihtsalt ümber ei lülitu. Mu suur patt on see, et mul pole olnud hakkamist õigel ajal ära minna, kaks korda on otsad olnud peaaegu lahti, aga siis on tulnud jälle võimalus öelda, et noh, praegu ei saa seda veel teha. Kui oleksin öelnud, et ei, ma lähen, siis oleks uue mehe asemele saanud. Ma ei ütleks, et hoian kohast kümne küünega kinni. Aga kuuega ikka küll. Mul on praegu tähtajaline leping ja kui see lõpeb, siis lahkun kindlasti.

Aga praegused normaalsed tegutsemisvõimalused on suur lust, mida oleks tahtnud

tunda ka need 20 aastat kirjastuses. Midagi sai ju tehtud. On asju, mille üle olen lausa õnnelik – näiteks Mihhail Bulgakovi "Meister ja Margarita". Või Anatole France'i teosed... Moskva ei lubanud klassikasarja teha. No me siis ei teinud sarja, aga kui te nüüd France'i teoste esilehekülgi ja kaant vaatate, siis seal on rombid. I köitel üks, teisel kaks jne.

Aga kaasaegne Lääs jäi läbi kündmata. Selle potentsiga, mis Eestimaa tõlkijatel tookord oli, oleks võinud seda märksa rohkem teha. Arnold Ravel teadis kõike, mis Skandinaavias tehti, ja ta on muidugi väga palju teinud ka. Leili-Maria Kask teadis, mida tehti Prantsusmaal. Aleksander Kurtina teadis kõike, mida tehti Itaalias. Aga meil olid käed seotud. Plaanid kinnitati Moskvas, sellele eelnes plaanide kinnitamine Eestis. Nende "läbilükkamisele" kulus kohutavalt energiat. "Meister ja Margarita" tehti ju nii, et mina sain Moskvas tuttavatel poognad ja kaks kena inimest, Jüri Ojamaa ja Maiga Varik, hakkasid tõlkima. Ilma lepinguta, riski peale. Ja kui Bulgakovi romaan ilmus, siis isegi meie Raamatukaubastu valetas külmalt Moskvasse, et raamat on läbi müüdud. Moskval oli kindel soov raamat ära korjata, aga Georg Sundja ütles, et pole enam midagi teha.

Kuidas selline salakaubavedu Bulgakovi puhul õnnestus?

Teost plaanis ei olnud, lepingut ei olnud, tuli käsikiri, ma kirjutasin alla, läks trükikotta, poognad loeti puhtaks, raamat tehti valmis. Tõlkekirjandus ei vajanud Glavlitit luba.

Aga siis olime kohe Moskvas kohvil ka. 24 tunni jooksul. Telliti välja Kaik, Tamm ja keskkomitee mees Aksel Ermel.

See toimus detsembri lõpus. Moskvas algas jutuaamine umbes nii, et kuidas teil töö läheb, kuidas aastaplaanidega on, kuidas te kongressiks eriplaani täidate ja Lenini 100. sünnipäevaks jne. No ja siis nii, et peale kõige muu on teil ilmunud mõned niisugused raamatud, mis vene keeles veel ei ole raamatuna ilmunud. Näiteks – "Meister ja Margarita". Et tahate nagu sündmustest ette rutata. Meie selle peale, et me ju jälgime ajakirju, tahame värskemate protsessidega kursis olla, mitte ainult seda tõlkida, mis on juba vanaks läi-

nud. Ei, öeldakse meile, *pospešili, pospešili*, nii ei tohi, on vaieldavused ja nii edasi. Rääkija oli NLKP Keskkomitee propagandaosakonna töötaja Sevruk. Mõni aeg hiljem ründas seesama Sevruk jõhkralt valgevene kirjanikku Bõkovit suurepärase romaani "Surnutel pole valus" pärast.

Ja siis edasi, et teil on seal viimasel ajal ilmunud see ja see ja see, ikka Jevtušenko ja muud seesugused. Mina ütlen, et mitte ainult Jevtušenko, vaid ka Kaissõn Kulijev. Ja siis ütleb Sevruk tõelise isahäälega: "Pidage meeles! Keelamise pärast ei ole meil veel kedagi karistatud. Lubamise pärast me karistame küll!" Lõpuks ma ütlesin Sevrukile naljatamisi, et nüüd tuleb uus aasta, tulevad jõulud, ma soovin, et Woland teie unerahu ei rikuks. Tema: "Võ ještšo šutite!!!" Ühel Moskvaskäigul ma pakkusin neile välja, et las me töötame üks aasta ilma kooskõlastusteta ja kinnitusteta. Me ju oskame plaane teha, me võime kirjutada vastuvõetavaid annotatsioone, aga milleks see kõik. Las me anname ühe aasta jooksul vabalt välja, mis anname, siis toome kõik need 400 raamatut siia ja teeme teile näituse. Selle peale öeldi, et seltsimeestel on väga huvitavad ettepanekud, aga mis me siis enam teeme, kui need raamatud juba ilmunud on. Ja üks daam ütles väljas ukse taga sardoniliselt, et ah kui kavalasti te tahate meie kontrolli alt välja libiseda, ah kui kavalasti!

Mis rõõmus asi on selle kõrval praegune kirjastamine! Paar eksperimenti olen teinud. Näiteks: nägin juhuslikult möödunud aastal Stockholmis, et naaber loeb raamatut, mille nimi on "Mäng Baltikumi pärast". Küsisin vaadata, eesti nimesid täis, Savisaared ja Lauristinid ja kes kõik veel. Tõin raamatu kaasa, Arnold Ravel jaatas mu intuitsiooni, "Olion" tuli asjaga kaasa, vähem kui poole aastaga oli raamat tõlgitud ja varsti väljas. Taevas, mis-sugused võimalused! Ja vaadake, mis teeb kirjastus "etf"!

Nii et kuna Te "Keele ja Kirjanduse" peatoimetaja kohast ainult kuue küünega kinni hoiate, on Teil plaanis kirjastamise juurde tagasi pöörduda?

Ei, seda mitte. Ma annan endale oma vanuse kohta aru küll. Mulle teeb see pisut nalja, kui minu vanuses inimesed, kellel on juba 40 aastat võimalik olnud riiki teha, hirmus vihaselt ütlevad, et miks see praegune riik ei ole niisugune, nagu nende meelest peaks olema. Meil oli meie 40 aastat ja kui me midagi paremat siis valmis ei saanud, tuleb leppida sellega, et põlvkond on oma mängu ära mänginud. Tänane kirjastamine on teiste meeste asi.

Vestles Marika Mikli

VAATENURK

BARBI PILVRE

Vabas kehas vaba vaim

ERNST BRUNNER. KOCKSGATAN.

Rootsi k tlk K. Kaljuste, toimetanud A. Saluäär. "Tuum", Tallinn, 1994. 288 lk.

Pealtnäha on Ernst Brunneri "Kocksgatan" kõva erootikaga võrtsitatud suvine lahe lugemine keskse teemaga "liha". Ernst Brunner on tõlke toimetaja Anu Saluääre kinnituseel meedianippidega hästi kursis (ning on ka ise meediapersoon) ja teab, et tänapäeval ei tasu kirjandust kirjandusena, see tähendab kvaliteetse tekstina välja pakkuda. Edukaks läbilõõmiseks tuleb võtta kasutusele teised nipid. Nii ongi "Kocksgatani" üsna sünget sõnumit inimelu olemuslikust loomalikkusest ja ideaalide paratamatust nurjumisest pandud autori soovil eesti versioonis müüma prink kaanepepu. See aga ei paista meie üleküllastatud prahiturul sekserite vahelt välja ja peletab eemale romaani tõelise sihtrühma. Sisu poolest kuulub "Kocksgatan" aga täiesti loogiliselt just kvaliteeti oma firmamärgina kuulutava "Tuuma" kirjastuse väljaannete hulka.

Raamat räägib niisiis põhiliselt lihast. Siiski valmistab ta pettumuse neile, kes pärast esimest paarikümmend lehekülge täis seksimishääli lõpuni samas vaimus lasta loodavad. Prink kiimaliha nimelt hakkab ülekuumendades lagunema. Pärast põletavat kirelõõska lähevad ihumahlad ikka hapuks. Brunneri tekstist jääb kõlama mõte, et elu tekkimine ja lõplik kadumine on oma olemuselt küllaltki lähedased protsessid. Elu iseloomustav paljusus tähendab ka seda, et osa elava elukaar limastaadiumist kõrgemale ei tõusegi, seega lõpetab kohe kloaagis. Nii ongi "Kocksgatani" meisterlike erootiliste stseenidega kõrvuti ennenägematud episoodid lagunemisest.

Kui Brunneri väljendus poleks nii rafineeritud, võiks tekkiv visuaalne kujutlus viidata odavatele ameerika õudukatele, kus valgub veri ja pritsib ajuollus (*à la* mootorsaemõrvar või käärkäsi Edward). End lihakonksu otsa poonud Astoni lagunemise kirjeldus pakub

nekroromantikule samasuguse elamuse nagu seksisõbrale Gittani ihasööstud.

Nii esimesi kui teisi mahlakaid passaaže tasub lugeda kiiresti ja teineteise otsa (kiiresti on raamat kuuldavasti ka kirjutatud) tekkiv pööritus edastab tõepoolest maksimaalselt suurlinna kui elava organismi funktsioneerimist. Linn elab, linn neelab tonnide kaupa vett ja kuhjade kaupa söödavat, ennekõike liha, ja seda kõike ta ka saab. Vanalinna kitsad tänavad on nagu soolestik ja seal leiab aset kõik see, mis seedimisprotsessis kunagi. Tasapisi asendab elurõõmu toore liha hõngu aga himuruse ja kriminaalsuse tume lehk. Elu ei püsi ohjes, loodus võtab tasapisi tsivilisatsiooni üle võimust, lagunemine on algus uuele elule.

Tegelikult on "Kocksgatan" hoopis tõsisem raamat, kui seda eritistest nõrguva teksti põhjal esimesel pilgul arvata võiks. Me saame pildi seitsmekümnendate vabanemiselainest põhiolemuselt luterlik-puritaanses Rootsisis, kus vasakradikaalsus väljendus peale vasakpoolse intelligentsi sooja suhtumise Nõukogude Liitu ka vabas seksis, kus anekdootlik mõte traktoriga pealetõmmatavast tekest vist tõepoolest realiseerus, sest nagu Brunner kirjutab, tegelesid maoistid kõigega grupimasturbatsioonist fülogeneetilise sotsialismini. Vaba seks, Mao, Che Guevara ja Nõukogude Liit olid 60ndate lõpus ja seitsmekümnendail kõik ühe ja sama tahuka eri küljed. Vasakpoolsus tähendas vabadust, boheemlust, elu kui kunsti: koosolekusaalid olid nagu ateljeed, kirjutab Brunner. Gittan, kelle oiged äratasid kogu Kocksgatani 27. maja inimesed, tegi kaastööd "Proletaarlasele" ja temast sai hiljem filmirežissöör. Babette, kes pakkus eelarvamusteta massaažiteenuseid, esines ühel heal päeval kui avangardne kunstnik Sara Sterne.

Nii et kohtudes nüüd Rootsi vasakpoolse või Soome taistolasega, tuleb talle ta naiivsus andeks anda, sest ta ei saa lahti oma kuuma-verelise nooruse mälestustest ja tahaks neid ikka ja jälle korrata, kanaliseerides oma igatsuse sõnadesse, kuidas olla ja elada. Kunst, moraalnormide ületamine, seksuaalne vaba-

duš ja vasakpoolsus oli Lääne radikaalide jaoks üks ja sama: kõik suunatud väikekodanluse, traditsioonilise moraali ja riigitruu mentaliteedi vastu.

Kuid kogu see ülekeev vabadus tõi loogiliselt kaasa pohmeluse. Tühjad tünnid kõmisesid juba vasakradikaalsuse hiilgeajal, Brunnerit vabalt tsiteerides: jutt löögirühmadest ja võitlusest suubus teatraalsesse tühjusse. Ülekeev elumõll läks üle, Gittani armuke Jaime la Torre Santiagost tuli Nõukogude Liidust pettunult tagasi, pulbitsevast ühiskonnast oli saanud kohanemisasutus. Stockholmis kuuma suve keerlev keha, kus kõik tungis pinnale, hakkas jahtuma, vähemalt kivistus sellele pind. Laava pind vormus panga- hooneteks, kus ka WC-s oli telefon, kus liikusid Lacoste-naeratusega Bucci-vöödilis- sed mehed ja naised, kus erutusest värisema pani mõte teenida veel üks ühik raha. Oma erootilised erinõudmised rahuldati nüüd Henry uue aja (*new age*) vaimus tegutsevas ravitsemiskeskuses. Vajadus alternatiivide järele ei kao põhiolemuselt asjalikus ühiskonnas, alternatiiv võtab üksnes uusi vorme, leiab Ernst Brunner.

Nii ironiseerib ta oma noorusaja boheemlike rõõmude ja naiivsete ideaalide kui ka asjalike 80ndate üle, mis polegi nii asjalikud, kui nad paistavad, sest laava tuum keeb endiselt.

Rootsi, ennekõike Stockholmi Brunneri- lugejale tähendab "Kocksgatan" nostalgiat. Sel suvel raamatut lugedes kogesime mäletavasti ka Eestis enneolematut kuumalainet, mis tõi meelde vahemerekliima. Tänavapilt muutus erootiliseks, kõikjal liikus nappides kehakatetes inimesi. Meie kocksgatanitel kees samuti elu, kompleksivabadus leidis ikka uusi ja uusi väljendusvorme, kuid kogu meie kuuma suve ülekeevat elujõudu ilmes- tasid juba uue aja märgid. Eelarvamusteta ajaveetmine kandis meie suves raha pitselit, see polnud pelgalt elulust, vaid bisnis. Ajad pole enam need: Eesti ühendab seksrevolutsiooni ameerikaliku ärimeelega. ("Pole muud elu kui ärielu" – tsiteeritakse eesti televisiooni reklaamiklipist.) Meie vabadus pole protest puritaanliku moraali vastu, vaid vabadus müüa, miks mitte ka oma keha, kui turul nõudlust on. Kuid pole mõtet moraliseerida, vaid tõeda, et meie selle suve kuuma vabaduse laine

polnud päris see, mida Kocksgatan kirjeldab. Siin ei lehvitud vabas kehas vaba vaim nagu Stockholmis seitsmekümnendail.

ASTRID REINLA

Minu mälestused Madis K-st

MADIS KÕIV. RÄNNUAASTAD. Studia memoriae I. "Õllu", Tallinn, 1994. 168 lk.

Mõnikord on Madis K olemas. Siis ta tuleb Peedule, seljas ruuduline särk ja hall (enamasti) pintsak. Kui ta parasjagu ei suusata (tõenäoliselt suvel), siis on tal käes tugev roigas, et koeri eemale peletada. Koerad on Eesti Vabariigis kurjaks läinud, ei armasta suusatajaid ega jalgrattureid, eriti veel, kui nood on kirjanikud.

Madis K omakorda ei armasta kasse. Kassid ei saa sellest aru, või vastupidi, kiinduvad kättemaksuks Madis K-sse erilise innuga, Vsevolod W. Koschka ronis talle minu keelust hoolimata seitse korda järjest sülle. Madis K ei armasta kasse sellepärast, et kui kassid oleksid lehmasuurused, teeksid nad äraütlemata palju pahandust. Kahjuks peab märkima, et ei Vsevolod W. Koschka ega Ptolemaios ei saanud kunagi lehmasuuruseks. Võib-olla järgmine kass saab, sest Madis K-l on kardetavalt sageli õigus.

Kui Madis K Peedul ei ole, siis ta enamasti kirjutab. Teised kirjanikud kirjutavad ka, aga Madis K kirjutab hulga rohkem. Paljud inimesed Eestis arvavad, et Madis K on valmis kirjutanud kogu eesti kirjanduse. Missuguse õhinaga hüüdis mõnigi žüriiliige "Faatumis" romaanivõistluse ümbrike avamise ajal: "Tolle märgusõna taga peab olema Madis K!" Oligi, ehkki hulga erinevate varjunimede all (Henn Mikelsaar, Kati Murutar jne).

Kui Madis K ei kirjuta kirjandust, siis kirjutab ta publitsistikat – näiteks Villem Tuuni kirju Priit Pedajale, ilmasteid ja raadio saatekava. Uuel ajal leidub õnneks küllaldaselt spetsialiste, kes Madis K stiili eksimatult ära tunnevad, nii et tuleviku kirjandusuurijatel on hõlbus Madis K "Kogutud teoseid" koostama hakata.

Ometi ei pea Madis K ennast kirjanikuks. Tema sõnutsi on Eestis niigi juba kaks kirjanikku olemas – peale Oskar Lutsu veel Mati

Unt, kes samuti saanud oma ande jumala armust. Kahjuks ei ole Madis K täpsustanud, missugust jumalat ta mõtleb, aga aega müto- loogia korrastamiseks veel on.

Madis K on ühtaegu müüdilooja, müto- loog ja müüt. Mõnikord ta on ja mõnikord jälle ei ole. Või siis on ja ei ole korraga. Näiteks et õhtul on ja hommikul ei ole. Küll ta ise teab.

Madis K kui müüdilooja loob endale suletud ruumi – nimetagem seda siis kas või mäluks – ega taha sealt välja pääseda. Wolfgang Borchertil on draama "Ukse taga". *Taga* tähendab Borchertil väljaspool ust, niisiis tre- pimademel, koridoris, maailmas, kust tuppa ei pääseta. Madis K on samuti ukse taga, aga seespool; väljas on kaev, mis ahvatleb sisse hüppama, ja katus, mis kuutõvele meelitab, on hr ja pr Voitk, kes jäävadki uksele kopu- tama. Erinevalt perekond Voitkist ja kaevust on maailm siinsamas sees.

Madis K kui mütooloog uurib ennast sääli omaloodud suletud ruumis, otsides ust, mil- lest ta teab, et ta on unustanud selle loomata, või loomine pole võimalik – nagu unustami- negi – või et otsimine ise ongi teadmine.

Igatahes pärast "Studia memoriae" läbilu- gemist olen ma hakanud uste ja akende ole- masolus kõvasti kahtlema.

Veel suletud ruumist, nagu Madis K seda kirjeldab: see ei olegi õieti suletud, vaid sule- tud ja avatud korraga. Aken on ühtaegu tel- lissein ja sellisena aktsepteeritav. Kes pole nõus, võib pea ära lüüa. Kes on nõus ja läheb läbi seina/akna, ei pruugi tingimata veel ruu- mist välja sattuda, sest ruumi taga on teine ruum, mis on eelmisega identne, olemata seda ometi.

Kriitikud ei oska Madis K-ga midagi peale hakata. Ei ole ühtegi tippkirjanikku, kelle loomingu oleks nii vähe analüüsitud. Madis K on ise ka süüdi, ikka kirjutab ta teistega koos ja teiste nimede all, saa siis aru, kus lõpeb K ja algab Vahing/Lõhmus/kes-kõik- veel – kuidas uurida poolikut lauset/peatükki või üksikut repliiki?

Kõik endast lugupidavad Eesti teatrid mängivad Madis K näidendeid, aga neid ei saa kirjandusinimesed analüüsida jälle selle- pärast, et need ei ole trükist ilmunud. Kes ja millal avaldab Madis K näidendid, jään ma elu lõpuni küsima. Üks kirjastaja, kellega

sellest juttu tegin, avaldas imestust: hr K kui Eesti juhtivaid füüsikateoreetikuid peaks ole- ma ju piisavalt rikas mees, et ise oma näiden- deid välja anda – mis näitab, et kirjastajad, erinevalt füüsikutest, on otsaga juba Euroo- passe jõudnud.

Harilikule mälestustearmastajale ei saa Madis K "Studiat" kohe sugugi mitte soovi- tada. Mälestused on ju tavaliselt kirjutatud püüuga maailma korrastada. Et need ja need tegid toona nii ja nii ja nõnda see kõik kord oli. Madis K destruktureerib maailma – nõn- da kui maailm omakorda destruktureerib teda, oma loojat ja lõhkujat ja kõik on korraga võimatu/võimalik.

Seda võib mõnikord igaüks tunda, aga kir- ja panna oskab ainult Madis K. Temale oma- sel kirjeldamatul viisil, mida ei saa järele ka aimata. Mõnikord ma mõtlen, et Madis K on Eesti kõigi aegade parim kirjanik – seda võib julgesti öelda, sest Madis K õnneks kriitikat ei loe. Või kui juhtukski lugema, pole ka katki midagi – sõnad sünnitavad taas ühe müüdi, millel pole tegelikkusega tegemist.

Mis asi on tegelikkus, peab Madis K käest küsima, kui ta veel kunagi Peedule tuleb.

MATI UNT Stuudium noorusest

Madis Kõivu raamat räägib tema noorpõlvest ja Valgast. Samuti muudest kohtadest ja as- jadest seal ümbruses.

Eelkõige aga inimese sees.

Justkui valitseks pimedus, igavene öö, mida aeg-ajalt valgustab välklamp ja kust aeg-ajalt kandub lõhnu.

Kuid ega Madis Kõiv ainult oma lapsepõl- vest niisuguseid asju ei kirjuta.

Tal on ka teiste kohta niisuguseid asju öelda, näiteks Spinoza, Leibnizi ja Kanti koh- ta. Muidugi teistes teostes, näiteks näidendi- tes.

Ta on sisse elanud mitte ainult oma mäles- tustesse, vaid ka "Puhta mõistuse kriitikasse". Ja Vahingki pole talle võõras, mida näitab romaan "Endspiel".

Kui me siia lisame Faehlmanni, hernhuut- lased ja Esimese ilmasõja eelse Põlva kihel- konna, tekib küsimus, mida on ainult sosinal

küsitud, enne kahele poole kõrvale vaadates, et ega keegi ei kuule: "Kas pole mitte tegemist grafomaaniga, kes lihtsalt tahab olla huvitavam kui teised inimesed?"

Mõned on toonud argumendiks asjaolu, et toob oma lauasahhlist järjest välja teoseid ja jääbki vist tooma. Näib, et ta on kõik möödunud aastad ainult kirjutanud ja kirjutanud.

Mõned on teilsalt ära märkinud teoste ambitsioonikuse ja oodanud, et pärast seda, kui ta arvatavasti on ümber kehatunud Goetheks ja ei tea kelleks veel (jah, tõesti ei tea kelleks!), siis kehatub ta Issand Jumalaks.

Aga meil on neile halvustajaile üks vastuargument: las ta teeb seda! Peale selle on Kõivul hea omadus, mida me kohe arvustuse alguses mainisime, nimetades samas igavest ööd, välklampi ja lõhnu.

Kõiv on nimelt väga hämar kirjanik. Tal on suur austajate ring, aga ta ei saa iial üldrahalikuks massilemmikuks. Ta meeldib enamasti ainult neile, kes oskavad tema hämarust hinnata.

Grafomaan püüaks meeldida.

Madis Kõivu näol on kahtlemata tegemist ühe suurejoonelisema isemõtlejaga, kes meie kultuuris on esinenud. Tal on eestlase kohta harvaesinev komme filosoferida ja teha seda romantilisel kujul, imelike ning ootamatute kujundite kaudu. Kas meil üldse on sellist olnud? Tuglas töötas siiski rohkem klišeodega, mitte laenamise mõttes, vaid pigem kind-

lasse kultuuritraditsiooni kuuludes, ühtlasi seda vahendades, olles kohusetundlik ja hariv. Tammsaare teeskles pahatihti maalähedust ja lihtsust ning tõmbas end kohe tagasi, kui mõni passaaž väga metsikuks või koomiliseks läks. Luiga mõtles küll kõrgelt, aga lõppude lõpuks polnud ta ju prosaist. Gailitil prevaleerivad ainulaadsed meeolud, kuid väga suureks mõtlejaks teda nimetada ei saa.

Aga kes neid kõiki jõuab läbi võtta ja kes neid kõiki lõppude lõpuks jõuab mäletadagi.

Igauks oli omaette inimene oma tuhande headuse ja halbusega ning üldistavad laused kõlavad üldiselt labaselt.

Arvan siiski – ja las ma arvan –, et too suurejooneline saksa filosoofiaga tegelemine pole Madis Kõivu juures see kõige tähtsam. Ehk on tähtsam see omaegne füüsikutegevus? Ka osakesed tulevad pimedusest ja kaovad sinna. Me näeme neid ainult hetkeks nagu mäluvilpe. Tegelikult pole neid osakesi ju üldse "olemas". Nad on füüsikute väljamõeldis, millega nad õigustavad palka, mida saavad. Nii on ka "kadunud ajaga", mida otsib Madis Kõiv.

See on läinud ja ega me ei tea, kas teda kunagi oli.

Ja kuna teda enam pole, siis saame nautida ainult tema otsimist ja Madis Kõiv teeb seda ka nauditavalt.

Aeg saab sõnadeks, kauniks lobaks. Eks see ole suure kirjanduse tunnus?

KALEIDOSKOOP

JAMES KENNESON

Viimaseid uudiseid Prantsusmaalt

Déconstruction est passé, nagu räägitakse Champs-Élysées'l. Peegel peegli vastas peegeldunud sfääris heidab helke, mis on liiga tillukesed ja üürikesed, et valgustada lahkamislauale sirutatud tuimestamata keha. Dekonstruksioon on reflektiivne, kuid mida ta reflekteerib? Mõned õpetlased arvavad, et kollektiivset meeleheidet.

Ja kuigi igaüks meist veeretab enda ees oma lootust nagu rataskäru metsas, siis märgates, misasja me õigupoolest üheskoos sinna ehitame, jääb üle ainult imestada, kuidas inimkond on siia maale jõudnud ilma dekonstruktiivsetesse meeleoludesse juba märksa varem langemata. Selles imestuses leidub inimsoo jaoks väga vähe lootust. Kuid Sorbonne'i teadusemeheed on hakanud uskuma, et siiski on võimalik pisutki lootust väljakuulutada kirjandusest, et kirjandus võib kõigest hoolimata seostuda füüsilise reaalsusega, et temas võib peituda tähendus nende jaoks, kes seda vaevuvad otsima, et kirjanduse eiramine ongi osaliselt süüdi selles, et oleme jõudnud sinnamaani, kuhu me jõudnud oleme – eluni, mis matkib kriitikat.

Seetõttu ongi avastatud, et kriitika peaks palju põhjalikumalt uurima rekonstruktiivse lugeja rolli ja sügavamalt loodima rekonstruktiivsuse subjektivsust, et niiviisi visandada need tõelised teljed, mida mööda reaalsete inimeste kirjutatud reaalseid raamatuid lugevad reaalsed inimesed graveerivad, põhjendavad ja nikerdavad tähendust.

Rõhuasetus oma projekti reaalsusele on paradigmaatiline rekonstruktiivistide käsitusele sellest, mida nad nimetavad kontekstueeritud tekstiks. Tekst on ennekõike raamat, lugeja on ennekõike inimene. Inimesel on meeled, raamatul meelelised kvaliteedid. Need kaks kohtuvad, et rekonstitueerida tähendus vastastikku esiletõstetud sensorsete modaalsete interkopenetratsiooni kaudu.

See kõlab palju keerulisemalt, kui asi tegelikus praktikas on. Ükskõik, kas leidub mingisugust filosoofilist põhjendust propo-

sitsioonile, et tekstid ja asjad on omavahel seotud, ei ole võimalik kahelda, et raamatul on sama palju ontoloogilist reaalsust kui kivil, kassil või inimesel. Nii näiteks küsib JEAN BERNOUILLES üsna lihtsalt ja mõistlikult, mis tunne on raamatut katsuda. On ta raske või kerge, libe või tuim, kare või peen, tugev või pehme? Kas kõide meie käes inspireerib toekat enesekindlust või lagunemishirmu? Kas leheküljed sõrmede all on paksud või õhukesed? Bernouilles väidab usutavalt, et ameerika üliõpilased ei saa võtta Shakespeare'i tõsiselt, kuna nad loevad teda ühekordseks kasutamiseks mõeldud pehme-kaanelistes väljaannetes, mille keskmine kaal on 47 grammi, trükikiri suur ja kaaned keskmiselt libedad, nii et teevad jöhkrat häält, kui neid liiga laialt lahti murda.

Teisalt ei tohi raamat olla liiga raske, lugeja, kes peab lugema rasket kõidet, mis on laua peal lahti, sülele toetatud või balansseerib tema kõhu peal voodis, on pigem teadlik oma ebamugavusest kui käsilolevast tekstist. Bernouilles usub, et mõõdukas graviidsus on optimaalse kontekstuaalse tarbimise tarvis parim.

Kui Bernouilles on puudutanud siin-seal teksti visuaalseid aspekte, eelkõige trükikirja suurust, siis kuulus MICHEL DELIRIDA on valinud oma erialaks optilised kvaliteedid. Delirida juhib meie tähelepanu raamatu kujule. Enamik raamatuid on riskülikukujulised. Täpselt ruudukujuline raamat tekitab kummastust, isegi rohkem kui ümmargune, kolmnurkne või sfääriline raamat, sest need püüavad üsna ilmselgelt meid lõbustada ja kütkestada oma ainulaadsusega. Seevastu ruudukujuline raamat peaks justkui olema normaalne, ta ei tohiks meid häirida, kuid teeb seda ometi. Mispärast?

Delirida arvab, et ruut ikoniseerib loogiliselt paralleliseeritud täiust. Seega ruudukujuline raamat justkui teeskleks üksühest vastavust reaalsusele, vastavust, mida - nagu me teame - ei saa olemas olla. Siit tuleneb ka õdvastav pinge. Harilikult riskülikukujuline raamat ei uhkelda täiuslikkusega, vaid suurema ulatuvusega ühes (vertikaalses) suunas.

Kuna me kõnnime üle horisontaali vertikaal-
ses asendis, siis Delirida väitel sümboliseerib
juba ainuüksi meie raamatute kuju nende
subjektiivset ja inimkesket olemust. Niisiis
tajutakse raamatut avades sublimaalselt, et
pelk lame reaalsus on taandanud otsekoheselt
tingliku, vahetu ja inimliku ees – ja see ära-
tundmine ei sõltu raamatu ainealast. Sellesse
objekti enesesse on sisse ehitatud uskumise
ja kahtlemise tahtmatu paikapandamatus.
Reaalsus, millega raamat – ja võib-olla tekst
– suhestub, on lugeja ja lugeja reaalsus.

Ehkki Delirida otsingud, et avastada täius-
lik šrift, kirjasuurus ja trükivärvitoon, pole
veel lõppenud, on ta juba kindlaks teinud
tõestuste abil, mis on siinkohal esitamiseks
liiga keerulised, et parim leheküljevärvus on
teatud liiki sügavkreemikas, mida ta nimetab
lait sec. Viimasel ajal on ta hakanud arvama,
et ülalnimetatud parameetritest märksa oluli-
sem on siiski reapikkuse ja leheküljelaiuse
suhe. Kui kiri ulatub raamatuseljale liiga lähedale ja sunnib meid valima, kas murda
raamatu selg katki või piiluda hämarasse
prakku, et saada aru rea esimestest ja viimas-
test tähtedest, siis esimese võimaluse puhul
hakkab lugeja autori vaateid paratamatult liiga
vägivaldseks pidama, teise valiku puhul
aga peab ta neid liiga hämaraks. Delirida on
seda demonstreerinud ulatuslike eksperimen-
tidega.

Üldjoontes samamoodi on GILLES DE-
LUDES katsetanud, kuidas lõhnab liim, trü-
kimust, paber ja köide (nahk on huvi
ülalhoidmiseks kõige parem, kondiliim on
kohane ainult ajaloolistele romaanidele), ja
JACQUES SERIES on ultrasonograafiga
uurinud lehekülgede pööramisel tekkivat heli
(kui pole teemist filosoofia, psühhoanalüü-
si, sotsioloogia või gooti romaanidega, siis
kehtib üldjoontes reegel – mida rohkem kra-
biseb, seda parem).

Need autorid – ja on veel palju teisi – on
teinud kirjandusele suure heateo, tuues tava-
lise lugeja reaktsiooni tagasi kriitilise uurimi-
se valgusse. Nüüd viimaks me saame aimu,
kuidas tekstid meid kui meelelisi olendeid
tegelikult puudutavad. Kuid praeguses ala-
arenenud kirjastamismaailmas võivad eksis-
teerida veel mitmesugused vastuolud: see, et
raamat on saanud oluliseks tajutasandil, on
kahandanud teksti rolli kognitiivsel tasandil.

Need kriitikud ei pürgi oma kaalukate eks-
perimentidega millegi muu kui bibliokraatü-
lismi poole. Nii nagu KRATYLOS arvas, et
sõnade kõla kätkeb endas juba nende tähen-
duse, usuvad ka nemed, et nende avastused
võimaldavad tuleviku kirjastajatel muuta iga
raamat oma sisu täiuslikuks *mimesiseks*, et
füüsiline objekt saaks teksti semiootiliseks
ikooniks, nii et tema vormis ei leiduks mee-
lelist vastuolu kognitiivse sisuga, et ühel päe-
val ei tarvitse selleks, et raamatut mõista, teda
enam lugeda, vaid piisab tema tõstmisest,
katsumisest, nuusutamisest, kuulamisest,
vaatamisest ja hõõrumisest. Niiviisi saab iga-
veseks ajaks tõmmata tsivilisatsioonile ise-
loomuliku analüütilise tõsikindluse kobava
otsingu katkisest käpast välja alternatiivse
interpretatsiooni ja mittereferentsiaalse ene-
sekülluse kaksikokas. See oleks kindlasti
suureks teeneks kirjanduskriitilistele pürgi-
mustele.

"Ploughsharers", vol. 13, nr 2/3.

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga.

ENE-REET SOOVIK Ülikool kui elamise viis

Kui elu kolledžis liiga mugavaks teha, ei
tahagi keegi seda ära lõpetada ja päriselt tööd
tegema hakata, arvab tehnokraadist tegelane
DAVID LODGE'i raamatus "Hea töö" (*Nice
Work*). MALCOLM BRADBURY romaani
"Sammudes läände" (*Stepping Westward*) li-
teraadist peategelane avastabki, et ülikoolide
üks hea omadus on see, et keegi ei saa sind
takistada sinna uuesti sisenemast, ja nii jätkab
ta pärast lõpetamist salatudengluse harrasta-
mist. Ülikoolimaailma külge kinnistunud isi-
kud moodustavad suurema osa seltskonnast,
kes asustab seda proosakirjanduse alaliiki,
mida tuntakse nime all *university novel* või
campus novel ja mis oma karakterse tege-
vuspaiga ning tegelaskonnaga on ingliskeel-
se romaaniotdangu seas selgesti eristatava
koha omandanud.

Toonilt enamasti humoorikas või satiirili-
ne, tihti peale paadunud ülikoolilase kirjutat-
ud, on ülikooliromaan vaimukas ja lahe
lugemine, oskuslikult konstrueeritud, allu-
sioonirikas ja võõrastest tekstidest inspirat-

siooni ammutav, ehkki mitte tingimata teed-
rajavalt uuenduslik või rabavalt omapärane.
Kui oled lugenud ühte, oled lugenud neid
kõiki – väidab tema kohta nutikas käsiraama-
tuke sellest, kuidas end kirjandusetundmises
läbi bluffida. Samas kinnitatakse, et harilikult
olevatki tegemist ainsa kirjandusnähtusega,
millega kõik kirjandusega seotud akadeemi-
lised isikud üldse tutvuma vaevuvad. Selles
märkuses ei puudu tõetera, sest ülikooliro-
maanide tudengid-õppejõud kipuvad olema
eeskätt humanitaarid ja igati inimlik on tunda
huvi teoste vastu omasuguste elust.

Ka tõsisemalt mõeldud käsitlused ei eita
ülikooliromaanide suhtelist ühetaolisust.
Monograafias "Iidsed kehklemisskultuurid:
Briti ülikoolikirjandus sõjajärgsetel aastatel"
(*Ancient Cultures of Conceit: British univer-
sity fiction in the post-war years*; New York,
1988) leiab IAN CARTER, et hoolimata näi-
lisest mitmekesisusest mängitakse pea kõigis
briti ülikooliromaanides maha tagasihoidlik-
ke variatsioone ühele kolmest üksteisega seo-
tud teemast: 1) kuidas Oxfordi (tavaliselt) või
Cambridge'i üliõpilane elutarkuseni jõuab;
2) kuidas füüsiliselt või ametialaselt pannak-
se jalg taha Oxfordi (tavaliselt) või Cambrid-
ge'i õppejõule, kes selle küll teinekord siiski
üle elab ja oma kolledži etteotsa tõuseb; ja 3)
kui õudne on üliõpilase või õppejõu elu väl-
jaspool Oxfordi või Cambridge'i.

Vahetegemine Cambridge'i ja mitte-
Cambridge'i vahel on tuntav. Kirjanduses –
nagu ka ilmselt inimeste tavaettekujutus
väljaspool Inglismaadki (või nimelt seal?) –
on just Oxford ja Cambridge briti näidisüli-
koolideks, eriti esimene. Ajavahemikus 1945
– 88 ilmunud ülikooliromaanidest on 204
korral viidatud konkreetsele ülikoolile, mil-
les tegevus toimub. 105 juhul on tegevusla-
vaks Oxbridge, sellest 119 juhul Oxford.
Märkimist väärib aga asjaolu, et Malcolm
Bradbury ja David Lodge, tuntuimad selle
žanri viljelejad, kirjeldavad peamiselt hoopis
20. sajandil asutatud ülikoolide elu või too-
vad inglise *alma mater*'itele paralleele teiselt
poolt Atlandi ookeani ("Sammudes läände",
Lodge'i "Kohavahetus" (*Changing Places*)).

Mõlemad autorid on nimekad kirjandus-
teadlased, kumbki pole Oxbridge'i hariduse-
ga. Oma õppejõutegevuses on David Lodge
olnud seotud peamiselt Birminghami ülikoo-

liga ja Malcolm Bradbury East Anglia üli-
kooliga Norwich'is. Nende loomingu teatav
sarnasus ja kriitiku- ning teadlaskarjääride
kõrvutatavus on andnud alust kommentaari-
deks laadis "ehkki üldiselt niimoodi arvatak-
se, pole siiski tegemist ühe ja sama isikuga".
Bradbury laseb oma teoses "Vahetuskursid"
(*Rates of Exchange*) kujuteldavasse Idabloki
riiki rahvast valgustama sõitnud Briti Nõuko-
gu lektorilt otsesõnu küsida, kas too teab
ülikoolikirjanik Brodger'i, kes on kirjutanud
raamatu "Vahetus läände".

Lodge on end iseloomustanud kui akadee-
milist kriitikut ja kirjandusõppejõudu, kellele
on erihuviks proosakirjandus ja kes seetõttu
on paratamatult pidevalt teadlik jutustamis-
tehnilistest probleemidest. Ühtlasi leiab ta, et
ta romaanid kuuluvad realistlikku kirjuta-
mistraditsiooni. Sama võiks öelda Bradbury
loomingu kohta. Ülikoolikirjanduses jätkav
Bradbury ja Lodge suunda, mida 1954.
aastal alustas noor vihane uusrealist KINGS-
LEY AMIS romaaniga "Õnneseen Jim"
(*Lucky Jim*) – millest Bradbury on laenanud
pealkirja oma esseekogule "Ei, mitte
Bloomsbury" (*No, not Bloomsbury*). Amise
nime tuletatakse meelde ka Lodge'i raamatus
"Briti Muuseum kukub koost" (*The British
Museum Is Falling Down*). Kuid paratamatu
kursisolek uute tuultega kirjandusteoorias ja
-praktilas põimib põhikoelt traditsioonilis-
tesse romaanidesse eksperimentaalsemaid
võtteid. "Briti Muuseumi..." realistlikku kon-
dikava katavad sajandialguse suurte moder-
nistide stiilide paroodiad. Bradbury ehk
tuntuima ilukirjandusteose "Ajaloomees"
(*The History Man*) tõhus kummastusefekt
saavutatakse sündmuste distantseeritult
konstateeriva esitamisega olevikus. Inglise
proosatradsioonile mitteharjumuspärane
jutustav olevik rõhutab ka külalislektori va-
hetuid muljeid "Vahetuskurssides"; teda
ümbrisevad idaeurooplased aga kõnelevad
inglise keelt selliste tüüpviigadega, mille väl-
jatöötamine on nõudnud autori lingvistilise
kujutusvõime täit rakendamist.

Teineteisest täiesti eristamatud Bradbury
ja Lodge mõistagi ei ole. Lahkneb juba nende
lähenemisviis kujutatavale. Bradbury suhtu-
mine oma vaimusünnitistesse on rangem, tal-
le on omane valulike humaansusteemade
tõstatamine ja kitsaskohtade rõhutatult jahe

eksponeerimine, kusjuures autoripoolseid otseseid kommentaare teadlikult välditakse. Lodge seevastu on soojem ja avatum, tema tegelastega on lugejal kergem samastuda. Katoliiklasena pöörab ta tähelepanu aktuaalsetele religiooniga seotud küsimustele – perekonna planeerimisele näiteks, kuid ei lähene neile sugugi moraliseeriv-karvustavalt, vaid pigem üpris lõbusal ja kergel toonil.

Raskemeelsuse - vallatuse teljel on Bradbury ja Lodge'i ilukirjanduslooming teinud läbi vastassuunalise arengu. Bradbury esimesed romaanid "Sammudes läände" ja "Inimsöömine on väär" (*Eating People Is Wrong*) tõid talle akadeemilise elu vaimuka ja parodialembese kujutaja maine, hiljem on pilamisrõõm kippunud taanduma inimeseksoleku paine ees tänapäeva sekulariseerunud maailmas, milles pole elada millestki peale ajaloo ja möe. 70. aastate "Ajaloomeest" (mis Ian Carteri eristuse järgi esindab haruldaset jöuliselt kolmandat tüüpi ülikooliromaan) loeb ta oma kõledaimaks teoseks, mille kirjutamisega kaasnesid suisa depressiivsed meeleolud. "Vahetuskursside" lektor, 80. aastate inimene, on oma orienteerumisevõimetuses koomiline, oma lootusetuses aga traagiline kuju. Lodge ent alustas üpris lohutust sotsiaalsest realismist ja avastas endas koomikutalendi alles pärast Bradbury'ga kahasse kirjutatud revüüteksti valmimist. Hea, et see anne temas soiku ei jäänud, sest tulemuseks on näiteks helgelt lustakas "Väike maailm" (*Small World*), mida on tituleeritud esimeseks postmodernistlikuks ülikooliromaaniks. Peategelase (rüütliromaanide graaliotsingu-loole tuginev) pürgimusratk rebib end lahti ülikoolilinnaku müüride vahelt ja kulgeb riigist riiki, konverentsilt konverentsile ilmas, kus piikide asemel pörkavad kokku erinevad kirjandusteooriad ja millest tänu moodsale sidetehnikale on saanud "globaalne ülikooliküla" – *global campus*.

Lodge ei jäta teadvustamata, et ülikooli-maailm võib sealt välja või sinna mitte kunagi sisse astunule üsna arusaamatu ja eluvõõras tunduda – enesekeskne ja pisut süüdimatu nagunii, selles ongi osa ta võlust. "Hea töö" ülesehitusmalliks saab saavutamatu ideaale püüdevate rüütlikekluste asemel 19. sajandi tööstusromaan ning raamatu peategelasel,

marksistlik - feministlike vaadetega kirjandusõppejõul lastakse lisaks auditooriumile ka tööstuse *macho*-keskkonda kaeda. Kateedrist tööpingi taha asumise mõtet ta siiski hellitama ei hakka, küll aga leiab, et ülikool klassiteadlikul Inglismaal võiks Cambridge'i kopeerida püüdvast akadeemilisest elevantluutornist alla laskuda ning elu tahmasema poolusega integreeruda püüda.

Ülikooliromaan ise, ehkki populaarne eelkõige akadeemilise tsunfti liikmete hulgas, ei tohiks samavõrra elitaarne olla. 50. aastate uusrealistliku jutustamislaadi lihtsus võitis omal ajal rahva seas suurt populaarsust ja seega ei tohiks sellest inspireeritud ülikoolikirjandus, isegi kui tsunftisisesed naljad kahe silma vahele jäävad, konti murda ka niisugusel lugejal, kellele ülikoolist ei ole saanud elamise viis.

KAJAR PRUUL

Jaak Kuusnets, perestroika märter

1942. aastal Pennsylvania osariigis sündinud ja samas ülikooli lõpetanud MARTIN CRUZ SMITH on pooliti India päritolu ameerika krimkikirjanik, kelle romaane on tõlgitud paljudesse keeltesse ja pärjatud mitme maineka auhinnaga. Eesti keeles on teadaolevalt ilmunud vaid "Mustlane merevaigus" Juhan Habichti tõlkes ja kirjastuselt "Katherine" (1993). Suurima populaarsuse on MCS-le toonud romaanitrioloogia "vene elust" – *Gorky Park* (1981), *(Polar Star)* ja *Red Square* (1992) –, eriti selle esimene raamat, mille põhjal vändatud samanimelist filmi (1983; režissöör Michael Apted) oli mõne aasta eest võimalik ka Eesti kinodes näha. Vene keeles on trioloogia ilmunud Novosti-kirjastuse raamatusarjas *Mirovoi bestseller* ning vähemalt "Gorki parki" ja "Punast väljakut" on selles väljaandes olnud näha liikumas meiegi maaililis-müstilistel veneraamatulettidel.

MCS-i trioloogia peasangariks on Moskva linnaprokuratuuri uurija Arkadi Renko, *superman* nii aju kui füüsilise alal, õigluse eest võitleja, kuid ei naai vne dissident ega ka ideoloogiliselt süüdimatu sinisilm. Ülimehe hingeelu komplitseerib ta "neetud" päritolu: ta on "Ukraina lihunik", Stalini lemmikkindra-

list retrograadi poeg. Kujutuslaadilt on tegemist kriminalistika ja *action*'i tüüpilise sula-miga, kus romaani algupoolel soritakse hellalt ja üksikasjaliselt salapärase mõrvaohvri (enamasti mingil eripärasel viisil moonutatud) laiba kehakudedes, pärastpoole aga langeb laipu juba nii virnadena, et pole enam aega teisi õieti ümbergi pöörata.

Triloogia viimase raamatu vene tõlke päiskas Novosti 100 0000-lises tiraažis turule juba 1993. aasta suveks ning säärane rutt oli ka igati mõistetav: "Punase väljaku" tegevus toimub otse 1991. aasta kuumil augustiputšipäevil. Muutuste tuul on toonud Arkadi Renko tema Kaug-Põhja-pagendusest (kuhu ta saadeti pärast "Gorki pargis" sündinut ja mida lähemalt kajastab "Polaartäht") tagasi Moskvasse, kus tal tuleb uurida tuntud maffiapankuri mõrvaasja. Selgesti *perestroika*-Venemaa eksootikale mängides on MCS romaani põiminud kopsakal määral *glasnost*-ajakirjanduse paljastusteemasid, alates režii-mi ajaloolistest terroritegudest ja lõpetades Moskva põhiliste maffiagruppide lühiiseloostusega. Lisaks lehekülgede kaupa keskelt läbi vaimukaid pildikesi nõukogudeaja lõpu majanduskaosest ja olmeabsurdist. (Kohe üsna alguses, rahaka mõrvatu korteri läbiotsimise käigus, pistavad kaks manukaks värvatud naabrimutikest nahka osa kadunekese külmkapisist.)

Nagu oodata ongi, viivad kuriteoniidid vapralt uurija taas KGB ja maffia lahutamatu sidemeteni. Seekord on küsimus aastakümnete jooksul konfiskeeritud vene avangardkunsti taiestes, mille üüratu kollektsiooni toob päevalgele inventuur Siseasjade Ministeeriumi arhiivis ja mida nüüd maffia abiga Lääne kunstiturule püütakse sokutada. Kurja juureks on aastate eest Läände putkanud/saadetud filmirežissöör, kes on vahepeal töötanud kõrgel kohal Vabadusraadio vene toimetuses. Tema jälgedes viib ka Renko tee äsjaihinunud Saksamaale, põhiliselt N. Liidu uusemigrantide eripalgeliselt roiskuvasse seltskonda. (Vabadusraadio internatsionaalset töötajateperet kirjeldades pole MCS oluliselt vähem õel kui kunagised nõukogude propagandistid.)

Lõpuks muidugi lahendab Renko kõik saladused, võidab tagasi ka oma ("Gorki pargi" lõpus Ameerikasse kaotatud) armastatu Irina.

Koos pöörduvad nad tagasi Moskvasse, kus käsikäes asuvad Valge Maja kaitsjate ridadesse. Finaali kohal lehvib heroiline ja iginoor revolutsioonivaim.

Ei oleks ju põhjust siin MCS-ist ja ta "Punases väljakust" (mis pealegi krimkana tundub "Gorki pargist" nõrgem) nii pikalt heietada, kui mitte romaani üheks olulisemaks kõrvaltegelaseks, ülimees Renko truuks saatjaks ja parimaks abiliseks poleks eestlasest Moskva miilitsaurija Jaak Kuusnets. Tõenäoliselt on ta tänapäeva *fiction*-kirjanduses üks enimtiražeeritud eestlasekujusid, kelles kehastub eestlase-pilt meid huvitada võiks. Ja kui veel "Gorki pargi" kinoedule mõelda, siis oleks küll viimane aeg hakata eesti meesnäitlejate hulgas selle pilguga ringi vaatama, et kes neist kui mitte just Schwarzeneggerile, siis kellelegi muule säherdusele vääriiliseks paariliseks sobiks.

Romaanitekst annab meile selleks ka mõningaid juhtnööre: "Eestlasel olid lihav nägu ja kõõrdsilmad..." Jaak on olnud abielus kerglaste eluviisidega siberlanna Juliaga, kellega tutvus "tööülesandeid täites". Nüüd on Juliast saanud kõrgklassi valuutaprostituut ja ta katvateb rootslasele mehele minna, kuid aegajalt ei keeldu ka oma eksabikaasat kostitamast konfidentsiaalse teabega Moskva allilmaelust.

Uurijana on Jaak oma ala parimaid asjatundjaid: kibe töömees; kui vaja, 40 tundi magamata, aga vajalik info alati märkmikust võtta. Ühes stseenis loeb Jaak ülekuulatava retsi tätoveeringutekirja nii imesoravalt, nagu oleks tal käes EV Riigikohtu esimehe Rait Maruste *perestroika* algajal Tartus ilmunud vastavasisuline raamatuke.

Üldse paistab Jaak peaaegu kõike teadvat ka uue NEP-i tegelikkusest ja Moskva kooperatiivmajanduse džunglitest ning on ses vallas otsekui teejuhiks ja nõuandjaks Renkole, kes provintsipagendusest naasnuna seda uut uljast ilma esialgu pisut juhmistunud pilguga seirab. Mõnel muulgi alal meenutab Renko ja Kuusnetsi suhe kohati Kalevipoja ja siili oma. Nii tuleb eestlasel *superman*'ile näiteks elementaarset poliitilistki valgustus-tööd teha: "Prokurörid – see on poliitiline pask. (...) Nad on ju partei liikmed. Isegi kui nad parteist välja astuvad, isegi kui nad rahvasaadikuteks hakkavad, oma hinges jäävad

nad ikka partei liikmeteks. Sina ei astunud parteist välja, sind visati, sellepärast ma sind usaldangi..."

Jaagu eestlus pole üksipäini eksootiline detail, vaid romaanis mitut moodi esil. Antakse mõista, et rahvuslik päritolu tekitab talle Moskvas teatavaid probleeme: "Kuusnets... Imelik nimi. Ühe miilitsaurija jaoks. (...) Ega Moskvas vist kuigipalju eestlastest uurijaid ole. (...) Eestlased, korealased, juudid – selles kriminaalasjas on raske leida mõnd venelast. Tõsi, paljud arvavad, et see on kogu meie maal niimoodi." Aga nii arutlevad paha poole esindajad.

Ühel südamepuistamishetkel küsib Renkogi: "Jaak, mis teeb eestlane Moskvas? Miks sa ei kaitse oma kallist Tallinna Punaarmee vastu?" – "Jäta sellised jutud!" kõlab Jaagu põhimõttekindel vastus. "Ma teenisin ka ise Punaarmees. Aga Tallinnas pole ma juba viieteist aastat käinud. Niipalju kui mina eestlasti tunnen, elavad nad Nõukogude Liidus paremini kui teised, aga kurdavad kõige rohkem. Tahan oma eesnime ära vahetada." – "Muuda Apolloniks," ironiseerib Renko. "Aga aktsent jääb niikuinii. Selline armas baltikumlik pudistamine."

Ei tea, kas on see juhus või osa MCS-i eestlase-pildist, aga autor on varustanud Jaagu ka silmatorkavamalt suurema sarkasmi- ja (enese)irooniaandega, kui seda enamasti ta venelastest kolleegidele on jätkunud. See lähendab teda Renkole, võimaldab neil kahekesi pidevalt teksti panna ja jätab ka mitmed väljaütlemised lõpuni kahemõtteliseks. Nii ka siis, kui Renko koos Jaaguga tšetšeeni maffiapealikule külla minnes arvab eestlast rassivaenult tabavat – "juhmad araablasted", oli Jaak tšetšeenide kohta öelnud. "Nad on samapalju araablasted kui sina. Arvasin, et sul pole niisuguseid eelarvamusi. Mahmud on vana mees," noomib Renko (järgneb pikem loeng tšetšeenide päritolust ja raskest ajaloolisest saadusest). "Loodan, et ta on siiski veel piisavalt elujõus, et näidata sulle oma kolpade-kollektsiooni," ei jää Jaak võlgu.

(Muide perekonnanimeks on tšetšeeni maffiapealikul Hasbulatov. Nimedega sünnib romaanis ja ka selle ümber üldse kummalisi asju: vene keelde on "Punase väljaku" tõlkinud keegi Valentin Pavlov...)

Paraku ootab juba esimese romaanikolmandiku lõpus Jaaku hirmus ots. Renko leiab eestlase tiiki uputatud Volvo tagaistmelt, kuul peas, taustaks Moskva-lähedase kolhoosi "Leninlik Tee" laokil viimsepäeva-tühermaa. "Eestlase silmad olid pärani, lainelised juuksed segi nagu voonakese vill. Ta oli üleni kuidagi liiga külm, (...) silmaterad klaasistunud..."

Leidnud Jaagu mahajäetud töökabineti seifist ta lapsepõlvfotod Eestimaalt, mõtiskleb Renko: "Ta oli alati arvanud, et ühel kenal päeval putkab Jaak ära Eestisse, kehastub ümber ägedaks natsionalistiks ja asub sangarlikult kaitsma oma verinoort vabariiki. Ta oli kogu aeg olnud veendunud, et Jaak on suuteline ka teistsuguseks eluks."

Ent saabub ka tasumistund. Romaani lõpus naaseb Renko veel kord "Leninliku Tee" tühermaale ja õiendab seal arved Jaagu mõrvariga, endisest tippsportlasest vene mafioosoga. Selguvad ka Jaagu surma üksikasjad. Kolhoos "Leninlik Tee" ja tema majandushoonete alla peidetud suurejoonelised tuumavarjendid polnud kattevarjuks mitte üksnes KGB ja maffia ühisärile, vaid ka putšistidele, kelle salajasi väekoondamisi Jaak sattus pealt nägema. "Ta oli arvanud, et korduvad Eesti sündmused (?!), et valmistatakse ette riigipööret, ja tahtnud rutata tagasi Moskvasse häiret tõstma."

Georges Simenoni Maigret'-sarja avaraaamatus "Peeter Lätlane" (1931) osutus "Ugala"-korporatsiooni juht ja Eesti riigi oodatav suurmees Peeter Johannson alatuks röövliks; ka polnud ta rahvuslik eksistentsi autori silmsilmsil veel kuigivõrd üld-Balti embrüost eristunud (vt P. V a h t e r, Komissar Maigret jälitas eestlast. "Vikerkaar" 1991, nr 10). 60 aastaga oleme siis veidi aukõrgendust saanud. See vist ongi progress.

FOORUM

TAANIEL SEBRA

Eesti kirjaniku immits – Ann Kuusk

Eesti kultuuri loomaaed on ütlemata suur ja kirju. Ühes nurgas teritab kihvu Ivan Orav, teises maadleb massimeediaga Jakob Karu. Igaühel kasukas omad kirbud, pole aega ümbrust tähelegi panna.

Aga ometi sünnib ka eesti kultuuris (mis kole nõukogudeaegne sõna! seda ei maksa rohkem kasutada) aeg-ajalt midagi või õigemini kedagi, kes laiemat uudishimu väärt. Viimati näiteks Ann Kuusk, kes on esimese eesti kirjanikuna aru saanud, mis asi kirjanikolemine õieti on. Ann Kuusk teab, et kirjanik ei pea mitte kirjutama, vaid hoopis looma endale immitsit. *Immits* on sõna, mida me nüüdsest peale tarvitame kõiksugu võõrapäraste moodustiste nagu *imago*, *image*, *imidž* või *imidzh* asemel. Immits näitab, misuke üks inimene tahab teiste silmis olla.

Alguses oli Ann Kuuse immits isamaaline. Veel 1992. aasta proosaülevaates tõdeb Olev Remsu (kodanikunimega Hölderlin-Paabel), et Ann Kuuse loomajutud kogumikust "Päikest!" pajatavad ahtraist lehmist, kes pagevad kolhoosikarjast iseseisva Eesti pulli juurde, ja murueide tütreist, kes tsensuurivabadel kiikedel kiiguvad.

Aga juba 1993. aastal mainib Astrid Reinla (naistel tuleks kirjutamine üldse ära keelata!), et ürgisamaalisest autorist on saanud Finest Hotel Groupi kroonikakirjutaja. Eduka ärinaise immits käes, asub Ann Kuusk tõsiselt asja juurde.

Asutanud autorikirjastuse "Kuuskland", paiskab ta turule raamatuid nagu Vändrast saelaudu (Olev Remsu sõnastus 1994; huvitav, kas Remsu on üldse Vändras käinud, et ta sihuke si kujudelid pillub?). Luuleraamat "Koer, kass ja idu", näidend "Sibul pole moos", leمبرomaan "Mees on mees on mees" ja aforismivalimik "Käige te kõik kuradile" on nende hulgast vähesed, mida Remsu (viimane raamatuid lugev mohikaanlane)

on suutnud aastaülevaate tarbeks läbi sirvida. Kinnitust leiab Ann Kuuse kui soomeugrikuult viljaka autori immits.

Samal 1994. aastal täpsustab Udo Uibo (kelle pseudonüüm see küll on?), et luuleraamat "Koer, kass ja idu" on tegelikult jutukogu "Koer, kass ja idee", põhjustades nõnda ulatusliku poleemika: mis vahe on luulel ja proosal, eriti aga ideel ja idul.

Seni, kuni Hasso Krull ja ülejäänud Humanitaarinstituut Ann Kuuse loomingu iseloomustamiseks markii de Sade'ilt tsitaate otsivad, saab Ann Kuusest eesti erootika esimene leedi – ilmub luulekogu "Kepporavad", mida Udo Uibo asjatundlikult soovibab kogu maailma kirjandusmasohhistidele.

Ann Kuusk ise kümbleb sedaaegu oma immitsis, mis hakkab juba ulatuma üle banaanikartulivabariigi piiride, kuni pörkab ootamatult kokku ühe teise eesti kirjanikuga, kelle immits temast paraku veel suurem on. Nõnda siis astub Ann Kuusk elu ja surma peale heitlusse eesti tuntuima kirjaniku MMMiga¹, väites, et too on kogu oma paarikümne tegevusaasta jooksul suutnud luua üheainsa korraliku repliigi ("Oh ei," ütles tütarlaps"). Eesti tuntuima kirjaniku immits tuhmub, Ann Kuuse oma lööb veel heledamini särama, sest ta on avastanud enda jaoks televisiooni. Televisioon on see, kui sa oled igal õhtul televiisoris. Ann Kuusk varsti on. Ta sõlmis hiljuti lepingud kolmekümne kaheksa teleseriaali kirjutamiseks. Olgu neist siin mainitud "Dallas" ja "Dünastia", mille taastootmist Ameerika-Eesti koostööprojekti varsti alustatakse, või siis "Uova alle coque", mis käsitleb setude vabadusvõitlust türgi okupantide vastu Austraalias 14. saj.

Kui nüüd meenutada Ann Kuuse viimast intervjuud ajalehes "The European", kus ta kuulutab, et "Eesti kirjandus – see olen mina", siis on asjatundjailgi raske ennustada tema järgmist etteastet. Aga mis immits see olekski, mida igauks ennustada võib. – Mina tean küll, aga ei ütle. *Sapientia sat.*

1 Siinkohal Taaniel Sebra eksib – MMM on Venemaal pankrotti läinud seebimullifirma, millel ei ole eesti kirjandusega midagi tegemist. *Toim.*

Vikerkaar

Toimetuse:

Peatoimetaja Toivo Tasa 44 58 26.

Peatoimetaja asetäitja Alla Kallas 60 17 72.

Algupärane ja tõlkekirjandus

Märt Väljataga 60 18 58.

Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika

Marika Mikli 60 18 58, Kajar Pruul 60 18 58
(Tartus teisip reedeni k 14-16 tel 431 373).

Üldinformatsioon Olev Remsu 60 18 58.

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 18 58.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 18 58.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 18 58.

Masinakiri Viivi Hantadze 44 12 48.

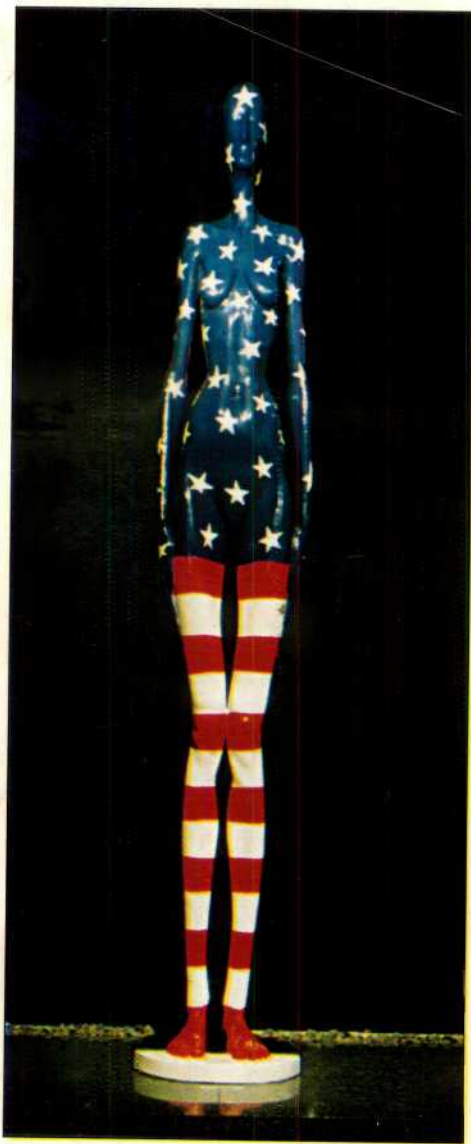
Toimetuse käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride korral pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli osakonda 68 14 11.

Toimetuse aadress: EE0031, Tallinn, Toompuiestee 30. Fax 442-484. Kirjastus "Perioodika", EE0001, Tallinn, Pärnu mnt 8. Trükkida antud: 05.10.94 Ofsettrükk. Trükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 9,76 "Printall". Pärnu mnt 67a. "Vikerkaar" nr 10. Hind 8 krooni.

Vikerkaar

78245